

TANER KARASU

MUALLEL HADİS

ve İMAM TİRMİZİ'NİN İLELÜ'S-SAĞİR ADLI ESERİ

TANER KARASU

MUALLEL HADİS
ve İMAM TİRMİZİ'NİN İLELÜ'S-SAĞİR ADLI ESERİ

İmam Tirmizî'nin İlelû's-Sağir (Kitâbu'l-İlel) mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserleri tarzında yazılmıştır. Ancak nisbî de olsa uslup açısından bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu eser içerik olarak bir hadis usûlü eserinin ihtiva ettiği konuların pek çoğunu ihtiva etmektedir. Bu anlamda, hasen hadis, zayıf hadis, mursel hadis, garîb hadis, gibi pek çok hadis türünü zikretmektedir. Bununla beraber, bu hadisler ile ilgili ilk dönem hadis âlimlerinin yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Yine İlelû's-Sağir (Kitâbu'l-İlel)de hadis usûlünde bir üst başlık olan cerh ve ta'dîl konusunu işlemektedir. Bu anlamda cerh'in, zorunlu olmasının nedenini ve amacını açıklamaktadır.

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET YAKET YAYINLARI

ISBN 978-605-71084-4-9

9 786057 108449

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET YAKET YAYINLARI

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET YAKET YAYINLARI

MUALLEL HADİS VE İMÂM
TİRMİZÎ'NİN İLELÜ'S-SAĞÎR
ADLI ESERİ

TANER KARASU

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Bu kitabın yayın hakkı Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevi ve yayıncısının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kopyalanamaz ya da yayınlanamaz.

Muallel Hadis ve İmâm Tirmizî'nin İlelü's-Sağîr Adlı Eseri

Yazar: Taner Karasu

ISBN: 978-605-71084-4-9

© Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

E-Yayın/Aralık 2021, Diyarbakır

Tüm Hakkı Saklıdır

Editör: Hüseyin Zamur

Kapak ve Mizanpaj: Fuat İstemi

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

Sertifika No: 52468

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. A Blok, Kat: 1, No: 2,

Yenişehir/DİYARBAKIR

<https://www.sarkiyat.org/>

sarkiyatvakfi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	6
GİRİŞ	8
HAYATI.....	8
1. Hocaları ve Talebeleri	12
2. İlmi Kişiliği	14
3. Eserleri.....	16
4. Alimlerin Tirmizî Hakkındaki Görüşleri	18

BİRİNCİ BÖLÜM

‘İLELÜ’L HADİS

1. Mualllel Hadisin Tanımı	22
2. İlhâm Söyleminin Mualllel Hadisin Tanımına Etkisi	31
3. İlel Kitaplarının İçeriği	39
3.1. Ahmed b.Hanbel ve İletli Hadis Örneği	41
3.2. Yahya b. Maîn ve İletli Hadis Örneği	43
3.3. Ali el-Medîni ve İletli Hadis Örnekleri	44
3.4. İbnü’l-Cevzî ve İletli Hadis Örneği.....	46
4. Senette İlet Çeşitleri.....	48
5. Metinde İlet Çeşitleri.....	50
6. Mualllel Hadisin Metin Tenkidi İle İlişkisi.....	53
6.1. Musahhaf Hadis	58
6.2. Müdrec Hadis.....	59
6.3. Maklûb Hadis	62

6.4.	Muztarib Hadis	64
6.5.	Muallel Hadis	67

İKİNCİ BÖLÜM

TİRMİZÎ'NİN KİTÂBU'L İLEL'İ ÖZELİNDE HADİS USÛLÜ

1.	Hasen Hadis'in Tarihçesi	73
2.	Hasen Hadisin Tanımı	77
3.	Zayıf Hadis.....	80
3.	Mursel Hadis.....	93
4.	Garîb Hadis	100
4.1.	Hem Sened Hemde Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis	103
4.2.	Sened Yönüyle Garîb Olmayıp, Sadece Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis	105
4.3.	Metin Yönüyle Garîb Olmayıp Sadece Sened Yönüyle Garîb Olan Hadis.....	106
4.4.	Senedin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis	107
4.5.	Metnin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis	108
5.	Ziyadâtû's-Sikât	109
6.	Mana İle Rivâyet	112
7.	Hadis Alma Adabı	116
7.1.	Kırâat	118
7.2.	Münâvele	119

7.3.	İcâzet.....	119
7.4.	Semâ'	120
7.5.	Hadis Tahammül Ve Edâ Kipleri	121
8.	Cerh ve Ta'dîl	124
8.1.	Cerh ve Ta'dîlin İcâhadî Olduğu.....	127
8.2.	Hadis İmamlarının da Hata Yapabileceği ..	131
8.3.	Râvîlerde Üstünlük Kriterleri	132
9.	İsnadın Başlangıcı	140
10.	İlk Musannifler	146
11.	Günümüze Ulaşmış İlk Hadis Usûlü Eseri	156
SONUÇ		164
KAYNAKÇA.....		167

ÖN SÖZ

İslam'ın doğuşundan günümüze, İslam toplumu, Kur'an'ı kerimden sonra, Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetini ikinci kaynak olarak kabul etmiştir. Sünnetin bu önemine binâen İslam âlimleri Hz. Peygamber'in hadisleri üzerinde titizlikle durmuştur. Bu münasebetle her bir dönemde ki nesil hadisleri sonra ki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarabilmek için muazzam bir çaba sarf etmiştir. Ancak Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde farklı nedenlerden kaynaklı, hadislerin aktarımında çeşitli problemler meydana gelmiştir. Bu problemlerin özünde, hadis diye sunulan şeyin, gerçekte Hz. Peygambere ait olup olmama durumu vardır. Bu problem karşısında, İslam âlimleri *İsnâd* sistemini bulup uygulamaya koymuştur. *İsnâd* sisteminin râvî ve rivâyete uygulanmasına paralel, cerh ta'dîl disiplini ve rivâyetin durumunu belirten yeni ilmi disiplinler ortaya çıkmıştır. Böylece bu disiplinlerin meydana getirdiği isnad sistemini merkeze alan hadis usûlü, oluşum sürecine girmiştir. H. III. yüzyılın başlarından itibaren, Ali b. Medinî'nin (ö.234/848) '*Ulûmu'l-hadis* adlı eseri gibi ilk müstakil hadis usûlü eserleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yazılan hadis usûlü eserleri istisnası olmakla beraber günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle bu döneme ait bir isimlendirmenin de yapılmadığı görülmektedir. Bu

çalışmanın konusu da mütekaddimûn döneminden önce kaleme alınmış olup, H. III. yüzyıla ait olan İmâm Tirmizî'nin (ö.279/892) *el-İlelü's-sâğîr* adlı eseridir. Bu çalışmada İmâm Tirmizî'nin hayatına özet şeklinde yer verildikten sonra, eserin isminde bulunan 'ilel sözcüğünden hareketle 'ilel kavramı ve ilgili konular üzerinde durulmuştur. Daha sonra el-İlelü's-sâğîr'de hadis usûlüne dair yer alan bilgiler tespit edilmeye çalışılmış ve zaman zaman bu eser bağlamında İmâm Tirmizî'nin hadis usûlü anlayışı diğer âlimlerin hadis usûlü anlayışı ile mukayase edilmiştir.

Çalışmama yaptığı katkılarından dolayı saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet Keleş, Prof. Dr. H. Musa Bağcı, Prof. Dr. Mehmet Bilen, Prof. Dr. Veysel Özdemir'e hassaten çocukluk yıllarından itibaren beni ilimle tanıştıran Babam ve Anneme ve ilmin her evresinde beni yalnız bırakmayan Muhterem Hocam Seyda Molla Abdurrahman'a şükranlarımı sunarım.

Taner Karasu

DİİYARBAKIR - 2021

GİRİŞ

HAYATI

İmâm Tirmizî'nin tam adı, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk es-Süllemî ed-Darîr el-Buğî et-Tirmizî'dir. H.209 senesinde doğmuştur.¹ Sevre dedesinin, Süllemî, kabilesinin ismidir. ed-Darîr ise ömrünün sonlarına doğru âmâ olmasından dolayı kendisine verilen bir lakaptır. Zehebî Onun ilim seyahatinden dönüp kitapları tasnif ettikten sonra âmâ olduğunu söylemektedir.² Buğ ise vefat ettiği şehrin adıdır.³ İmâm Tirmizî'nin ataları aslen Merv şehrinden olup sonradan Tirmiz şehrine göç etmişlerdir.⁴ İmâm Tirmizî, Tirmîz şehrinde doğmuş ve çocukluğunu burada geçirmiştir.⁵ Doğduğu köy Tirmiz şehrine bağlı

¹ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b.Osman ez-Zehebî, **Siyer-u a'lâmi'n-nubelâ**, (thk) Şuayb Arnavut, Ali Ebû Zeyd, Muessesetu'r-risale, 1982, XIII/270-271; Muhammed Enver Şah Keşmirî, **el-Arfu's-şezî, şerhu Sünen'it-Tirmizî**, (thk), Mahmud Şakir, Beyrut, 2004. I/8.

² Zehebî, **Siyer-u a'lâmi'n-nubelâ**, XIII/270.

³ Nurettin b. Muhammed b. İtr, **el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne Câmiî'hi ve beyne's- Sahihayn**, Matbaat'u Lecneti't-Telîfî ve't-Tercümeti, 1970, s, 30.

⁴ Keşmirî, **el- Arfu's-şezî**, I/7.

⁵ Keşmirî, **el- Arfu's-şezî**, I/7.

olduğu için, nisbesi bu şehre yapılmış ve kendisine Tirmizî denilmiştir. O, Ebû İsa künyesi ile beraber bu nisbesiyle meşhur olmuştur. Bununla beraber O, Sünen ve 'İlelü's-sâğîr adlı eserlerinde kendisi için Ebû İsa künyesini kullanmıştır.

İmâm Tirmizî, Abbâsî imparatorluğunun hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemin (209/278) bir kısmı *mihne* sürecine denk gelmektedir. Arka planında siyasi amaçların olduğu ve temelde toplumsal muhalefet hareketlerini ehl-i-hadis üzerinden sindirme gayesi güden *mihne* süreci, ehl-i hadis'in devlet eliyle işkenceye tabi tutulduğu hapse atıldığı, kimi zamanda idam edildiği yirmi beş yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Mihne süreci Abbâsî hükümdarı Me'mun tarafından (198-218) başlatılmıştır.⁶ Me'mun Rakka'da bulunduğu bir zamanda, Bağdat'ta bulunan vekili İshak b. İbrahime bir mektup göndererek kadı ve muhaddisleri Kur'an'ın mahlûk olduğu hususunda bir imtihana tabi tutmasını ve onlardan bir gurubu kendisine göndermesini isteyerek mihne sürecini başlatmıştır. Dönemin hadis imamlarından bazıları, Yahya b. Maîn (ö.233/847) İbn Sa'd (ö.230/844) Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî, (ö.246/860) Zuheyr b. Harb (ö.234/848) örneklerinde görüldüğü üzere devletin öne sürdüğü *halku'l-kur'an*

⁶ İsmail b. Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (thk)Hassan b. Abdulmennân, Beytu'l- Efkâriyye, Lübnan 2004, s, 1590.

fikrini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Onlar Kur'an'ın mahlûk oluşunu kabul ettikten sonra Me'mun onları tekrar Bağdat'a göndermiştir.⁷ Bundan sonra Me'mun Bağdat'taki vekiline bu fikri Bağdat'ta olan tüm muhaddislere, kadılara ve cami imamlarına kabul ettirmesini istemiştir. İshak b. İbrahim'in dayattığı bu fikri bazıları kabul ederken, Ahmed b. Hanbel örneğinde görüldüğü üzere bazıları da devletin baskısına boyun eğmemiş ve bu dayatmayı ret etmiştir. Bunun sonucunda söz konusu dönemde devlet eliyle birçok muhaddis işkenceye tabi tutulmuş ve bazıları da katledilmiştir. Böylece halk ve devlet arasında büyük bir fitne baş göstermiştir.⁸ Me'mun'un ölümünden sonra tahta geçen Mu'tasım selefinin yolundan gitmiş ve hâkimiyeti boyunca (218-228) mihne sürecini en ağır şekilde uygulamıştır. O Ahmed b. Hanbel'e Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul ettiremeyince Ahmed b. Hanbel'i işkenceye tabi tutmuştur.⁹ Mu'tasımdan sonra tahta geçen Vâsık (228-233) devletin mihne politikasını devam ettirmiştir. Söz konusu dönemlerde Abbasi imparatorluğunun merkezi otoritesi Bağdat'ta olduğu gibi ehl-i hadisin önde gelen imamı da Bağdattaydı. Bu da devlet ve halk üzerinde etkisi yüksek olan hadis imamlarının sık

⁷ Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkemim İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târîh**, (thk)Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, VI/3.

⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, s.1590.

⁹ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târîh**, VI/17.

sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.¹⁰ Devlet'in ehl-i hadise karşı sürdürdüğü bu acımasız politikanın bir sonucu da genelde ehl-i hadisin özelde ise bazı hadis imamlarının popülaritesinin yükselmesi olmuştur. Örneğin mihne süreciyle özdeşleşen Ahmed b. Hanbel'in cenazesinde üç yüz bini kadın olmak üzere bir milyon kişinin toplanması¹¹ mihne sürecinden bağımsız olarak düşünülemez. Vâsık'tan sonra tahta geçen Mütevekkil (233-247) *mihne* sürecini ilkin hafifletmiş ve 237 yılında resmen sona erdirmiştir.¹² İlmin ve imparatorluğun merkezi olan Bağdat'ta tüm bu süreçler yaşanırken İmâm Tirmizî Horasan bölgesinde bulunan Tirmiz şehrinde idi. Bu itibarla o mihne sürecinin bir parçası olmamıştır.

İmâm Tirmizî'nin yaşadığı asrın hadis açısından önemli özelliklerinden biri, hadisin zirvede olduğu bir dönem olmasıdır. Hadisin altın çağı olarak nitelendirilen bu dönem, hadis kaynakları içerisinde en kıymetli eserler olarak değerlendirilen Kütüb'i-Sitte'nin yazıldığı dönemdir. Yoğun bir tasnifatın yaşandığı bu zaman diliminde hadis edebiyatının en kıymetli eserleri *Câmi'*, *Musned* ve *Sünen* adları ile telif

¹⁰ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye** s,1590.

¹¹ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-İsfihânî, **el-Bûstânî'l-câmi' li cemii't-tevârihi ehli'z-zamân**, Ömer Abdusselam Tedmûrî (Thk) el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2002, s, 182.

¹² H.Musa Bağcı, **Hadis Tarihi İlk Üç Asır**, Ankara Okulu Yay. 2009, s, 214.

edilmiştir. Bununla beraber Ali el-Medinî, Yahya b. Ma'in, Yahya b. Saîd el-Kattân, Ebû Zura, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Müslim b. Haccâc el- Kuşeyrî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî başta olmak üzere hadisin önde gelen imamı da bu çağda yaşamıştır. Bu münasebetle hadis ilmi açısından İmâm Tirmizî'nin oldukça verimli bir zaman diliminde yaşadığını söylemek mümkündür.

1. Hocaları ve Talebeleri

İmâm Tirmizî ilim tahsiline erken yaşta başlamış ve ömrünün sonuna kadar ilim ile iştigal etmiştir. Dönemin hadis eğitimi yöntemine uygun olarak O, yıllar süren ilim seyahatleri yapmıştır. Bu münasebetle o, gerek Horasan bölgesinde olsun gerekse ilim seyahati esnasında olsun pek çok hadis şeyhinden rivayette bulunmuştur. Onun rivâyet ettiği şeyhlerden bazıları şunlardır;

Abbâs İbn Abdulazîm el-Anberî (ö.246/860), Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs (ö.249/863), Nasr b. Ali el-Cehdemî (ö.250/864), Muhammed b. Beşşâr en-Nebdâr (ö.252/866), Muhammed b. Musennâ Ebû Musa (ö.252/866), Ziyâd b. Yahya el-Hassânî (ö.254/868), Ebû Saîd el-Eşah (ö.?), Abdullah b. Saîd el-Kindî (ö.257/871), Yakub b. İbrahim ed-Devrakî (ö.252/866), Muhammed b. Mamer el-Kaysî el-Behrânî (ö.256/869). İmâm Tirmizî'nin bu dokuz şeyhi aynı zamanda *Kütüb-i-Sitte'nin* müelliflerinden olan İmâm Buhârî

(ö.256/869), İmâm Müslim (ö.261/874), Ebû Dâvûd (ö.275/889), Nessâî (ö.303/915) ve İbn Mâce'nin (ö.273/887) de şeyhidir.¹³

İmâm Tirmizî yukarıda zikredilen şeyhler dışında şu şeyhlerden de rivâyet etmiştir.

Muhammed b. Amr es- Sevvâk (ö.236/850), İshâk b. Râhaveyh (ö.238/852), Kuteybe b. Saîd el-Medinî(ö.240/854), Mahmud b. Geylân (ö.239/853), Muhammed b. Abdulaziz el-Mervezî (ö.241/855), Ebû Musa ez-Zühri (ö.242/857), Henâd b. Serâ (ö.243/857), Ahmed b. Menî' el-Begavî (ö.244/858), Muhammed b. Ebân el- Müstemlî (ö.244/858), İsmail b. Musa el-Fezârî(ö.245/859) Hasen b. Ahmed İbn Ebi Şuayb (ö.250/864).¹⁴

İmâm Tirmizî, yaklaşık on beş yıl süren ilim seyahatini tamamladıktan sonra tekrar memleketi olan Horasan bölgesine dönmüştür.¹⁵ Bundan sonra insanlar kendisine teveccüh etmiş ve ondan hadis rivâyet etmişlerdir. İmam Tirmizî'den hadis rivâyet edenlerden bazıları şunlardır;

Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah b. Davud el-Mervezî, Heysem b. Kuleyb eş-Şaşî, Muhammed b. Mahbûb, Ebû'l Abbas el-Mahbubî el-Mervezî, Ahmed

¹³ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 12.

¹⁴ Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nubelâ*, XIII/271.

¹⁵ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 13,15.

b. Yusuf en-Neseî, Ebû Haris Esed b. Hamdeveyhî, Davud b. Nasr b. Süheyl el-Berdizî, Âbdb. Muhammed en-Neseî, Mahmud b. Numeyr, Muhammed b. Mahmud, Muhammed b. Mekkî b. Fevç, Muhammed b. Munzir b. Saîd el-Herevî,¹⁶ Ebû Bekr b. Ahmed b. Ismail b. Amir es-Semerkandî, Ahmed b. Yusuf en-Neseî, Huseyin b. Yusuf el-Garirî, Hammad b. Şakir el-Verrâk, Ebû Hasen Ali b. Amr b. Gûlsüm es-Semerkandî, Fadl b. Amr es-Serrâm, Ebu Fadl el-Misbah b. Ebî Musa el-Kâcirî, Mekkî b. Nuh en-Neseî, Muhammed b. Mekki en-Neseî.¹⁷

2. İlmi Kişiliği

İmam Tirmizî'nin çocukluk yılları ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat O, ilim tahsiline erken bir yaşta başlamıştır. Başlangıçta bulunduğu şehrin ve Horasan bölgesinin hadis şeyhlerinden hadis semâ' etmiştir. Bundan sonra, yirmili yaşlarında iken İlim seyahatine çıkmıştır. Bu münasebetle ilk dönem muhaddisler arasında yaygın olan *er-rihle fî talebi'l-hadis* (hadis rivâyeti için seyahat etme) olgusu kapsamında, Horasan, Irak ve Hicâz bölgelerini gezmiştir.¹⁸ Böylece yaşadığı asrın önde gelen âlimleriyle karşılaşma imkânı bulmuştur. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, H. 250 yılı öncesinde

¹⁶ Keşmirî, *el-Arfu's-şezî*, 1/8

¹⁷ Zehebi, *Siyer-u a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, 271-272.

¹⁸ Zehebi, a.g.e. XIII/271.

kendi memleketi olan Horasan'a dönmüş ve bundan sonra en önemli eseri olan *el-Camî'u's-Sahîh (Sünenu't-Tirmizî)* adlı eserini kaleme almıştır.¹⁹

İmâm Tirmizî'nin yaşadığı çağ, hadisin tüm yönleriyle ele alındığı bir asır olma yanında, hadis ilminde imam olarak kabul edilenlerin yaşadığı çağ olarak dikkat çekmektedir. Bu münasebetle Tirmizî sıradan bir râvî olarak yetişmemiş, hadisi her yönüyle tanıma şansına sahip olmuştur. Böylece hadisin usûlü, manası ve fıkhi konularında derin bir ilme kavuşmuş ve nihayetinde imam mertebesine erişmiştir. Bu durum onun tarihi süreç içerisinde İslam âleminin dört bir tarafında şöhret kazanmasını sağlamıştır.²⁰

İmâm Tirmizî'nin yaşadığı asır, fıkhi mezheplerin yayılma sürecine girdiği bir asır olarak dikkat çekmektedir. Ancak o her hangi bir fikhî mezhebi taklid etmemiştir.²¹ Bununla beraber yaşadığı dönemde var

¹⁹ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 11.

²⁰ Hicri V. asırda Endülüste yaşayan ve Zahirî mezhebinin ikinci kurucusu olarak nitelenen İbn Hazm'ın (ö.456) İmâm Tirmizî için meçhul dediği söylenilmiştir. (Bkz, Keşmirî, *el- Arfu's-şezî*.I/12; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî İbn Seyyidinnâs, *en-Nefhu's-şezî şerh-u Camî'u't-Tirmizî*, (Tah.) Ebû Câbir el-Ensârî, Abdulaziz Ebû Rihle, Salih el-Lehham (Tah.) Dârû's-Samî'î, Suudi Arabistan 2007, s.12). Ancak bu konu ile ilgili bir makale yazan Selman Başaran İbn Hazm'ın Tirmizî için meçhul demediği tespitine varmaktadır. (Bkz, Selman Başaran, *Tirmizi ve İbn Mace'yi İbn Hazm'ın Meçhul olarak Vasıflandırması*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1987, c.II, sayı: 2,s.19-26.

²¹ Ebu'l-'Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-

olan fıkhi mezhepler üzerinde çalışmış ve böylece fıkhi mezhepler hakkında da derin bir bilgiye sahip olmuştur. Küfe’de hüküm süren re’y fikhını, re’y fıkıhçılarından, Hicâz fikhını, İmâm Mâlik’in talebeleri olan İshâk b. Musa el-Ensârî ve Ebû Mus’ab ez-Zührî’den, Şafiî’nin kadim görüşlerini talebesi olan Hasan b. Muhammed ez-Za’ferânî’den, cedîd görüşlerini ise yine Şafiî’nin talebesi olan Reb’î b. Süleyman’dan öğrenmiştir. İmam Tirmizî ehl-i hadisin fıkhi görüşlerini önemsemiş ve bu konuda da gayret etmiştir. Bu anlamda Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, İshak b.Râheveyh’i başta olmak üzere ehl-i hadisten olan pek çok alimin fıkhi görüşlerini öğrenmiştir. Böylece o hadis fikhına vâkıf olarak farklı görüşleri değerlendirme ve aralarında tercih yapabilme yetkinliğine kavuşmuştur.

3. Eserleri

İmam Tirmizî, hadis ilimlerinde yetkin bir konuma ulaşmıştır. Öyleki hadisin sıhhati ile ilgili içtihat etmiş ve bir rivayetin ne türden olduğuna karar verebilme konumuna erişmiştir. Doğal olarak bir hadis hakkında içtihat edebilmek için gayretli bir ravi olmak yetersiz kalmaktadır. Nitekim İmâm Tirmizî’ de gayretli bir râvî olmanın ötesine geçmiş ve hadis ilimleri ne de vakıf olmuştur. O her ne kadar Sünen ile

meşhur olmuştur da cerh-tadil, ravi biyografisi ve ilel konusunda da ileri oldukça câmi' biriydi. Onun gerisinde bıraktığı eserler bu yargımızı teyit etmektedir. Onun tespit ettiğimiz eserleri şunlardır;

1. *Sünenü't-Tirmizî*: Tirmizî'nin *Cami'* olarak ta şöhret bulmuştur.²²Eserleri içerisinde en çok rağbet göreni budur. Bu eser ile ilgili, Ebu Bekir İbnu'l-Arabî el-Mâlikî'nin (ö.543) *Aridetu'l-ahvezî* ve Mübârekfûrî'nin (ö.1865) *Tuhfetu'l-ahvezî* adlı eserleri başta olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır.

2. *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye ve'l-Hasa'ilü'l-Mustafaviyye*: Konusunda yazılan ilk müstakil eser olarak bilinmektedir. Bu eserde Hz. Peygamber'in yaşamını, giyim kuşamını, şekilsel özelliklerini ve ona ait olan eşyaları konu edinmektedir. İleriki süreçlerde yazılan Şemâil ve Hasâis türü hadis edebiyatının temel kaynakları arasında yer almıştır.

3. *Kitâbu'l-ilel*: Çalışmamıza konu olan eserdir. Bu eserle ilgili İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö.795) *Şerh-u 'ileli't-Tirmizî* adlı müstakil bir çalışması vardır.

4. *el-İlelü'l-Kebîr*. Bu eserde mualllel hadisleri konu edinmiştir.

5. *et-Tarih*

6. *el- Esmâ ve'l-Kunna*

7. *ez-Zühed*

Bu eserlere ilaveten, Sünenü't-Tirmizî'nin

²² Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, I/153.

şarihlerinden olan Muhammed Enver Şah el-Keşmiri, tefsir alanında da Tirmizî'nin bir eserinin olduğu belirtmektedir.²³

4. Alimlerin Tirmizî Hakkındaki Görüşleri

İmam Tirmizî ile ilgili pek çok âlim olumlu görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şöyledir;

İbn Hibbân (ö.354/): *“Muhammed b. İsa b. Sevre Ebû İsa et-Tirmizî, Hadisleri toplayan, kitap yazan, hıfz eden ve müzakere edenlerden biridir.”*²⁴

Ebû Ya'lâ (ö.405/1015): *“Muhammed b. İsa b. Sevre b. Şeddâd, sika ve hafızdır. Muttefekûn aleyhdir. Sünene dair kitabı vardır. Cerh ve ta'dîl hakkında konuşmuştur. İbn Mahbub ve Mervî'nin önde gelenleri ondan hadis işitmişlerdir. O İlim, emanet ve diyanetiyle meşhur olan bir İmamdır.”*²⁵

Ebû Muhammed Abdullah el-İdrisî: (ö.550/1156) *“Tirmizî hadis ilminde kendisine tabi olunan İmamlardan biridir. Hafızada kendisi darbı mesel olarak zikredilir.”*²⁶

Ömer b. Alk (ö.325/936): *“Buhârî öldü ancak Horasanda, takva, ilim ve zühtte Ebû İsa Tirmizî gibi birisini gerisinde bırakmadı.”*²⁷

²³ Keşmirî, , **el- Arfu's-şezî**, I/8.

²⁴ Muhammed b. Hibban el-Bûsti, **Takrîbu's-Sikât**, Halil b. Me'mun (Thk) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s, 1107.

²⁵ Keşmirî, **el- Arfu's-şezî**, I/11-12.

²⁶ İbn Seyyidnas, **en-Nefhu's-şezî**, s,11.

²⁷ Keşmirî, , **el- Arfu'ş-şezi**, I/7.

BİRİNCİ BÖLÜM

‘İLELÜ’L HADİS

İllet sözcüğü tekil olup çoğulu ‘ilel şeklindedir. Sözcük olarak hastalık, sahibini yapacağı şeyden alıkoyan, oluş ve sebep anlamlarına gelmektedir.²⁸ İlel sözcüğünde bulunan bu anlamlardan hareketle ilk dönem hadis âlimlerinin hadislerin sıhhatine engel olan veyahut hadislerin sakıt olmasına sebep olan nedenleri topluca “‘ilelü’l-hadis” olarak tanımladıklarını söylemek mümkündür. Hadis usûlünde hadisin sahih-sakim oluşunu belirten özne râvîdir. Süreç içerisinde râviler’in çoğalmasına paralel olarak illetler çoğalmıştır. Bu durum sonuncunda *ilelü’l-hadis* ile ilgili müstakil bir edebiyat oluşmuştur. Bu edebiyatın temel kaynakları ve başlıca eserleri şunlardır;

1. Yahya b. Saîd el- Kattân (ö.198), *Kitâbu’l-‘ilel*
2. Yahyâ b. Maîn (ö.233), *et-Tarih ve’l-ilel*
3. Ali b. Abdillâh el-Medînî (ö.234), *İlelü’l-hadis ve ma’rifetu’r-ricâl*
4. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *Kitâbu’l-ilel ve ma’rifetu’r-ricâl*
5. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö.256), *el-ilel*

²⁸ Abdurrahman b. Ahmed İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u ‘ilelî-t-Tirmizî*, (Tah. Nurettin İtr), Dâru’l- Melâh 1978, s, 15.

6. Ahmed b. Muhammed Ebû Bekr el-Esrem (ö.270), Kitâbu'l-ilel
7. İbn Ebî Hâtım er-Râzi (ö.327), *'İlelü'l-hadis*
8. Tirmizî, *el-'İlelü'l-kebîr*
9. Ali b. Ömer ed-Darekutnî (ö.385), *el-'İlelü'l vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*
10. İbnu'l Cevzî, (ö.597) *el-İlelü'l Mütenâhiye fi'l Âhbâri'l-Vâhiye*.

Bu eserler dışında geçmişten günümüze pek çok eser yazılmıştır. Akademik dönemde ise ilelü'l-hadis'e dair yüksek lisans seviyesinde ve makâle²⁹ düzeyinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda Ayhan Tekineş'in *İlelü'l-Hadis İlmi ve Kudret Karaçam'ın İlel Edebîyatı ve Kuralları* adlı yüksek lisans tezleri örnek verilebilir. Tez konumuz olan Tirmizî'nin Kitâbu'l-İlel, adlı eserin de, ilel edebîyatı eserleri içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Ancak "ilk hadis usûlü eseri başlığında" detaylıca izah edildiği üzere bu eserin içerik itibarıyla bilinen meşhur anlamıyla bir ilel eseri olmadığı, aksine bir hadis usulü eseri olduğu kanısına varmış bulunmaktayız. Bu sebeple bu eseri ilel edebîyatı içerisinde değerlendirmemizi belirtmek isteriz. Günümüzde hadis ilmi iştigal eden pek çok kimse İlelü'l-hadis ile

²⁹ Veysel Özdemir, "Tirmizî ve el-'İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış" Turkish Studies International Periodical Fort The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Ankara 2014, 9/2, s, 1179.

Muallel Hadis arasında özel bir ilişki kurmaktadır. Bu nedenle muallel hadis nedir sorusunun cevabı önem kazanmaktadır.

1. Muallel Hadisin Tanımı

Muallel hadis; *Zahiren sağlam görünmekle beraber, hadisin sıhhatını bozan bir sebebe muttali olunan hadistir.*³⁰

Mezkûr tanım İbnu's-Salâh'ın tanımıdır. İbnu's-Salâh bu tanımlı yaptıktan sonra, hadisin sıhhatini bozup kendisine muttali olan sebebin tüm râvîlerin rivâyetleri için geçerli olmadığını, bilakis söz konusu sebebin belirli bir râvî zümresinin rivâyetleri ile sınırlı olduğunu belirtmektedir. Nitekim ona göre, illet, açıktan sıhhat şartlarını taşıyan sika râvîlerin isnâdın da oluşmaktadır.³¹ Yine ona göre bir hadisin muallel olması, Mevsûl olan hadisin Mürsel, Mevkûf'un Merfu' olarak rivâyet edilmesi, bir hadisin kendisi dışındaki bir hadise dâhil edilmesi veya râvî hata ettiğinde şeklinde gerçekleşmektedir. İbnu's-Salâh bu bilgileri vermekle beraber, muallel hadisteki illetin, râvînin teferrüd etmesi veya başka bir râvînin kendisine muhalefet etmesi ile idrak edilebileceğini belirtmektedir.³² İbnu's-Salâh, söz konusu illetin hem

³⁰ Ebû Âmr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, **Mukaddimet'u İbni's-Salâh fi'ulumi'l-hadis**, Mektebetu'l-Mütenebbî, Kahire, s, 42.

³¹ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s, 42.

³² İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s, 42.

sened hem de metinde olabileceğini ifade etmekte ve muallal hadisi tanımanın yolunun ne olduğu anlatmak için, Hatip Bağdadi (ö.453) ve Ali el-Medinî'den aşağıda belirtilmiş olan sözleri alıntılamaktadır.

Hatip Bağdâdî : *“Hadisteki illeti bilmenin yolu, hadisin bütün senedlerini bir araya getirmek, bundan sonrada râvîler arasında ki ihtilaflara bakmak, râvîlerin hıfz ve zabt derecelerini tespit edip ona göre bir tercihte bulunmakla gerçekleşir.”*³³

Ali el-Medinî *“Bir konudaki tüm senedler toplanmadıkça, o bab'da var olan hata açığa çıkmaz.”*³⁴.

Buna göre hadisteki illetin tespit edilebilmesi için söz konusu hadis ile ilgili tüm tariklerin bir araya getirilmesi zorunlu olmaktadır.

İbnu's-Salâh'ı müteâkip Nevevî (ö.676/1277) *et-Takrîb ve't-Teysîr* adlı eserinde muallal hadise dair bazı bilgiler vermektedir. Ancak onun verdiği bilgiler İbnu's- Salâh'ın konuya dair yaptığı açıklamaların bir özeti şeklindedir. Şu kadar var ki, o Hâkim en-Nisaburî'nin (ö.405), Muallal kavramını Ma'lul olarak isimlendirmesine itiraz ederek bunun hata olduğunu ifade etmektedir. Bu lâfzî itiraz dışında, İbnu's-Salâh'ın tanımını desteklemekte ve mullalel hadisteki illetin, İbnu's-Salâh'ın tespitine uygun olarak hem metin hem

³³ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s, 43.

³⁴ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s, 43.

de senette olabileceğini ifade etmektedir.³⁵

Nevevî'nin İbnu's-Salâh'ın tanımını desteklemesine paralel olarak kendisinden sonra gelen hadis usûlî âlimleri, İbnu's-Salah'ın tanımını benimsemiş ve kısmi tafsilatlar dışında mezkûr tanımı olduğu gibi tekrar etmişlerdir. İbnu's-Salâh ve Nevevî'nin Mualllel Hadis için söyledikleri *"Mualllel Hadis hadis ilimlerinin en yücesidir. Onu ancak hıfz ehli, hadisten haberdar olan ve derin anlayışa sahip kimseler anlar."*³⁶ Cümlesi İbnu'l-Hacer el-Askalânî (ö.852) tarafından *"Allah'ın kendilerini derin bir anlayış, geniş bir hıfz, râvîlerin mertebelerini tam bilen metin ve senedler hakkında güçlü bir melekeye sahip olan kimseler bilebilir."*³⁷ Şeklinde açıklanmıştır. Esasında mevcut söylemin bir tür detaylandırması olarak değerlendirilebilecek İbnu'l-Hacer'in bu açıklaması ileri ki süreçler de Mualllel Hadis'in bir tür metin tenkidi olduğu iddiasında bulunanlar tarafından bir dayanak olarak kullanılmıştır.³⁸

Mualllel Hadisi pratik tanımdan teorik bir tanıma

³⁵ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb ve't-teysîr li marifeti Sünen'il-Beşir ve'n-Nezir**, (Tah) Muhammed Osman el-Geşt, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1985, s, 43-44.

³⁶ Nevevî, **et-Takrîb ve't-teysîr**, s, 44.

³⁷ Ebî'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed b.Hacer el-'Askâkanî, **Nuzhetu'n-nazar fî tavdihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahî ehli'l-eser**, (Tah) Abdullah b. Dayf er-Rahilî Riyad 2001, s.133.

³⁸ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s, 205.

kavuşturan ilk hadis âlimi İbnu's-Salâh'tır. Hâkim en-Nisâbü'rî, Ma'lûl kavramını kullanarak³⁹ bu hususta ilk tanım denemesi yapmış olmakla beraber,⁴⁰ ma'lul hadisin ne olmadığını söylemiştir.⁴¹ Ancak, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin, tanımlamaya ve tanıtmaya çalıştığı hadis türünün ne olduğu kanımızca net değildir. Nitekim ilel edebiyatının içeriği ile kendisinden önce konu hakkında yapılan yorumlar arasında bir ikilemde kaldığı görülmektedir. Zira o, konuya dair başlığı *ilelü'l-hadis* şeklinde belirtmiş ancak *ma'lul* hadisi tanımlamaya çalışmıştır. Fakat İbnu's Salâh yeni bir kavram ile beraber konuyu net bir tanıma kavuşturmuştur. İbnu's-Salâh'ın bu tanımı kendisinden sonra gelen hadis âlimleri tarafından kabul görmüştür. Bu münasebetle kendisinden sonraki hadis âlimleri bu tanıma paralel bir tanım ortaya koymuşlardır. Küçük çaplı ve lafız kaynaklı itirazlar dışında, İbnu's-Salâh'tan sonra yeni bir tanım denemesi yapılmamıştır. Öyle ki, İbnu's-Salâh'ın tanımı olduğu gibi alınmış ve bir nesilden

³⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el- Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmî'l-hadîs ve kemiyyeti ecnâsihi**, (Tah)Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Dâr İbn Hazm, Beyrut 2003, s, 360.

⁴⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî ma'lul hadis için şunları söylemektedir: “ *Hadisteki illet çoğunlukla sika râvîlerin hadisinde olur. Çöyle ki, sika râvîler kendilerine illeti malum olmayan, illetli bir hadisi rivâyet ederse hadis ma'lûl olur*” (Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmî'l-hadîs**, s, 359-360.)

⁴¹ Hâkim en-Nisâbü'rî ma'lûl hadis için şunları söylemektedir: “ *o sahih sakîm cerh ve ta 'dîl kapsamı dışında kalan, başlı başına bir ilimdir*” (Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu ulûmî'l-hadîs**, s, 359)

diğer bir nesile aktarılmıştır.

Muallel Hadis'in mahiyetinin ne olduğunu veya neye tekabül ettiğini anlamak için bu kavramın hadis metodolojisinin tarihi seyri içerisindeki gelişimine bakmakta yarar vardır. Bu anlamda hadis usûlü eserlerinin mütekaddimûn dönemini temsil eden Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eserine Muallel Hadis açısından baktığımızda şu hususlar dikkat çekmektedir. Bu eserde Muallel Hadis ile ilgili bir tanımlama mevcut değildir. Yine bu eserde, Muallel Hadis veya ilelû'l-hadis veya benzeri başlıklar bulunmamaktadır. Bununla beraber bu eserde muallel veya bu kökten gelen veya aynı anlama gelen, illet, ma'lul mu'al gibi kavramlarda bulunmamaktadır. Şu kadar var ki; tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir yerde illet kavramı geçmektedir. Bu kavramın geçtiği konu başlığı ise "*Bâbu'l-İcâzeti ve'l-Münâveleti*" dir. Râmeihürmüzî burada, bazı *müteahhirûn* fukaha tarafından haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ ve an, lafızlarıyla rivâyet edilen hadisler arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmaktadır. Burada "an" ile rivâyet edilen hadisin, bizzat râvîden işitilmemiş olabilme ihtimalinden dolayı, "an" ile rivâyet edilen hadisin "enbeenâ" veya diğerleri gibi olamayacağını belirterek "*İşte mursel hadislerdeki illet de budur.*" demektedir.⁴²

⁴² Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd el-Farisî, er-Rameihürmüzî, **el-Muhaddisu'l- fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î**, (Tah) Muhammed 'Accâc el-Hatip 3.Baskı, Dâru'l-Fikr h.1404, s,

Rânehürmüzî'den sonra mutekaddimûn dönemi, hadis usûlû eserlerinden olan, Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* adlı eserinde de, Muallal Hadis ile ilgili bir tanım bulunmamaktadır. Ancak Hatib, mezkûr eserde, Muallal Hadis kavramını her ne kadar kullanmasa da, hastalıklı görüş anlamında *ma'lul* sözcüğünü kullanmakta ⁴³ ve illetli hadis ile ilgili bir takım bilgiler vermektedir.

Bununla beraber her ne kadar Hatib, Ma'lul veya Muallal hadis'i tanımlamamışsa da konumuzla ilişkili olarak *illet* sözcüğünü terim anlamında kullanmıştır. Nitekim O *"Veyahut ona (hadis uzmanı olmayana) eserle bağlantılı bir illetten sorulsa şaşkına döner ve aklı karışır."* Derken *illet* sözcüğünü terim anlamda kullanmaktadır.⁴⁴ Hatib ismi geçen eserinde *illet* sözcüğünü, *sebeb* anlamında da kullanmıştır. Nitekim O, **Bidat ve Heva Ehlinden Hadis Rivâyet Etme ve Onların Rivâyetiyle Kendisini Delillendirme** başlığı altında *illet* sözcüğünü kullanarak şunları söylemektedir: *"Bunların (bidat ve heva sahibi kimselerin) rivâyeti terk edilir. Onların rivâyetlerinin terk edilmesi onların kâfir olma illetinden (sebebinden) dolayıcıdır."*⁴⁵

450- 451.

⁴³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip el-Bağdâdî, (Tah) **el-Kifaye fi ilmi'r-rivâye**, İbrahim Hamdî el-Medenî, Ebû Abdillâh es-Sevrekî, el-Mektebetu'l- ilmiyye, Medine bty, s, 19.

⁴⁴ Bağdâdî, **el-Kifaye fi ilmi'r-rivâye**, s, 19

⁴⁵ Bağdâdî, **el-Kifaye fi ilmi'r-rivâye**, s, 145.

Mutekaddimûn dönemi hadis usulü eserleri içinde bulunan, Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Ma'rifet-u ulûmi'l-hadis* adlı eserinde mezkûr eserlerde olduğu gibi, Muallél Hadis kavramı olarak bulunmamaktadır. Ancak Hâkim en-Nisâbûrî, İbnu's-Salâh ile beraber en net ifadesini görecektir olan, muallél kavramını her ne kadar kullanmasa da bu ismin muzari fiilini⁴⁶ ve bu ismin kendisinden türemiş olduğu illet kelimesinin çoğulu olan *ilel* kavramlarını kullanmıştır. Hâkim muallél hadise dair ayırdığı bölümün konu başlığını *Ma'rifet-u ilel'l-hadis* şeklinde ifade etmiştir. Bununla beraber, *ma'lul* sözcüğünü terim anlamında kullanmaktadır.⁴⁷ Hadis usûlünün önde gelen âlimlerinden olan Celâluddîn Suyûtî'nin (ö.911) verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla *ma'lul* kavramını, Hâkim en-Nisâbûrî'den önce kullananlar olmuştur. Buna göre İmâm Buhârî ve İmâm Tirmizî *ma'lul* kavramını kullanmışlardır.⁴⁸ Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, tarihsel açıdan *ma'lul* kavramından önce *ilel* sözcüğü oldukça yaygındır. Bu anlamda müstakil eserler yazılırken de genellikle *ilel* sözcüğü, kitabın ismini oluşturmuştur. Bu anlamda Ali el-Medinî'nin *el-Ilel* adlı eseri örnek verilebilir. Bizim bu noktaya vurgu yapmamızın nedeni İmâm Buhârî

⁴⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifet-u ulûmi'l-hadîs*, s, 359.

⁴⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifet-u ulûmi'l-hadîs*, s, 359.

⁴⁸ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerh-i Takribî'n-Nevevî*, (Tah) Ebû Kuteybe Nezr Muhammed Fâryâbî, 2. Baskı, Beyrut 1415, I/294.

öncesi dönemde *ma'lul* kavramının varlığı her ne kadar tartışmaya açık olsada *ilel* sözcüğünün oldukça yaygın olduğunu belirtmektir. Sonuç olarak gerek ilk hadis âlimleri olsun gerekse de mutekaddimûn dönemi hadis usûlü eserleri olsun *muallal hadisi* bir tanıma kavuşturmamakla beraber kavram olarak da kullanmamışlardır. Nitekim muallal kavramını ilk kullanan hadis usûlü âliminin İbnu's Salâh olduğunu daha önce belirtmiştik. O bu kavramı sadece kullanmakla yetinmemiştir. Aynı zamanda ilk defa terimsel bir anlama kavuşturan da olmuştur.⁴⁹ Görüldüğü üzere, muallal hadis bir hadis usulü kavramı olarak bu ismi alana değin, ilel, illet ve ma'lul evrelerinden geçmiştir. Ancak İbnu's-Salâh'tan sonra, muhaddislerin konuya bakış açısı bütünüyle, İbnu's-Salâh'ın tanımı etrafında şekillenmiştir. Böylece iletli olan hadis muallal hadis şeklinde şöhret bulmuştur. Bu münasebetle *ilelü'l-hadis'in* geçmişten günümüze farklı anlamlarda kullanıldığı söylemek isabetli olacağı kanısını taşımaktayız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *ilelü'l-hadis* kavramı hadis tarihi içerisinde aşağıda belirtilen üç anlamda kullanılmıştır.

İlelü'l-hadis; hastalıklı rivâyetler anlamındadır. İlelü'l-hadis bu anlamda kullanıldığında, sahih dışında kalan tüm hadis çeşitlerini kapsamaktadır. Hicrî III. asırdan VI. asıra kadar yazılmış olup, *Kitâbu'l-ilel*,

⁴⁹ İbnu's-Salâh **Mukaddime**, s, 43.

Kitâbu'l-ilel ve ma'feti'r-ricâl veya benzeri olarak isimlendirilen eserlerin çoğunluğunun konusu bu tür ilelü'l-hadis'tir. Bu anlamdaki, ilelü'l hadisın İbnu's Salâh'ın kavramlaştırıp tanımladığı, Muallal Hadis ile özel bir ilişkisi bulunmamaktadır. İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin *İlelü'l-hadis* ve İbnu'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l ahhâri'l-vâhiye* adlı eserleri bu hususa örnek verilebilir. İbnu's-Salâh *el-Mukaddime fi ulûmi'l-hadis* adlı eserin de⁵⁰ Suyûtî ise *Tedribu'r-râvî* adlı eserinde⁵¹ ilelü'l-hadisın bu anlamına değinmektedirler.

İlelü'l-hadis; sebep anlamındadır. *İlelü'l-hadis* bu anlamda kullanıldığında bir hadisın sahih olmasına engel olan sebepleri konu edinir. *İlelü'l-hadis* bu anlamda kullanıldığında konusu hadis usûlü olur. Şu kadar var ki, hadis usûlünden temel farkı tespit edebildiğimiz kadarıyla şu husustan ibarettir. Hadis usûlü, Zayıf, Hasen ve Sahih Hadis çeşitlerinin tümünü konu edinip tanımlamaya çalışmaktadır. Bu anlamdaki *ilelü'l-hadis* ise Zayıf ve Hasen hadis çeşitlerini tanımlama ve açıklamaya çalışırken Sahih Hadis'i konu edinmemektedir. İmâm Tirmizî'nin *Kitâbu'l-ilel* adlı eseri *ilelü'l-hadis'in* bu anlamına örnek gösterilebilir.

⁵⁰ İbnu's-Salâh, **Mukaddime.**, s, 44.

⁵¹ Suyûtî, **Tedribu'r-râvî**, I/302.

İlelü'l-hadis; Hâkim en-Nisâbûrî'nin *ilelü'l-hadis* için kullandığı anlamdır. *İlelü'-hadis* bu anlamda kullanıldığında yüzlerce hadis çeşitlerinden sadece bir hadis çeşidinin ismi olmaktadır. Bu anlamdaki *ilelü'l-hadis* sahih Hasen ve Zayıf hadis çeşitlerinin dışında kalmaktadır. Aynı zamanda cerh ve ta'dîl'in kapsamı dışında da kalan bir ilim olmaktadır.⁵² İbnu's-Salâh muallal hadis kavramını tanımlarken, bazı eklentiler katarak bu üçüncü anlamı kullanmıştır. Bu anlamda, *ilelü'l-hadis*, sadece sikâ râvîlerin rivâyetinde var olup hadisin sıhhatini bozan gizli bir kusurun tespit edilmesini konu edinmektedir.⁵³

2. İlham Söyleminin Muallal Hadisin Tanımına Etkisi

Hadis metodolojisinde hadisler bir tasnife tabi tutulmuş ve bu tasnif neticesinde hadisler ile ilgili teorik (Müdreç, Mürsel, Müdelles v.b.) tanımlamalar yapılmıştır. Bu itibarla hadis çeşitlerinin her biri, bir hadisin mahiyetini belirtmesi nedeniyle anlamlıdır. Doğal olarak bir hadisin hangi çeşit olduğunu tespit etmek uğraş isteyen bir husustur. Nitekim bir hadisin durum tespitini yapabilmek için hadis ilminde ciddi bir birikime sahip olmak gereklidir. Tabii olarak bu da hadis ilminin elde edilmesi için gereken metot ve yöntemi bilmek ve uygulamakla mümkündür. Söz

⁵² Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifet-u ulûmi'l-hadis*, s. 359.

⁵³ İbnu's-Salâh *Mukaddime*, s. 43.

konusu yöntem ve metot hadis metodolojisi (klasik hadis usûlü) açısından en özlü ifadesiyle “isnâda vâkıf olmak” dır. Kısaca râvînin rivâyetlerini ve hallerini bilmek olarak tanımlanabilecek isnâda vakıf olma durumu, üstün bir gayret ve performans gerektirmektedir. Nitekim onbinlerce râvîyi rivâyetleri ile beraber bilebilmek için üstün bir zekâ, üstün bir çaba ve üstün bir hafızaya sahip olmak adeta zorunluluk arz etmektedir. Zira ancak bu meziyetlere sahip kimseler bir hadiste var olan gizli bir kusuru keşfedebileceklerdir. Diğer bir ifadeyle bir hadisteki illeti bilebilmek için söz konusu vasıflara sahip olmak gerekli ve yeterlidir. Fakat ne var ki istisna denilebilecek bir miktar rivâyet için, Hâkim en-Nisâbûrî’den önce rivâyeti değerlendirmede kullanılan bir yöntem söz konusudur. Kısaca *ilhâm* olarak tanımlayabileceğimiz bu yöntem, bir hadisteki illetin bilinebilmesinin ilham ile mümkün olduğunu savunmaktadır. Hâkim en-Nisâbûrî bu yöntem ile ilgili *Ma’rifet-u ulûmi’l-hadis* adlı eserinde şu iki rivâyeti nakletmektedir.

Abdurrahman b. Mehdi (ö.198) anlatıyor: “*Hadisin illetinin bilinmesi, ilhâm iledir. Eğer bir hadisin illetli olduğunu söyleyen âlime, bu hadisin illetli olduğunu nereden biliyorsun? Diye sorsan, o âlim bu soruya delil olacak bir cevap veremez.*”⁵⁴

⁵⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma’rifet-u ulûmi’l-hadis*, a.g.e, s, 360.

Hâkim en-Nisâbûrî, Abdurrahman b. Mehdî'den yaptığı mezkûr nakilden sonra şu rivâyeti de zikretmektedir;

Bir adam Ebû Zura'ya: *"Hadisin illetli olduğuna hükmederken, deliliniz nedir?* Diye sordu. Ebû Zura: *"Delilimiz bana illetli olan bir hadisi sorman ve benimde onun illetli olduğunu sana söylememdir. Sonra bu hadis hakkında bana sormamışsın gibi, Muhammed b. Müslim b. Vârre'ye git ve sor. O da Sana illetli olduğunu söyleyecektir. Sonra Ebû Hatim'e git. O da hadisin illetli olduğunu söyleyecektir. Bunu yaptıktan sonra bu hadis hakkındaki söylemlerimizi birbirinden ayır. Eğer söylemlerimiz arasında bir çelişki bulursan, bil ki her birimiz kendi maksadı doğrultusunda konuşmuştur. Ama söylemlerimiz birbiriyle örtüşüyorsa, o zaman, bu ilmin hakikatını bil."* Adam Ebû Zura'nın dediği şeyi yaptı. Ve her üçünün söylemlerinin aynı olduğunu gördü. Bunun üzerine, adam *"şahitlik ederim ki bu ilim ilhamdır"* dedi.⁵⁵

Hâkim en-Nisâbûrî, bu iki rivâyeti eserine almakla beraber, hadisin illetini bilebilmenin hıfz, anlama ve bilgi ile mümkün olduğunu da söylemektedir.⁵⁶ Ne var ki, Hâkim bu ilkesel duruşuna rağmen bir hadisin illetli olmasının nedenini açıklarken *ilham* teorisinden etkilendiği görülmektedir. Nitekim O, bu hususta şunları söylemektedir. *"Bir hadis, ancak ve sadece cerh'in*

⁵⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmi'l-hadîs**, s, 361

⁵⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmi'l-hadîs**, s, 361.

söz konusu olmadığı yerlerde illetli olabilir. Çünkü mecruh olan'ın hadisi zaten vahi (zayıf) ve sakıttır. Hadisteki illet daha fazla sikâ olanların hadislerinde olur. Sikâ olanlar, içinde kendilerine malum olmayan illetli bir hadis rivâyet ettiklerinde, bu hadis ma'lul olur.”⁵⁷

Muallel hadise dair ilk tanım denemesi olarak nitelenebilecek Hâkim'in bu açıklamalarında iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlarda illetli hadisin cerh ile ilgisinin olmadığı ve sikâ olan râvîye dahi gizli olan bir kusurun hadiste var olmasıdır. Doğal olarak cerh dışında kalmakla beraber, sikâ olan bir râvînin dahi kusurunu keşfetmediği bir hadis çeşidi söz konusudur. Bu durumda bu kusurun keşfedilebilebilmesi için, geriye ilhâm diye nitelenebilecek bir ilim kalmaktadır. Çünkü *ilel* ile ilgili yazılan eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerde sikâ ve zayıf râvîlerin rivayetleri yer almaktadır. Yani klasik hadis metodolojisinde zayıf hadis kategorisinde yer alan tüm hadis çeşitleri *ilel* kitaplarında mevcuttur.⁵⁸ Buna rağmen Hâkim en-Nisâbûrî *ma'lul* hadisi daha ziyade sikâ râvîlerin rivayetleriyle ilişkilendirmiştir. Bu nedenle Hâkim en-Nisâbûrî *ma'lul* hadisi tanımlarken kanımızca yukarıda zikredilen rivâyetlerde geçen ilhâm söyleminden etkilendiğini söylemek mümkündür. Öte taraftan *ilel* âlimlerinin yoğun olarak

⁵⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmi'l-hadîs**, s. 360.

⁵⁸ Bu yargımız için İbn Ebî Hatim'in *İlelül'l-hadis* adlı eserini muhtevası somut örneklerden sadece birisidir.

yaşadığı hicri III. asırda illetli hadis olarak tanımlanan rivâyetler ile hicri VII. asırda İbnu's-Salâh'ın zayıf hadis diye nitelediği hadis çeşitleri aynı mefhumu ifade etmektedir. Bununla beraber, sahih ismiyle hadis tasnifatına dair olan eserlerin yoğun olarak ele alındığı zaman dilimi hicri III. üçüncü asırdır. Bu durumda sahih hadis eserlerine paralel olarak zayıf hadis eserlerinin bu dönemde yoğun olarak yazılması gerekmektedir. Ne var ki, ilk dönemlerde bu isimle yazılan bir eser bilinmemektedir. Ancak sahih hadis eserlerine paralel olarak aynı asırda *ilel* adıyla eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Bu da ilk asırlarda zayıf hadislerin daha çok *ilel* kavramıyla ifade edildiğini göstermektedir. Yine problemli hadisler ile ilgili önde gelen hadis âlimlerinden biri İbnü'l-Cevzî'dir. O, *el-İlelü'l-mütenâhiye* adlı eserinin mukaddimesinde hadisleri *sahih*, *hasen* ve *mevzû* şeklinde kategorize ettikten sonra diğer bir kısmı için çok illetli olup fazlaca güvensiz olan hadisler şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.⁵⁹ Yani zayıf hadisten bahsetmemekte bunun yerine illetli hadisten bahsetmektedir. Buda zayıf hadisin illet kavramıyla ifade edildiğini göstermektedir.

Hâkim en-Nisâbûrî her ne kadar *ma'lul* hadisi cerh kapsamı dışında tutmaya çalışmışsa da uygulamada

⁵⁹ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, **el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ahadisî'l-vâhiye**, Dâru'l-Kutubi'l 'Ilmiyye, Beyrut 1983, I/17.

farklı davrandığı görülmektedir. Nitekim O, *müdelles* olan birinin rivâyette yer alması durumunda rivâyetin illetli olduğuna hükmetmiştir.⁶⁰ Ama *müdelles* olan mecruhtur. Yani bu vasfa sahip olan biri cerh ve ta'dîl kapsamında değerlendirilmektedir. Oysaki Hâkim en-Nisâbûrî daha illel konusuna başlar başlamaz “*illel ilmi, sahih-sakim cerh ve ta 'dîl, dışında kalan kendi başına müstakil bir ilimdir.*”⁶¹ Demektedir. Yine O: “ *malul hadis, illette vakıf olunan hadistir. Bu illette, bir hadisin bir hadise dâhil olması, râvînin vehm etmesi veyahut birinin mursel olarak rivâyet ettiğini diğer bir râvînin vehm ederek mevsûl olarak rivâyet etmesi şeklinde gerçekleşir.*”⁶² Demektedir. Yine bu anlamda, Hâkim en-Nisâbûrî'nin illetli olan hadisi, sikâ râvîlerle ilişkilendirdiği görülmektedir. Nitekim Ona göre illetli olan hadis daha çok sikâ râvîlerin hadisinde gerçekleşmektedir.⁶³

Muallel hadis için pratikten teoriye doğru ilk tanım denemesi olarak nitelenebilecek Hâkim en-Nisâbûrî mezkûr beyanatları, muallel hadisin sınırlandırıldığı ilk beyanatlar olarak dikkat çekmektedir. Bununla beraber Hâkim'in bu beyanatları, ileride muallel hadis diye tanımlanacak hadisin temelini oluşturmuştur. Nitekim Hâkim en-Nisâbûrî'nin beyanatında var olan, “*sikâ râvîye malum olmayan illet*” kısmı, İbnu's-Salâh'ın

⁶⁰İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s, 367.

⁶¹ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmî'l-hadîs**, s, 359.

⁶² Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmî'l-hadîs**, s, 375.

⁶³ Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifet-u ulûmî'l-hadîs**, s, 359.

tanımında “*zahiren gözükmeyen bozucu sebep şeklinde*” förmüle edilmiştir. Yine Hâkim'in “*çoğunlukla sika râvîlerin rivâyetinde olur*” ifadesi İbnu's-Salâh tarafından “*sadece sikâ râvîlerin yer aldığı isnâdlar*” ile sınırlandırılmıştır.⁶⁴ Aralarındaki temel fark İbnu's-Salâh'ın ifadelerinin daha net ve daha keskin olmasıdır. Ancak ne var ki, İbnu's-Salâh ile beraber *ilelü'l-hadis* ile mualllel hadis tamamen birbirinden ayrılmıştır. Zira *ilelü'l-hadis* tüm zayıf hadis kategorilerini kapsamakta ve onlar hakkında değerlendirmeler yapmaktadır.⁶⁵ Yine zayıf râvîleri tüm yönleriyle pratik değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Mualllel Hadis ise İbnu's-Salâh ile beraber, zayıf hadis kategorisinde yer alan yüzlerce hadis türünden sadece bir türüne hasredilmiştir. Zaten İbnu's-Salâh'ta, *ilelü'l-hadis* ile kendisinin bulup kavramlaştırdığı Mualllel Hadis arasına net bir ayırım koyarak şunları söylemiştir:

“Bundan sonra bil ki, illet sözcüğü, aslına uygun olarak, bahsettiğimiz bozucu sebeplerin dışında kalan, herhangi bir hadisi sıhhat durumundan çıkartıp, kendisiyle amel etmeyi engelleyen bozucu sebepler için de kullanılmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki, sayıları bir hayli fazla olup ilelü'l-hadise dair yazılan eserlerde, yalan, gaflet, kötü hıfz ve

⁶⁴ İbnu's-Salâh **Mukaddime**, s. 42.

⁶⁵ Suyûti'de bu konuda şunu demektedir: “Bir hadisin zayıf olma nedenleri ilel kitaplarında mevcuttur.” **Tedribu'r-râvî**, 1/302.

*bunlara benzer cerh türlerine denk gelmekteyiz.”*⁶⁶ Diğer bir ifadeyle İbnu’s-Salâh, kendisinin kavramlaştırdığı Muallél Hadis’in ilel edebiyatından farklı olduğunu ve ayrı bir şey ifade ettiğini söylemektedir. Bumünasebetle Muallél Hadis ile *ilelül-hadis* farklı mefhumlara sahiptir. Dolayısıyla Muallél Hadis’in tanımı için İbnu’s-Salâh kaynak verildiğinde, bu hususa dikkat edilmelidir. Bu cümleden kastımız şudur; **İbnu’s-Salâh sonrası özellikle akademik dönem hadis usûlü yorumcuları İbnu’s-Salâh’ın tanımını alıp, Abdurrahman b. Mehdî, Ali el- Medinî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim, Ebû Zur’a, İbn Ebî Hatim er-Râzî ve Dârekutnî’nin ilel ile ilgili eserlerini örnek olarak vermektedirler.**⁶⁷ Bu örneklemin doğru olma olanağı zayıftır. Çünkü söz konusu eserlerin içeriği ile İbnu’s-Salâh’ın tanımladığı Muallél Hadis arasında özel bir bağ bulunmamakta ve farklı şeylerdir. Nitekim İbnu’s-Salâh’ın kendisi de bunu belirtmiştir.

İlelü’l- hadis’ten, ma’lul kavramına geçişte, ilk tanım denemesi Hâkim en-Nisâbü’r’ tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak onun bu tanımında yukarıda belirtildiği üzere, ilham söyleminin etkisi görülmektedir. Böylece ilelü’l-hadis, ma’lul hadis olma sürecinde cerh kapsamı dışında tutularak nispeten sikâ râvîlere hasredilmekle ilk alan daralmasını yaşamıştır.

⁶⁶ İbnu’s-Salâh **Mukaddime**, s, 44

⁶⁷ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s, 256.

İbnu's-Salâh Hâkim en-Nisâbü'rî'nin beyanatlarının etkisinde, yeni bir tanım yapmıştır. Ancak İbnu's-Salâh ile beraber Ma'lul Hadis, Mualllel Hadis ismini almış ve bütünüyle sikâ râvîlerin rivâyetlerine hasredilerek ikinci alan daralmasını yaşamıştır. Böylece Mualllel Hadis Tıpkı Müdelles Hadis v.b. gibi özel bir hadis çeşidinin ismi olmuş ve ilel edebiyatından bütünüyle ayrılmıştır.

3. İlel Kitaplarının İçeriği

Bu başlıkta ilel kitaplarının içerik olarak neyi ele aldıklarını ve içeriklerinin nelerden ibaret olduğunu ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken kaynaklarımızda *ilel* mütehasıssı oldukları hususunda sıkça atıfta bulunulan ilk dönem ilel âlimlerinden bazı örneklerle de yer vereceğiz. Ancak bu örneklerle geçmeden önce çalışmamız esnasında ilel kitaplarının yoğun olarak şu maddelerde özetlenebilecek hususları içerdiklerini belirtmek isteriz.

1) Bir râvîden rivâyet edenler içinde, râvînin rivâyetini, en güzel şekilde rivâyet eden râvîyi.

2) Bir râvîden rivâyeti olmakla beraber, ondan rivâyet etmediği halderivâyeti ona isnâd eden râvîleri.

3) Hangi râvînin hangi râvîden rivâyetinde bulunduğunu hangi râvî ile karşılaştımadığı.

4) Hangi râvînin doğru sözlü olmakla beraber zayıf olduğu.

5) Hangi râvînin aynı hadisi rivâyet eden başka bir râvîye muhalefet ettiğini.

6) Hangi rivâyetin sağlam bir rivâyet olduğu halde kimin tarafından boz durulduğu.

7) Hangi râvînin münkerü'l-hadis olduğu.

8) Rivâyetlerde “racûl” diye geçenlerin kim olduğu.

9) Hangi râvînin mechûl olduğu.

10) Kendisinden sadece iki râvînin veya bir râvînin rivâyet ettiği kimseleri.

11) Hangi hadisin isnâd açısından hasen olduğu.

12) Metin ve sened açısından hangi hadisin hangi şehir'e ait olduğu.

13) Hangi râvînin sikâ olduğu.

14) Hangi hadisin kaç râvî tarafından rivâyet edildiği.

15) Isnâd zincirlerinin hangi râvîler etrafında döndüğü.

16) Hangi râvînin âlim veya fakîh olduğu.

İlel kitaplarının içeriği belirlediğimiz bu maddelerle sınırlı değildir. Bizim *ilel* kitaplarının içeriğini oluşturan bilgilerin bir kısmını bu şekilde madde haline getirmemizdeki gaye, muhatabın zihninde ilel eserlerinin içeriğiyle ilgili bir fikrin oluşmasıdır. Bu itibarla *ilel* eserlerinde, klasik hadis usûlü eserlerinde, bir hadisin zayıf veya mevzû olma sebebî olarak gösterilen, tüm bilgiler mevcut olduğunu ifade

etmekte yarar vardır. Yani zayıf hadisın bütün yönleri ve kısımlarıyla okunması, aynı zamanda *ilel* eserlerinin okunması anlamına gelmektedir.

3.1. Ahmed b.Hanbel ve İletli Hadis Örneği

Ebû Bekir b. Esrem şöyle dedi. Ahmed b. Hanbel'i, Huzeyfe b. Yemân'a isnâd edilen *"Kim evini satarsa yerine başka bir ev alamaz"* hadisini okurken işittim. Bunun üzerine ben: *"Bu hadisi merfû olarak rivâyet ediyorlar."* dedim. Ahmed b. Hanbel ise şöyle dedi. *"Bilmem fakat ben bu hadisi hiç kimsenin merfû olarak, rivâyet ettiğini işitmedim."* Bende dedim ki, *"Vehb b. Cerîr bunu merfû olarak rivâyet ediyor."* Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, *"Bu bilgi bana da ulaştı. Ancak bu rivâyeti, Vehb b. Cerîr dışında, merfû olarak rivâyet eden yoksa Vehb b. Cerîr önemsenmez. İşte Haccâc b. Muhammed, Muhammed b. Cerîr ve onların dışındakiler."* diye cevap verdi.

Haccâcın rivâyeti;

Haccâc > Şu'be > Yezid > Ebû Ubeyde > Huzeyfe b. Yeman > mevkuf olarak.

Muhammed b. Cerîr'in rivâyeti;

Muhammed b. Cerîr > Şu'be > Yezid > Ebû Ubeyde > Huzeyfe b. Yeman > mevkûf olarak.

Adem b. Iyas'ın rivâyeti;

Adem b. Iyas > Şu'be > Yezid > Ebû Ubeyde >

Huzeyfe b. Yeman > mevkûf

Abdurrahman b. Mehdî'nin rivâyeti;

Abdurrahman b. Mehdî > Şu'be > Yezid > Ebû Ubeyde > Huzeyfe b. Yeman > mevkûf

Vehb b. Cerîr'in rivâyeti;

Vehb > Şu'be > Yezid > Ebû Ubeyde > Huzeyfe b. Yemân > merfû olarak.

Bu rivâyetin tüm tarikleri yukarıdaki tariklerde görüldüğü üzere Şu'be de birleşmektedir. Çünkü Haccâc ve Vehb dışında, Abdurrahman b. Mehdî, Muhammed b. Cerîr ve Adem b. Iyas, bu hadisi Şu'be'den mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir. Bununla beraber, Şu'be tarikiyle Seleem b. Kuteybe bu hadisi Vehb'e mutabî' olarak yani merfû olarak rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre bu hadisteki illet Haccâc ve diğerleri bu hadisi mevkûf olarak rivâyet etmişken, Vehb'in merfû olarak rivâyet etmesidir.⁶⁸

Ahmed b. Hanbel'e Ebû Bekir b. Esrem adlı muhaddisin sorularından derlenmiş olan dipnotta adı yazılı olan eserde, toplamda on bir sahabe'ye isnâd edilen rivâyetlerdeki illetler ele alınmaktadır. Bu rivâyetleri incelememiz sonucunda bu rivâyetlerden herhangi birisinde metin tenkidi ile ilişkili olduğuna

⁶⁸ Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, **Suâlât-u Ebî Bekr, b.**

Esrem li'l-İmâmî'l-Kebîr Ahmed

b. Muhammed b. Hanbel, fi'l cerhi ve't ta'dîli ve ileli'l-hadis, el-Faruku'l- Hediseti Kahire 2007, s, 201.

dair bir bilgiye rastlamadığımızı ifade etmek isteriz. Aksine her bir rivâyetteki illet'in senedlerden kaynaklı olduğunu müşahade ettik. Yine bizim kısmen incelediğimiz Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* adlı eseri için Dumeynî, içerdiği illetlerin tümünün senedle ilgili illetler olduğunu söylemektedir.

69

3.2. Yahya b. Maîn ve İletli Hadis Örneği

Yahyâ b. Maîn'e Ebû Hârûn'un, Ebû Saîd el-Hudrî'ye isnâd ederek rivâyet ettiği "*Merhaba Allah Rasulünün vasiyeti*" hadisi soruldu. Yahya b. Maîn şöyle dedi:

Bu hadisi;

Leys > Şehr > Ebû Saîd el-Hudrî senediyle rivâyet etmiştir. Bunun üzerine bir adam dedi ki: "*o da tıpkı Ebû Hârûn gibi zayıftır.*" Adamın bu sözlerine karşılık, Yahya b. Maîn şöyle cevap verdi: "*Hayır öyle değil bu ondan daha kuvvetli ve daha güzeldir. Bize, İbn Ebî Meryem > Yahya b. Eyyüb > Leys'ten rivâyet etti.*"⁷⁰

Rivâyetten anlaşılacağı üzere, Yahya b. Maîn söz konusu rivâyetin senedinde yer alan Ebû Harun'u zayıf gördüğünden bu rivâyeti illetli olarak değerlendirmiştir.

⁶⁹ Müsfir Gurmullah ed-Dumeynî, *Mekâyisü nakdi mütûni's-sünne*, Dersaadet, İstanbul 1996, s, 244.

⁷⁰ Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, *Suâlât-u Ebî İshak li Yahyâ b. Maîn*, el-Faruku'l-hediseti, Kahire 2007, s, 63.

3.3. Ali el-Medinî ve İletli Hadis Örnekleri

Ali el-Medinî şöyle dedi: *“Kâsım b. Abdurrahman, Câbir b. Semûre dışında kimseyle karşılaşmamıştır”*. Bunun üzerine kendisine *“İbn Ömer’le karşılaştı mı? Diye soruldu. O ise şöyle cevap verdi. Hayır, o İbn Ömer’le karşılaşmadı. Ancak İbn Ömer den bir şey işitmediği halde, İbn Ömer’den iki hadis rivâyet ederdi. İbn Ömer’den rivâyet ettiği iki hadisten biri, Doğu’nun ve Batı’nın arası kibledir hadisidir. Bu hadis dışında, başka bir hadis daha rivâye tederdi.”*⁷¹

Bu rivâyetten anladığımız husus şudur. Kasım b. Abdurrahman, İbn Ömer’le karşılaşmadığı halde, ondan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu münasebetle mezkûr hadis illetli olmakta ve illeti de mezkûr sebep olmaktadır.

Ali el-Medinî, Ömer’e isnâd edilen *“Kişi hanımını (veya ailesini) dövmekten dolayı sorgulanmaz”* hadisi için *“Bunun isnâdı mechûl’dur.”* dedi. Bunun üzerine, kendisine Dâvûd b. Abdullah el-Evdî denilen küfelilerden biri bunu rivâyet etmiştir, denildi. O ise, *“bu kişiden Ebû Vebre el-Müslî olarak bildiğim Abdullah el-Müslî dışında, başka birinin rivâyet ettiğini bilmiyorum”* diyerek cevap verdi.⁷²

⁷¹ Ali b. Abdullah b.Cafer es-Sa’dî el-Medinî, **el-İlel**, (Tah) Muhammed Mustafa el-’Azami, 2. Baskı, Mektebetu’l-İslamî, 2. Baskı, s, 63.

⁷² Ali b.Medinî, **el-İlel**, s, 93.

Anlaşıldığı kadarıyla bu rivâyetteki illet sened yönüyle garîb olan bir râvî söz konusudur. Ali el-Medinî'ye göre bundan dolayı söz konusu rivâyet illetli olmaktadır.

Ali el-Medinî *"Zamanların en hayırlısı benim zamanımdır."* Hadisi için şöyle dedi: "Bu hadis bilinmekle beraber Basra hadisidir. Ancak râvî silsilesinde yer alan mechûl biri vardır. O da bu hadisi Ömer b. Hattab'tan işiten ve Benû Hilâl veya Benû Selûl kabilesinden olan Kehmes adlı kişidir."⁷³

Bu takdirde söz konusu rivâyetin illetli olması sened zincirinde mechûl olan bir râvî'nin bulunmasıdır.

Ali el-Medînî, İbrahim b. Hasan el-Kindî > Abdullah b. İsa > Osman b. Ebî'l- As 'ın azatlısı olan Hâkim > Osman > Hz. Peygamber (s.a) *"Zinadan doğan çocuk cennete giremez"* hadisi için şöyle dedi; "İbrahim b. Hasan ve Abdullah b. İsa'nın ikisi de mechûldur."⁷⁴

Ali el-Medînî'den bu yorumu işiten şahıs Ali el-Medînî'nin söz konusu her iki râvîyi tanımadığını söylediğini ve zayıf olduklarına hükmettiğini söylemektedir.⁷⁵Bu durumda söz konusu rivâyetteki illet mechûl veya zayıf râvîlerin senette yer alması olmaktadır.

⁷³ Ali b.Medinî, **el-İlel**, s, 94.

⁷⁴ Ali b.Medinî, **el-İlel**, s,86.

⁷⁵ Ali b.Medinî, **el-İlel**, s,86.

Ali el-Medinî, Seleme yoluyla Ebû Hureyre'ye isnâd edilen “*Akrabalık bağı Rahman sıfatından bir parçadır.*” Hadisi için şu bilgileri verdi. Bu hadis;

Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre > Hz. peygamber SAV.... Zuhrî > Ebû Seleme > Ebû Ruvvâd el-Leysî > Abdurrahman b. 'Avf....

Tarikleriyle rivâyet edilmiştir. Bana göre Muhammed b. 'Amr hata etmiştir. Doğrusu Zührî'nin rivâyetidir.⁷⁶

Söz konusu rivâyetteki illet anlaşılacağı üzere sened zincirinin sonunda bulunan Zührî ile Muhammed b. Amr'ın hadis metnini aktarırken birçok yönden farklı rivâyette bulunmanlarından kaynaklanmaktadır. Zührî mevkûf olarak rivâyet ederken, Muhammed b. Amr merfû' olarak rivâyet etmiştir. Yine Zührî'nin söz konusu hadisi aktarırken kullandığı sened ile Muhammed b. Amr'ın kullandığı senedin farklı oldukları görülmektedir. Ali el-Medinî bu durumda tercihini Zührî'den yana kullanmış ve Muhammed b. Amr'ın rivâyetini mezkûr nedenlerden dolayı illetli olarak değerlendirmiştir.

3.4. İbnü'l-Cevzî ve İletli Hadis Örneği

Ebû Tahir Musa b. Muhammed b. Atâ el-Makdisî > Ebi'l Melih > Meymûn b. Mehrân > İbn Abbâs > Hz peygamber şöyle buyurdu: “*Fakir olan kimseler için bir*

⁷⁶ Ali b. Medinî, **el-İlel**, s. 84.

devlet vardır.” bunun üzerine biri “ Ey Allah'ın Râsülü! Nedir onların bu devleti?” Diye sordu. Hz.Peygamber (SAV) şöyle cevap verdi “Kıyamet günü fakirlere şöyle denilecek: Allah yolunda sizi yedireni, giydireni veya içireni bulun ve cennete koyun.”⁷⁷

İbn Âdiyy: *“Ebû Tâhir Musa b. Muhammed b. ‘Atâ el-Makdisî hadis çalan biriydi.”*

Ebû Hâtîm er'Râzî: *“Ebû Tâhir Musa b. Muhammed b. ‘Atâ el-Makdisî yalan söyleyen ve aslı esası olmayan şeyleri hadis diye rivâyet ederdi.”*

Ukaylî: *“Ebû Tahir Musa Muhammed b. ‘Atâ el-Makdisî batıl ve mevzu hadisleri sika ravilere isnad ederek rivâyet ederdi.”*

İbn Hibbân: *“Ebû Tahir Musa b. Muhammed b. ‘Atâ el-Makdisî sika râvilere iftira ederek kendi yanında icad ettiği sözleri, sika ravilere isnad ederek hadis diye rivâyet ederdi.”*

İbnü'l-Cevzî, yukarıdaki mezkûr rivâyeti illetli rivâyetler kategorisinde değerlendirmektedir. Buna sebep olarak da yukarıda mezkûr hadis âlimlerinin senette yer alan, Ebû Tahir Musa b.Muhammed b. Âtâ el-Makdisî hakkındaki olumsuz yorumlarını zikretmektedir. Buna göre yukarıdaki mezkûr hadis, senedinde müfteri olan birisinin bulunması nedeniyle illetli olmuştur.

⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., II/516.

4. Senette İlet Çeşitleri

1. Senette yer alan râvîlerden birini yanlış tanıtmama.⁷⁸

2. Mursel olan rivâyeti, muttasıl olarak rivâyet etme.⁷⁹

3. Mevkûf olan rivâyeti, musned olarak rivâyet etme.⁸⁰

4. Hadisi zayıf olan birinin senette bulunması.⁸¹

5. Kötü hıfza sahip olan birinin senette yer alması.⁸²

6. Çok az hata yapmakla beraber hata yapınca da büyük hatalar yapan bir râvînin senette yer alması.⁸³

7. Mechûl olan bir râvî'nin senette yer alması.⁸⁴

8. Metrûku'l-hadis olan birinin senette yer alması.⁸⁵

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Idris er-Râzi İbn Ebî Hatim, İlelü'l-Hadis, Dâru'l- Ma'rifet, Beyrut 1985, I/11

⁷⁹ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis, I/19

⁸⁰ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis, I/29

⁸¹ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis I/29.

⁸² İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis., I/93.

⁸³ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis, I/96.

⁸⁴ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis, I/45. 92.

⁸⁵ İbn Ebî Hatim, İlelü'l-hadis, I/46.

9. Senette tedlis etme.⁸⁶
10. Kizb ile itham olmuş birinin senette yer alması⁸⁷
11. Senette vehm yapma.⁸⁸
12. Bilinmeyen sened. ⁸⁹
13. Hadis hususunda gevşek olan birinin senette yer alması.⁹⁰
14. Kitaplarını gömmüş olan birisinden rivâyette bulunma.⁹¹
15. Bir yöreye ait olan bir rivâyetin başka bir yöre halkı tarafından farklı bir sened ile rivâyet edilmesi. ⁹²
16. Hadisi delil olarak addedilmeyen bir râvînin senette yer alması.⁹³
17. Senette muztarib olan birinin bulunması.⁹⁴

Bu sebepler dışında daha birçok sebep

⁸⁶ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, I/324.

⁸⁷ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, I/24-25.

⁸⁸ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, I/97-98.

⁸⁹ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, II/130.

⁹⁰ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, II/162.

⁹¹ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, II/284.

⁹² İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, II/238.

⁹³ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, I/47.

⁹⁴ İbn Ebî Hatim, **İlelû'l-hadis**, I/77.

bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

- a) Sohbeti olmayan birinin Hz. Peygamberden rivâyette bulunması. .
- b) Mutâbeu'l-îsnâd olan rivâyet.
- c) Senette *vâhî* olan birinin bulunması.
- d) Rivâyetin senedinde kalb olması.
- e) Sened'in mevzû olması.
- f) Etbâu't-tabîîn'den olan birinin tâbîî'ni atlayarak mevkûf rivâyette bulunması.
- g) Senet'te râvî fazlalaştırma

5. Metinde İllet Çeşitleri

1. Metinde ihtisar etme.⁹⁵
2. Hakkında sahih bir metin bulunmayan bir hadis rivâyetin de bulunma.⁹⁶
3. Metinde ıztırâb olması.⁹⁷
4. Bir sened ile gelen metnin diğer bir sened ile gelen başka bir metinle çelişmesi⁹⁸
5. Metindeki illet sebebinin bilinmemesi.⁹⁹

⁹⁵ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/47.

⁹⁶ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/52.

⁹⁷ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/64.

⁹⁸ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, II/33.

⁹⁹ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/488.

6. Metnin mevzû benzeri olması.¹⁰⁰
7. Metinde anlam değişimine neden olacak kadar, metinde değişim yapma.¹⁰¹
8. Rivâyet edilen metni zabt etmeden, rivâyet etme.¹⁰²
9. Farklı senedler ile gelen farklı metinlerin birbirine karışması.¹⁰³
10. Metinde fazlalaştırma.¹⁰⁴
11. Metinde lafız değiştirme.¹⁰⁵
12. Metinde hata olması.¹⁰⁶
13. Kitaptan kendisine ulaşılan bir metni, sema' yoluyla elde etmiş gibi, rivâyet etme.¹⁰⁷
14. Bir râvîden rivâyette bulunmadığı bir konuda rivâyette bulunma.¹⁰⁸
15. Hakkında sikâ râvîlerden bir rivâyetin olmadığı,

¹⁰⁰ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I /47.

¹⁰¹ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/88.

¹⁰² İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/239.

¹⁰³ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/41.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/107-108.

¹⁰⁵ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/172.

¹⁰⁶ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/172.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/381

¹⁰⁸ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/385.

bir metni rivâyet etme.¹⁰⁹

16. Zabt'ı olmayan birinin rivâyetinde bulunması.¹¹⁰

Bunların dışında râvînin başka bir rivâyete ait metni kendi rivâyetinin metni zannederek rivâyet etmesi ve metnin mevzû olması, zikredilebilir. Ancak gerek senedlerdeki illetler ile ilgili olsun, gerekse metindeki illetler ile ilgili olsun, hadisteki illetler bunlarla sınırlı değildir. Bizim bu illetleri madde madde bir sıralamaya tabi tutmamız illetlerin sayısını belirtmek için değildir. Aksine rivâyetteki illetlerin ne türden olduğunu rivâyetin hangi sebeplerden ötürü illetli olduğunu ve bu illetlerin nasıl bir niteliğe sahip olduğunu belirtmek içindir. Bununla beraber mezkûr çeşitlerdeki isimlendirme *ilel* kitaplarında zikredilen başlıklar değildir. Bu isimlendirme ve kategorilendirme, mezkûr illetli rivâyetleri inceledikten sonra tarafımızca yapılmıştır. Bu münasebetle de söz konusu başlıkların mezkûr rivâyetlere uygunluğu tartışmaya açık olmakla beraber hataya haiz olabileceklerini de kabul ettiğimizi belirtmek isteriz. Öte taraftan biz bu çalışmamızda belirlenmiş rivâyetler üzerinden hareket etme yerine, İbn Ebî Hatim'in *el-Ilelü'l Hadis* adlı eserinde de var olan 2840 rivâyeti inceledikten sonra rastgele rivâyetler üzerinden hareket ettik. Bunu daha sağlıklı, daha

¹⁰⁹ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/403

¹¹⁰ İbn Ebî Hatim, *İlelü'l-hadis*, I/310.

kapsamlı ve bütüncül bir sonuca varabilmek için yaptığımızı belirtmek isteriz.

6. Mualllel Hadisin Metin Tenkidi İle İlişkisi

Mualllel Hadis ile ilgili konulardan biriside mualllel hadisin metin tenkidi ile bağlantılı olup olmadığı konusudur. Burada öncelikle metin tenkidinden ne anlaşıldığı dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Çünkü hadis metninde bulunan harf, nokta ve benzeri durumların tespit ameliyesini metin tenkidi olarak gören bir bakış açısı ile bu durumları sadece metin ile ilgili gören bakış açısı arasında birleştirilmesi namümkün olan ayrılık söz konusudur. Bu itibarla metin tenkidinden kastımız şudur; isnâdı hususunda bir problemin olmadığına, kanaat getirdikten sonra, isnâd'dan bağımsız, sadece hadisin metnini dikkate alarak, hadisin mahiyetini belirli kriterlere arz etme ameliyesidir. Dolayısıyla kanaatimize göre bir rivayette metin tenkidinin gerekçeleşmesi metnin ancak aşağıda belirtilen kriterlere arz edilmesi ile gerekçeleşmektedir.

1. Hz. Kur'anı Kerim¹¹¹
2. Hz. Peygamberin (SAV) sünneti¹¹²

¹¹¹ Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüp, İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahihi ve'd-daîf**, Yahya b. Abdullah es-Sumalî (Thk), Dâru Alemlî'l Fevâid, bty s. 74.

¹¹² İbn Kayyım, **el-Menâru'l-munîf**, s. 46.

Olmazsa olmaz en temel iki kriterdir. Bununla beraber bu ilmi disiplin kendisini gerçekleştirmede;

- A) Sahih hadis
- B) Akıl ¹¹³
- C) His ve müşahede¹¹⁴
- D) Tarihi veriler ¹¹⁵
- E) Dil ve uslup ¹¹⁶

İlimlerinden (Kriterlerinden) yararlanmaktadır. Bu itibarla konunun anlaşılması için, her şeyden önce, metinle ilgili ve metin tenkidi ayrımının yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim aşağıda belirtilen ve metruk hadis çeşitlerinden olan hadis çeşitleri, muallel hadiste dâhil olmak üzere senedle ilgili oldukları kadar metinle de ilgilidirler. İlel kitapları incelendiğinde bunun böyle olduğuna kanaat getirileceğini düşünmekteyiz. Kanımızca muallel hadisin bir tür metin tenkidi olduğu düşüncesine sevk eden neden budur. Yani *metinle ilgili olanı metin tenkidi* olarak algılamak veya anlamaktır.

¹¹³ M.Hayri Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto Yayınları, Ankara 2013, s, 277

¹¹⁴ İbn Kayyım, **el-Menâru'l-munîf**, s, 37-70.

¹¹⁵ İbn Kayyım, **el-Menâru'l-munîf**, s, 37-70.

¹¹⁶ İbn kayyım, **el-Menâru'l-munîf**, s, 88.

Günümüz de konuyla ilgili tespitlerde bulunandan biri de *Alternatif hadis metodolojisi* adlı eserin sahibi Hayri Kırbasoğludur. O'nun bazı hadis çeşitlerinde mevcut olan, kalb, idrâc, tashif, tahrif, ziyâde, v.b. problemlerin metin tenkidi olmayıp bir tür metin tetkidi olduğunu ifade etmesi¹¹⁷ metin tenkiki ile metin tenkidi arasındaki farkı izah etmek içindir. Çalışmamız sonuçlandığında M. Hayri Kırbasoğlunun yaptığı ayrımın zorunlu ve gerekli olduğu kanaatine vardığımızı belirtmek isteriz. Çünkü araştırmamız esnasında ileride değinileceği üzere illel eserlerinde metin tenkidine dair istisna türünden de olsa birkaç rivayete denk geldik. Bu münasebetle metinle ilgili olmak, metin tenkidinden ayrı bir durumdur. Örneğin mablûb, müdrec ve musahhaf kavramları senedle oldukları kadar metinle de ilgilidirler. Konuyu biraz açarsak, metruk hadisler başlığı altında zikredilen hadis çeşitlerinden olan;

1. Şâzz Hadis
2. Munker Hadis
3. Muallal Hadis
4. Müdrec Hadis
5. Mablûb Hadis
6. Muharref Hadis
7. Muztarib Hadis
8. Musahhaf Hadis

¹¹⁷ M Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s, 182.

Kısımlarının tümünde, biri isnâd diğeri metin olmak üzere, iki yönlü bir değerlendirme söz konusudur. Yani bu hadis çeşitlerinden herhangi biri sadece senede veya sadece metne bakar bir durumda değildir. Bu durum Şeyhimiz, İbnu's-Salâh ve sonrası hadis usûlü alimleri tarafından detaylıca izah edilmiştir. Mesela hadisteki nekaret, hastalık, ziyâde, yer değişimi, harf veya şekil değişimi, çelişki ve noktalama hataları senedle ilgili oldukları kadar metinle de ilgilidirler. Bu itibarla her hangi bir rivâyette mezkûr hususlardan herhangi birinin tespit edilmesi sonucunda gerçekleşen durum metinle ilgili olan bir durumun tespitidir. Ancak söz konusu durumların metin tenkidi olduğuna dair, hadis âlimleri tarafından zikredilmiş uygulamalı örneklerle rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Buna rağmen, metinle ilgili olan bu durumun metin tenkidi olarak algılandığı ve o şekilde değerlendirildiği görülmektedir.¹¹⁸

İbnu's-Salâh'ın Mualllel Hadis tanımındaki *gizli kusur* kaydından yola çıkarak mualllel hadisteki gizli kusurun, Kur'an'a Sünnet'e ve diğer kriterlere uygulandıktan sonra tespit edilebileceğini iddia edenlerin de var olduğunu görmekteyiz. Mesela bu hususta Enbiya Yıldırım şunları söylemektedir: *"Mualllel de zahiren sağlam görünmekle beraber sıhhatına*

¹¹⁸ Bkz. Muhittin Düzenli, **Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri İbn Ebî Hatim'in İlel Adlı Eseri Üzerinde**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, sayı: 29, ss.

*zarar veren bir illetinin tespit edildiği hadistir. Dolayısıyla hadislerde kapalı kalan kusurlara illet denilirken bunlarla ilgilenen hadis ilmine de mualllel denmektedir. Tariften de anlaşılacağı üzere dışarıdan bakıldığında gerekli şartları taşıması sebebiyle sahih kabul edilen nice hadis vardır. Fakat bunlar inceden inceye tetkike tabi tutulduğunda sıhhatlerini zedeleyen kusurların bulunduğu ortaya çıkar. Hadis zahiren sened yönüyle sıhhat şartlarını taşımakla beraber, bu vassına halel getiren bir hususu ihtiva ediyordur. Aynı şekilde metni de, zâhiren sahih gözükmeyle beraber, bu vassını kaybettiren temeli gizli yönler bulunmaktadır. Metni makul gelmesine rağmen bir ayete muhalif olabilmekte, daha sahih bir hadis ile çelişmekte, içinde geçen bilgi tarihi gerçeklerle, uyuşmamakta veya başka bir delille çelişki arz etmektedir. Bu illeti tespit etmek son derece önemlidir.*¹¹⁹

Bu cümlelerden anlaşıldığı üzere yazar mualllel hadisin metin tenkidi olduğunu, ispat etmeye çalışmaktadır. Ancak ne var ki; mualllel hadis özel bir hadis çeşidinin adıdır. Söz konusu gizli kusurun tespiti ile ilgilide kaynaklarımızda yeterince bilgi mevcuttur. Bu anlamda söz konusu gizli kusurun tespiti ile ilgili kaynaklarımızda Kur'an'a, Sünnet'e ve diğer delillere arz ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Yazar söz konusu beyanatlar ile beraber, kaynaklarımızda yer almayan iddiasını "Hadisteki illeti tespit etme yollarından birisi onun Kur'an'a, sünnete akla ve diğer delillere arz

¹¹⁹ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s, 204- 205

edilmesidir”¹²⁰diyerek sürdürmektedir. Yazar, bu iddiasını sürdürürken kendisi dışında ikinci bir kaynak göstermemiştir. Kaldı ki, İbnu’s-Salâh ve sonrası dönem kaynak teşkil eden âlimler, muallal hadisi tanımlamakla kalmamış bu hususta örnekler de vermişlerdir.¹²¹

Yukarıda mezkûr olan hadis çeşitlerinin metin tenkidi olup olmadıklarını anlamak için bir kaçına değinmekte yarar olduğunu düşünmekteyiz.

6.1. Musahhaf Hadis

Musahhaf hadis ile ilgili, Müslim başta olmak üzere İbn Mâce, Tirmizî ve Ebû Davud tarafından, Ebû Eyyüb el-Ensarî kanalı ile rivâyet edilen şevval orucuyla ilgili olan aşağıdaki hadis örnek verilebilir.

Müslim > Yahya b. Eyyüb > Kuteybe b. Saîd > Alib. Hucr > Sabit b. Haris el-Hazrecî > Ebû Eyyüb el-Ensarî > Hz. Peygamber (SAV) “*Kim ramazan orucunu tutar ve sonrada Şevval ayından altı gün oruç tutarsa, bütün sene oruç tutmuş gibi olur.*”¹²²

Dârekutnî, bu hadis metninin Ebû Bekr es-Sullî tarafından Ebû Eyyüb el- Ensari kanalıyla rivâyet edildiğini söylemiştir. Ancak Ebû Bekir es-Sullî’nin

¹²⁰ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s, 212.

¹²¹ Örnek için bkz. İbnu’s-Salâh **Mukaddime**, s, 43.

¹²² Ebî’l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, **Sahih Müslim**, (Tah) Sıdkî Cemil el-Attar, Dâru’l- Fikr, Beyrut, 2003, **Sıyâm**,1164

“Kim ramazan orucunu tutar ve sonrada Şevval ayından bir parça, oruç tutarsa, bütün sene oruç tutmuş gibi olur” şeklinde rivâyet ettiğini, hadis metnin de bulunan “sitten” sözcüğünü “şey’en” şeklinde imla ederek hadisi tashif ettiğini söylemektedir.¹²³

Bu mezkûr rivâyet *musahhaf* hadistir. Tashif edildiği söylenen kelime ise **sitten** sözcüğüdür. Bu noktada tashif edilen kelimenin sitten olduğuna hangi metotla hüküm verildiği önem arz etmektedir. Çünkü musahhaf hadiste metin tenkidine yer olup olmadığını, bu sorunun cevabı açıklamaktadır. Kaynaklarımızda bu hükmün sened yöntemi kullanılarak verildiğini görmekteyiz. Yani söz konusu kelimenin sitten olduğuna hükmedilirken gerek Darekutni, gerekse sonrasında gelenler bu hadisi Kur’ana veya Sünnet’e arz edip bu sonuca varmış değillerdir. Onlara göre bu kelime sitten’dır. Çünkü Ebû Bekir es-Sullî dışındaki râvîler bu kelimeyi şey’en değil de, sitten olarak rivâyet etmişlerdir. Buna göre mezkûr hadiste var olan problem ve varılan sonuç, musahhaf hadisin, metin tenkidi ile bir ilgisi olmadığını, ancak metin ile ilgili olduğunu göstermektedir.

6.2. Müdrec Hadis

İç içe geçirilme veya bir şeyin kendisi dışındaki başka bir şeye dâhil edilmesi anlamına gelen müdrec,

¹²³ İbnu’s-Salâh **Mukaddime**, s, 142.

hadis usûlü terimi olarak, metin veya senedi kendi dışında kalan bir sened veya metne dâhil etme anlamına gelmektedir. İbnu's-Salâh Müdrec Hadisi 4 kategoride değerlendirirken ¹²⁴son dönem hadis usûlü nakilcilerinden olan Talat Koçyiğit, İbn Hacer ve Suyûtî'ye dayanarak müdrec hadisi öncelikle;

A) Müdrec'u-l-isnâd

B) Müdrecu'l-metin

Olmak üzere, iki alt başlığa ayırmaktadır. O bunu yaptıktan sonra müdrec'i toplamda yedi kısma ayırmaktadır¹²⁵Fakat müdrec hadisin kısımları, bununla sınırlı olmasa gerektir. Nitekim sırf müdrec hadisle ilgili Hatip el- Bağdadinin “*el-Fasl li'l- vasli'l- müdrec fi'n-nakl*” adlı ¹²⁶ bir eser yazmış olması bunu göstermektedir. Müdrec hadisin metin tenkidi ile ilgili mi yoksa metinle ilgili mi? Olduğunu görmek için, *müdrecu'l-metin* kısmına bir örnek vermekte yarar vardır.

Birinci rivâyet;

Müslim > Yahya b. Yahya > Mâlik > İbn Şihab > Enes b. Mâlik > Hz. Peygamber (s.a) “ *Birbirinize buğz etmeyiniz, hased etmeyiniz, sırt Çevirmeyiniz. Ey Allah'ın*

¹²⁴ İbnu's-Salâh **Mukaddime**, s,45-46.

¹²⁵ Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı, 11. Baskı, 2012, s, 128-132.

¹²⁶ İbnu's-Salâh **Mukaddime** s, 47

kulları kardeş olunuz..." ¹²⁷

Bu hadisin aynısı biri Katade'den üçü İbn Şihab ez-Zuhri'den olmak üzere farklı râvîler tarafından rivâyet edilmiş ve farklı eklemeler de bulunulmuştur.

İkinci rivâyet;

Saîd b. Ebî Meryem > Mâlik > Zuhri > Enes b. Mâlik > Hz. Peygamber (s.a) "*Birbirinize buğz etmeyiniz, hased etmeyiniz, sırt Çevirmeyiniz. Bozgunculuk çıkarmayınız. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz..."*" ¹²⁸

Üçüncü rivâyet;

Müslim > Zuhayr b. Harb > İbn Ebî Ömer > Amr en-Nakid > İbn Uyeyne > Zuhri > Enes b. Mâlik > Hz. Peygamber (s.a) "*Birbirinize buğz etmeyiniz, hased etmeyiniz, sırt çevirmeyiniz. Birbirinizle ilişkiyi kesmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz"*" ¹²⁹

Dördüncü rivâyet;

Müslim > Ali b. Nadr el-Cehdemî > Vehb b. Cerîr > Şu'be > Katade > Enes b. Mâlik > Hz. peygamber (s.a) "*Birbirinize buğz etmeyiniz, hased etmeyiniz, sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Allahın size emrettiği üzere kardeş olunuz."*" ¹³⁰

Bu rivâyetlerden biri, asıl diğerleri de asıl rivâyetin

¹²⁷ Müslim, **el-Birr**, 2563

¹²⁸ İbnu's-Salâh **Mukaddime**, s.46.

¹²⁹ Müslim, **el-Birr**, 2563.

¹³⁰ Müslim, **el-Birr**, 2563

faklı varyantlarıdır. Bu durumda. Bu rivâyetlerden hangisinin asıl olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Çünkü burada asıl olarak gösterilecek rivâyet dışındaki diğer rivâyetler de idrâc söz konusu olacaktır. Bu münasebetle ilk rivâyet asıl diğer rivâyetlerdeki farklılıklar ise işaretle belirtildiği üzere hadis metninde oluşan idrâclardır. Yani asıl rivâyetin dışında kalan rivâyetler, müdrec hadis olmaktadır.

Mezkûr örneklerde görüldüğü üzere müdrec hadis metinle de ilgili iken metin tenkidi değildir. Nitekim hangi rivâyetin asıl olduğunu ve neden onun asıl, diğerlerinin neden müdrec olduğuna baktığımızda, bu durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bir tercih meselesinden ibarettir. Yani bir rivâyetin senedi diğer rivâyetlerden daha sahîh olduğu veyahut daha sahîh görüldüğü içindir. Gerçekte tam tersi olmaya hiçbir maninin olmadığını belirtmekte yarar vardır.¹³¹

6.3. Maklûb Hadis

Yeri değiştirilmiş şey anlamına gelen maklûb, hadis usûlü terimi olarak, hadis metninde veya senedinde gerçekleşen yer değişimi anlamına gelmektedir.¹³² Celâluddîn Suyûtî *Tedribu'r-râvî* adlı eserinde konumuzla ilgili olan metinde kalb olayına Sirâcuddîn el-Bulkunî'den (ö.805/1402) naklen şu örneği vermektedir;

¹³¹ İbnu's-Salâh **Mukaddime** s, 48.

¹³² İbnu's-Salâh **Mukaddime** s, 48

Hubeyb b. Abdurrahman > Enise > Hz Peygamber (s.a.) :*“İbn Ümmü Mektum ezan okuduğu zaman, yiye için. Bilal ezan okuduğu zaman yeme ve içmeyi bırakın.”*¹³³

Aynı bu hadis enise dışında başka sahabilerden farklı şeklide rivayet edilmiştir.

İbn Ömer'in rivâyeti;

İbn Ömer > Hz Peygamber (s.a): *“ Bilal geceleyin ezan okur. İbn Ümmü Mektum ezan okuyana kadar içip yiyin.”*¹³⁴

Hz Aişe'nin rivâyeti;

Âişe > Hz Peygamber (s.a) (s.a): *“ Bilal geceleyin ezan okur. İbn Ümmü Mektum ezan okuyana kadar içip yiyin.”*¹³⁵

Görüldüğü üzere Enise'nin metni İbn Ömer Ve Hz Aişe'nin metninden farklıdır. Şu halde bu iki metinden biri asıl diğeri ise maktûbdur. sözcüklerin yerlerinin değişmesinden dolayı Suyûti Enise'den rivayet edilen metnin maktub olduğunu belirtmektedir. Ancak birinci rivâyetin bu ismi almasının nedeni, aynı hadis metninin kendisinden daha güçlü olan diğer bir senedle nakledilmiş olmasıdır. Yani metinle ilgili bir durum söz konusudur. Ancak bu durumun metin tenkidıyla bir bağlantısı görülmemektedir.

¹³³ Suyûti, **Tedribu'r-râvî**, I/343.

¹³⁴ Suyûti, **Tedribu'r-râvî**, I/343.

¹³⁵ Suyûti, **Tedribu'r-râvî**, I/343.

6.4. Muztarib Hadis¹³⁶

İlletli hadis çeşitlerinden olan muztarib hadis örneğini Muhittin Düzenli'nin işlediği örnek üzerinden değerlendirmeyi uygun gördük. Bunun nedeni ise Muhittin Düzenli'nin İbn Ebi Hatim'in **İlelü'l-hadis** adlı eserinde yer alan aşağıdaki muztarib rivâyeti metin tenkidine örnek olarak sunmasıdır. Sözü düzenliye bırakıyoruz.

“Câbir’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamberin ateşin dokunduğu şeylerden dolayı abdest alma konusunda en son yaptığı şey abdest almamak olmuştur.

İbn Ebî Hâtim rivâyetin metninin muztarib olduğunu ifade etmiş¹³⁷ve buna gerekçe olarak da söz konusu haberin, sikâ râvilerin rivâyet ettiği ve Hz. Peygamber’in kürek kemiği yediği ve abdest almadığı yönündeki rivâyete muhalif olmasını göstermiştir. Ayrıca ıztırâbın, Şuayb’ın rivâyeti hafızasından nakletmesi nedeniyle meydana geldiğini ifade etmektedir. Söz konusu rivâyet sahîh kaynaklarda zikredilmesine rağmen birçok muhaddis tarafından neshedilen hükümler içerisinde mütalaa edilmiştir. Aynı

¹³⁶ Muztarib hadis, içindeki rivâyetlerin birbiriyle ihtilaf ettiği hadistir. Şöyleki, bazıları bir şekilde diğer bazılarının da onlara muhalif olarak farklı bir şekil üzere rivâyet ederler. Bununla beraber her iki rivâyetin eşit olması ve aralarında tercih olmaması gerekir. (İbnu’s-Salâh **Mukaddime**, s, 44)

¹³⁷Orijinal metinde söz konusu rivâyetin muztarib olduğunu söyleyen İbn Ebi Hatim değil, Ebu Hatim’dir. (Bkz. İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis**, I/64.)

rivâyeti İlel'inde değerlendiren İbnü'l-Cevzî ise rivâyetin isnâdında bulunan Yahyâ b. Enîse adlı râvinin kizb ile ithâm edildiğini ve rivâyetin bu nedenle metrûk sayılması gerektiğini ifade etmektedir.”¹³⁸

Muhittin Düzenli adı geçen makalesinde metin tenkidi ile ilgili verdiği örneklerden birisi de yukarıdaki mezkûr rivâyettir. O söz konusu rivâyetin bir tür metin tenkidi olduğunu iddia etmekte ve gerekçesini yukarıda ki gibi belirtmektedir. Ancak söz konusu rivâyeti anlamak için öncelikle rivâyeti bir bütün olarak görmekte yarar vardır.

İbn Ebî Hâtîm dedi ki, babama (Ebû Hâtîm) şu hadisi sordum.

Ali b. 'Ayyaş > Şu'ayb b. Ebî Hamza > Muhammed b. Mukendir > Cabir şöyle dedi: “Hz. Peygamberin ateşin dokunduğu şeylerden dolayı abdest alma konusunda en son yaptığı şey abdest almamak olmuştur.” Babam ise “bu hadisin metni muztaribtir. Çünkü bu hadis, Hz. Peygamber (s.a) kürek kemiği etinden yedi ve abdest almadı şeklindedir. Sika olan birçok râvî İbn Mukendir > Cabir senediyle bu şekilde rivâyet etmişlerdir. Bir ihtimal Şu'ayb hıfzından konuşmuş ve vehm etmiş olabilir.” Dedi.¹³⁹

Bu hadisin metin tenkidi olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle bu hadisi mezkûr bilgiler

¹³⁸ Düzenli, **Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri İbn Ebî Hatim'in İlel Adlı Eseri Özelinde**, s,243-244.

¹³⁹ İbn Ebî Hatim, **İlelü'l-hadis.**, I/64.

ışığında formüle edelim.

Birinci sened:

Sika olan A Râvî > İbn Mükendir > Cabir şöyle dedi
“Allah Rasülü kürek kemiği etinden yedi ve abdest almadı.”

İkinci sened:

Sikâ olan B Râvî > İbn Mükendir > Cabir şöyle dedi
“Allah Rasülü kürek kemiği etinden yedi ve abdest almadı.”

Üçüncü Sened:

Sikâ olan C Râvî > İbn Mükendir > Cabir şöyle dedi “
Allah Rasülü kürek kemiği etinden yedi ve abdest almadı.”

Dördüncü sened:

Şuayb b. Ebî Hamza > İbn Mükendir > Cabir şöyle dedi
*“ Hz. Peygamberin ateşin dokunduğu şeylerden dolayı
 abdest alma konusunda en son yaptığı şey abdest almamak
 olmuştur.”¹⁴⁰*

Söz konusu rivâyet, Ebû Hatim tarafından illetli olarak değerlendirilmekte ve bu illetin nedeni olarakta Şu'ayb b. Ebî Hamza'nın mezkûr rivâyet için sikâ olan ravilerle aynı senedi kullanırken farklı bir metin ortaya koymasıdır. Şu'ayb b. Ebî Hamza'nın kendisi de sika olan bir râvîdir. Fakat buna rağmen rivâyeti illetli olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu

¹⁴⁰ İbn Ebî Hatim, *İlelül'l-hadis*, I/64.

rivâyetin illetli olduğuna hükmedilirken hangi yöntemin kullanıldığı önem arz etmektedir. Çünkü bu sorunun cevabı konuyu aydınlatacaktır. Bu sorunun cevabı, diğer senetler üzerinden kendisini gerçekleştirmiştir. Yani Ebû Hâtim Şu'ayb b. Ebî Hamza'nın rivâyet ettiği metni muztarib olarak değerlendirip illetli olduğuna hükmederken, gerekçe olarak, Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in (SAV) sünnetini veya diğer tenkid kriterlerini öne sürmemektedir. O aynı senedin farklı tariklerinde metnin farklı zikredildiğini öne sürmektedir. Bu durumda eğer söz konusu metin sadece Şu'ayb b. Ebî Hamza'nın rivâyeti ile gelmiş olsaydı herhangi bir itiraza maruz kalmayacağı bilinmelidir. Çünkü söz konusu metin ile ilgili var olan problem o takdirde olmayacaktı. Oysaki metin tenkidi kendisini gerçekleştirirken, râvilerin sikâ olmasına önem gösterirken sayısal oranları üzerinden hareket etmemektedir. Bu itibarla söz konusu rivâyet ve benzerleri metninle ilgilidirler. Ancak metin tenkidi, metin ile ilgili olmanı ötesinde bir ilmi disiplindir. Bu münasebetle de söz konusu rivâyet ve benzeri rivâyetlerin metin tenkidi kapsamında değerlendirilmemesi daha uygun olmaktadır.

6.5. Muallal Hadis

Ya'lâ b. Ubeyd > Sevrî > Amr b. Dinar > İbn Ömer > Hz Peygamber (s.a) "alıcı ve satıcı tercih hakkına

sahiptir....”¹⁴¹

Bu hadis Nevevî'nin Muallal Hadis ile ilgili verdiği örnektir. Bu hadisin muallal olma nedeni ise senedin başında bulunan Ya'la b. Ubeydin yaptığı hatadır. Çünkü O, Abdullah b. Dinar'ı Amr b. Dinar olarak zikretmiştir. Öte taraftan bu hadis metin cihetiyle sahihtir.¹⁴² Ama buna rağmen bu hadis sened yönüyle mualleldir. Âlimlerin gizli kusur dedikleri hususta budur. Çünkü bu hadis metni sahîh olduğu gibi senedi de sahihtir. Hatayı yapan Ya'la b. Ubeyd Sahih-i Buharî'nin ricâlerinden olan bir râvidir.¹⁴³ Bu hadisin illetinin tespit edilebilmesi için muhaddislerin “tüm tariklerin ortaya çıkarılması gerekir”¹⁴⁴ dedikleri şey zorunludur.

I. Sened, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dekkîn > Sevrî > Abdullah b. Dinar > İbn Ömer > Hz. Peygamber (SAV)
“ *Alıcı ve satıcı tercih hakkına sahipler...*”

II. Sened, Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî > Sevrî > Abdullah b. Dinar > İbn Ömer > Hz. Peygamber (SAV)
“ *Alıcı ve satıcı tercih hakkına sahiptir ...*”

III. Sened, Mihled b. Yezid > Sevrî > Abdullah b. Dinar > İbn Ömer > Hz. Peygamber (SAV) “ *Alıcı ve satıcı tercih hakkına sahiptir ...*”

¹⁴¹ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 44

¹⁴² Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 44.

¹⁴³ Suyutî, *Tedribu'r-râvî*, I/ 297.

¹⁴⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 43.

IV. Sened, Ya'lâ b. Ubeyd > Sevrî > Amr b. Dinar > İbn Ömer > Hz. Peygamber (SAV) “ *Alıcı ve satıcı tercih hakkına sahiptir ...*”

Hadis usûlü âlimleri mualllel hadisteki illetin tespit edilebilmesi için yukarıda yapıldığı gibi tüm senedler toplanıp bir araya getirmesini şart koşmuşlardır. Aksi takdirde söz konusu illetin tespit edilemeyeceğini ısrarla ifade etmişlerdir. Nitekim mezkûr örnekte Ya'lâ b. Ubeydin yaptığı hata ancak diğer senedlere bakıldıktan sonra tespit edilebilmiştir. Burada metin tenkidi ile bir durum kanaatimizce yoktur. Bununla beraber mualllel hadis ile ilgili verilen mîsaller incelendiğinde hadisi mualllekılan hususların yine senede raci oldukları görülmektedir. Sonuç olarak mualllel hadisin metin tenkidi ile bir bağlantısı görülmemektedir. Öte taraftan İslam tarihi içerisinde hadiste metin tenkidi yapıp yapılmadığı ve benzeri hususların konumuzun dışında kaldığını ifade etmek isteriz.

İKİNCİ BÖLÜM

TİRMİZÎ'NİN KİTÂBU'L İLEL'İ ÖZELİNDE HADİS USÛLÜ

İmam Tirmizî ilel alanında, *İlelü'l-Kebîr* ve *İlelü's-Sağîr* olmak üzere iki eser yazmıştır. İmam Tirmizî'nin *İlelü'l-Kebîr* adlı eseri, bilinen anlamıyla illetli hadisleri toplayan ve her birisinin illetini izah ettiği bir eserdir.¹⁴⁵ Muhaddislerin “Tirmizî İlel’de rivâyet etmiştir” sözüyle kast ettikleri eser bu eserdir.¹⁴⁶ *İlelü'l-Kebîrin* bab başlıklarını Kadı Ebû Talib, Sünen’e uygun olarak düzenlemiştir.¹⁴⁷ *İlelü's-sağîr* ise araştırmamıza konu olan eserdir. *Kitâbu'l-ilel* ve *İlel-ü Câmî't- Tirmizî* olarak da bilinmektedir.

İlelü's-sağîr içerik olarak, ilel olarak isimlendirilmiş diğer eserler ile aynı içeriğe sahip değildir. Bu anlamda İbn Ebî Hâtim’in *İlelü'l-hadis* veya Ali el-Medinî'nin *el-İlel* adlı eserleri ile içerik açısından farklıdır. Nitekim

¹⁴⁵ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, (Nurettin İtr'ın tahkiki) s, 17.

¹⁴⁶ Veysel Özdemir, *Tirmizî ve el-'İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*, s,1183.

¹⁴⁷ Hemmam Abdurrahim Saîd, *Tahkîk ve dirâse 'ala şerh-i İleli't-Tirmizî li İbn Recep el-Hanbeli*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2001,I/79.

Tirmizî de eserine, anlaşıldığı kadarıyla muhadislerin yanında meşhur olan anlamıyla *İlel* adını vermemiştir. Aksine o eserine *İlel* ismini verirken, ilelden sebep anlamını kastederek bunu yapmıştır.¹⁴⁸ Çünkü O, bu eserinde illet ile ilgili hükümleri, faydalı bilgileri, rivâyetlerin kabulü ve reddi için gerekli olan genel kurallar ve önemli esasları konu edinmektedir.¹⁴⁹ Diğer bir ifadeyle *İlelü's-sağîr* hadis usûlü konularını işlemektedir. Bununla beraber *İlelü's-sağîr* hadis usûlü konularını ele almada kendisine has bir tarza sahiptir. Bu itibarla hadis usûlü kavramlarını açıklarken doğrudan bu kavramların tanımını yapmaz. Bilakis söz konusu kavramı veya konuyu örnekler üzerinden pratik olarak bir tanıma kavuşturmaktadır. Ancak çok nadir de olsa bazı kavramları, müteahhirûn dönemi hadis usûlü âlimlerinin üslubuyla açıkladığı görülmektedir.¹⁵⁰

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir hususta şudur. *İlelü's-sağîr*, içerik olarak bir hadis usûlü eseri olmasına rağmen şekil bakımından hem müteahhirûn dönemi hem de mütekaddimûn dönemi hadis usûlü kitaplarına benzer yanları olmakla beraber farklı

¹⁴⁸ Râşîd Ahmed el-Kenkûhî, el-*Kevkebu'd-Durî alâ Camii't-Tirmizî, Muhammed*, IV/476.

¹⁴⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, s, 2472; İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, (İtr'ın tahkiki) s, 17.

¹⁵⁰ Örneğin İmam Tirmizî, Hasen Hadisi bu uslula açıklamıştır. (Bkz. Tirmizî, Sünen, *İlel*., V/757)

yönleri de bulunmaktadır. Örneğin, hadis usûlüne dair herhangi bir sözü senediyle beraber nakletmekle, müteahhirûn dönemi hadis usûlü eserlerinden, konulara dair bab başlıklarını kullanmamakla da mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserlerinden ayrılmaktadır.

İlelü's-sağîr de bab başlıkları bulunmamaktadır. Bu durum bir konudan diğer konuya geçişi hızlandırmaktadır. *İlelü's-sağîr* de konuların değerlendirilmesi çoğu zaman tanımlar yerine şahıslar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu durum kimi zaman odak noktanın gözden kaçmasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle akademik dönemde, ilelü'l-hadis ile ilgili konuşan veya yazanlardan bazıları bu eseri bir ilel kitabı olarak değerlendirmiştir. Bazıları da onun bir ilel kitabı olmaktan ziyade cerh ve ta'dîl kitabı olduğunu söylemiştir. Ancak ne var ki, *İlelü's-sağîr* ile ilgili yapılan bu değerlendirmelerin tümü *İlelü's-sağîr'in* sadece bir kısmı için geçerlidir. Çünkü bu eser illetli hadisler için örnek vermekle beraber cerh ve ta'dîl konusunu da işlemektedir. Tabiidir ki bu eser bir hadis usûlü eseri olduğuna göre mezkûr konuları da işleyecektir.

İlelü's-sağîr hadis usûlünün en temel konularını ele almakta ve bu konuları izah etmektedir. Bu itibarla Sahih Hadis dışında kalan hadis çeşitlerinin pek çoğunu, hadis alma ve nakletme metotlarını, râvîlerin

özelliklerini ve hadis edebiyatının oluşumu ve tarihi başta olmak üzere pek çok konuya değinmektedir.

İlelü's-sağîr hacim olarak küçük, ihtiva ettiği konular bakımından kapsamlı bir eserdir. Bununla beraber konuları ele alışı bakımından sistematik bir düzene sahiptir. Bu eser üzerine yapılan en derli toplu çalışma İbn Recep el-Hanbelî'nin *Şerh-u İleli't-Tirmizî* adlı eserdir. Bu çalışma *İlelü's-sağîr*'i baştan sona sistematik bir düzen içerisinde şerh etmektedir. Mübarekfûrî'de *Tuhfetu'l-ahvezî şerh-u Câmîi't-Tirmizî*, adlı eserinin sonuna *Şifâu'l-galel fi şerhi kitâbi'l-İlel* ismiyle, faydalı bir şerh yazmıştır. Bu iki eser dışında İlelü's-sağîr'in bazı kelimelerini veya cümlelerini şerh eden eserler de mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Bekîr İbnü'l-Arabî el- Mâlikî'nin, *Aridetu'l-ahvezî bi-şerh-i Sahihi't-Tirmizî*, , Keşmirî'nin *el-arfu's-şezî şerh-u sünen'it-Tirmizî*, Kenkûhî'nin, *el-Kevkebu'd-durî'ala Camîi't-Tirmizî*, eserleri bu tür eserlerdir. Bunların dışında yine dolaylı olarak tahkik türü çalışmalar vardır. Nurrettin İtr ve Hemmam b. Abdurrahman b. Said'in İbn Recep el- Hanbelî'nin *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, adlı eserine yaptıkları tahkikler bu tür çalışmalardır. Mücteba Uğur da, *Kitabu'l-İlelin* Türkçe çevirisini yapmıştır.

1. Hasen Hadis'in Tarihçesi

İmam Tirmizî'nin Hasen Hadis ile ilgili tanımına

geçmeden evvel sıklıklı kendisi ile beraber dile getirilmesi neden ile Hasen Hadis tarihi üzerinde durmayı uygun gördük.

Bir hadisin sıhhat durumunu belirtmek için klasik hadis usûlü, Sahih, Hasen ve Zayıf ıstılahlarını kullanmaktadır. Bu cümleden olmak üzere İbnu's-Salâh şunları söylemektedir: *“Hadisçilere göre, hadis, sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır.”*¹⁵¹

Bu üç kavramdan biri olan *“hasen”* kavramının Tirmizî ile beraber hadis usûlüne girdiğine dair görüşler mevcuttur. Bu görüşü savunanlara göre Tirmizî'den önce zayıf ve sahih kavramları kullanılmışken *“hasen”* kavramı Tirmizî ile beraber kullanılmaya başlanmıştır. Bu görüşü savunanlardan biri olan, İbn Teymiye (ö.728/1327) şunları söylemektedir;

*“Hadislerin sahih, hasen ve zayıf olarak sınıflandırılmasına gelince; işte bu sınıflandırmayı ilk yapan kişi, bilindiği kadarıyla Ebû İsa Tirmizî'dir. Nitekim Ebû İsa Tirmizî'den önce bu sınıflandırmayı yapan başka biri bilinmemektedir.”*¹⁵² İbn Teymiye'den önce, hasen hadis kavramını, bir hadis usûlü terimi olarak, ilk kullanımını Tirmizî'ye isnâd edenlerin olması muhtemeldir. Nitekim İbn Recep el-Hanbelî'nin

¹⁵¹ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**., s, 7.

¹⁵² Ahmed Takîyuddîn İbn Teymiye, 'İlmu'l-Hadis, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s,20.

verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, hadislerin ikili tasnifattan (sahih, zayıf) üçlü tasnifata (sahih, hasen, zayıf) tabi tutulması, Tirmizî tarafından yapıldığı konusunda İbn Teymiye yalnız değildir. Zira İbn Recep el-Hanbelî bu hususta şunları söylemektedir; *“Bil ki Tirmizî bu kitabında (Sünen’de) hadisleri sahih, hasen ve garîb olarak sınıflandırmıştır. Bazı ülemâ bu tasnifatı Tirmizîye dayandırmışlardır.”*¹⁵³

Ne var ki İbn Recep el-Hanbelî, bu sınıflandırmanın Tirmizî ile meşhur olduğunu söylemekle beraber, Tirmizî’den öncede bu sınıflandırmanın olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ Diğer bir ifadeyle, hasen hadisin kavramsal olarak, ilk kullanımı Tirmizî’den önce gerçekleşmiştir. İlk dönemlerde ehl-i hadis rivâyetleri değerlendirirken daha çok, *sahih, zayıf, munker, mevzû ve batıl* gibi kavramları kullanmıştır. Hasen kavramını ise Tirmizî’den önce, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî başta olmak üzere pek çok âlim kullanmıştır.¹⁵⁵ Ancak hasen kavramının şöhret bulması, Tirmizî’nin bu kavramı Sünen adlı eserine alması ile gerçekleşmiştir.¹⁵⁶ Nitekim ilk dönem hadis âlimlerin den olan Ali el-Medinî’nin hadisleri değerlendirmede *“bu hadis isnâdı hasen olan bir*

¹⁵³ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli’t-Tirmizî**, s, 343

¹⁵⁴ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli’t-Tirmizî** s, 342

¹⁵⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ’isu’l-hasîs şerh-u İhtisari ulumi’l-hadîs**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut Bty. ,s, 39.

¹⁵⁶ Nevevi, **et-Takrîb ve’t-teysîr**, s, 30.

hadistir” tabirini kullandığını görmekteyiz.¹⁵⁷ Nurettin Itr’da bu konuya değinmiş ve şunları söylemiştir: “Tirmizî’den öncekilerin sözlerinde hasen’un ve hasen’un sahih’un için örnekler bir hayli fazladır. İbn Receb’in de işaret ettiği üzere, önceki dönemlerde muhaddisler zayıf ve sahih şeklinde ikili bir tasnifat kullanırlardı. Bilgimize göre, bu üçlü tasnifatı ve Tirmizî’nin kullandığı bu üçlü tasnifat ıstılahlarını ilk kullanan Ali b. Medinî’dir. Hafız İbn Hacer, İbnu’s-Salâh üzerine yazdığı Nükke adlı eserinde şunları söylemektedir. “Ali b.Medinî Müsned ve İlel adlı eserlerinde, hadisleri sahih ve hasen ile çokça vasıflandırmıştır. Bu ıstılahlar da ilk İmam kendisidir. Yakub b. Şeybe, Buhârî ve birçok kişi bu ıstılahları kendisinden almıştır. Tirmizî de bu ıstılahları, Buhârî’den almıştır.”¹⁵⁸

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, İmam Tirmizî hasen hadis kavramını ilk bulan ve hadislerin değerlendirilmesinde ilk kullanan kişi değildir. Bu takdirde söz konusu iki farklı görüşü bir araya getirmek kanımızca doğru bir tercih olacaktır. Bu itibarla şunları söylemek mümkündür İmam Tirmizîden önce pek çok hadis âlimi *hasen* ıstılahını kullanmıştır. Ancak onlar hasen hadis ıstılahını bir

¹⁵⁷ Örneğin O, Hz Ömer’den merfû olarak rivâyet edilen “ *Ben ateşe düşmemeniz için sizi arkanızdan tutuyorum*” hadisi için, bu hasenu’l-*isnâd* olan bir *hadistir*” demiştir. (Bkz. Ali el-Medinî, **el-İlel**, s, 94.)

¹⁵⁸ İbn Receb el-Hanbelî, **Şerh-u İleli’t-Tirmizî**, (Nurettin Itr’ın tahkiki) s,

tanıma kavuşturmamışlardır. Nitekim yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, hasen hadisin kavram olarak Tirmizî'den önce kullanıldığına dair pek çok bilgi varken tanımına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu itibarla hasen hadis kavramını ilk olarak bir tanıma kavuşturan ve hadis metodolojisinde hangi anlamı ifade ettiğini belirten ilk kişinin İmâm Tirmizî olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda hasen hadisin tanımında görüleceği üzere o söz konusu tanıma yaparken, tanıma kendisiyle ilişkilendirmektedir. Bu da hasen hadis'in ilk tanımını yapan kişinin kendisi olduğunu göstermektedir.

2. Hasen Hadisin Tanımı

*"İsnâdında yalan ile itham olunan birinin olmadığı, şâzz olmayan, tıpkı bunun gibi birden fazla tarîk ile rivâyet edilen bütün hadisler bize göre hasen hadistir."*¹⁵⁹

Mezkûr tanım İmâm Tirmizî'nin *İlelü's-sağîr* eserinde hasen hadise yaptığı tanımdır. İmâm Tirmizî'nin hasen hadis ile ilgili bu tanımını anlamak için öncelikle râvîlerin genel durumunu izah etmek gerekir. İbni Recep el-Hanbelî râvîleri şu dört ana guruba ayırmaktadır.

- A. Kızb ile itham olunan râvî.
- B. Rivâyetinde vehm ve galatın çoğunlukta olduğu râvî.

¹⁵⁹ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/758

C. Rivâyetinde galatın az olduğu sika râvî.

D. Rivâyetinde galatın çoğunlukta olduğu sika râvî.¹⁶⁰

Râvîlerin genel durumunu belirttikten sonra Tirmizî'nin hasen hadisi tanımlarken ortaya koyduğu şâzz' kaydı ise Tirmizî'den önce iki şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan biri İmam Şâfiî ve takipçileri dışında kalan hadis âlimlerinin tanımıdır. Onlara göre “şâzz, sikâ olan bir râvînin bir hadisi rivâyet etme de tek kalmasıdır.”¹⁶¹ Diğer bir ifadeyle hadis usûlü eserlerinde *garib hadis* diye belirtilen hadis çeşididir. İmam Şâfiî ise “ Bir topluluğun rivâyet ettiği bir hadise sikâ olan râvînin muhalefet ettiği hadistir.”¹⁶² Şeklinde tanımlamıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla İmam Tirmizî hasen hadisi tanımlarken kullandığı şâzz'dan İmam şafii'nin tanımını kastetmektedir. Çünkü o, hasen hadis için en az iki tarik olmasını şart koşturmaktadır. Buda hadisin rivâyet edilmesinde tek kalma durumunu kastetmediğini ortaya koymaktadır.¹⁶³

Bu münasebetle;

I. Kizb ve kizb ile ilgili sıfatlardan herhangi birini

¹⁶⁰İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s, 384.

¹⁶¹ Ahmed Şakir, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, s,25-26.

¹⁶² Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s.40.

¹⁶³ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s, 352.

taşıyan herhangi bir râvînin hadis,

II. Sikâ olmakla berber rivâyeti sikâ topluluğun rivâyetiyle çelişen râvînin hadis,

III. Tek bir râvî tarafından rivâyet edilen hadis,

Hasen Hadis kategorine girmemektedir. Ancak yalan ile itham edilmemiş olmakla beraber, galat vehm gibi cerh sebabî olan sıfatları nisbeten taşıyan râvînin hadisi, şâzz olmamak ve ikinci bir tarik ile rivâyet edilmiş olmak şartıyla hasen hadis kategorisine dâhildir. Bu itibarla söz konusu şartlar yerinde olmakla beraber hıfz veya zabtan kaynaklı kusurlar bir hadisin hasen olmasına engel teşkil etmemektedir. Bu noktada şuna da değinmekte yarar vardır. İmam Tirmizî tanımında *sika* kavramı kullanmamış bunun yerine *yalan ile itham edilmemiş râvî* tabirini kullanmıştır. Bu husus ise şunu göstermektedir. Hasen hadisin râvîsi adalette sahih hadisin râvîsi kadar güvenilir olmayabilir. Nitekim sahih hadisin râvîsinde adaletin şart koşulduğu¹⁶⁴ hadis usûlü eselerinde detaylıca anlatılmaktadır. Tirmizî'nin, hasen hadisin râvîsini sika olarak değilde yalan ile itham edilmemiş râvî şeklinde tanımlaması, hasen hadis râvîsinin sahih hadis râvîsi kadar sika olamayacağını ifade etmek için olabilir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s.8.

¹⁶⁵ Zehebî, **el-Mukîze fi-mustalahi'l-hadis**, (Tah) Amr Abdulmun'im Selîm (Tah) Dâr Ahmed, 1999. s.,20

3. Zayıf Hadis

Ebû İsâ dedi ki: “Yalan ile itham olunmuş, gaflet sahibi veya çokça hata etmekten dolayı zayıf olarak değerlendirilmiş olan bütün râvîlerden rivâyet edilen hadisler, eğer sadece bu râvîlerin hadisi olarak biliniyorsa, delil olmazlar.”¹⁶⁶

İmam Tirmizî burada hem zayıf hadisin tanımını, hem de zayıf hadisin kabulü ve reddi açısından bir değerlendirme yapmaktadır. İmam Tirmizî'nin mezkûr beyanatlarından yola çıkarak şu sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Birincisi; Zayıf Hadis, sened zincirinde yalan ile itham olmuş, gaflet sahibi veya sık sık hata yapan bir râvî'nin bulunduğu hadistir.”

Bu tanımda aynı zamanda zayıf râvî'nin özelliklerinin belirtildiği görülmektedir. Buna göre zayıf râvî'nin en belirgin özellikleri arasında gafil olma, (ne söylediğini bilmeme) sık sık hata yapma ve yalan ile itham olmak bulunmaktadır. Yalan ile itham olma özelliğinin bir sınırlandırılmaya tabi tutulmadığı görülmektedir. Bu da İbnu's-Salâh'ın mevzû hadisi zayıf hadisin bir çeşidi olarak görmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

İkincisi: mezkûr beyanat ileriki süreçlerde hadis usulünde şâhid ismi altında kendisini gerçekleştiren hadis türüne işaret ettiğini söyleme mümkündür.

¹⁶⁶ Tirmizî, Sünen, İlel, V/742.

Üçüncüsü: zayıf hadisin reddi ve kabulü ile ilgili husustur. Bu itibarla mezkûr özelliklerden birine sahip olan bir rivâyet ilkesel olarak delil mahiyetinde öne sürülemez. Diğer bir ifade ile zayıf hadis kategorisinde yer alan herhangi bir rivâyet makbul hadis olarak değerlendirilemez. Ancak ne var ki, İmâm Tirmizî'nin bu açık beyanatına rağmen ilel şarihi İbn Recep el-Hanbelî İmâm Tirmizî'nin mezkûr hükmünü farklı algılamış görünmektedir. Nitekim o, konuyla ilgili şunları söylemektedir. *"Tirmizî'nin maksadı, böyle bir rivâyetin şer'î hükümlerde ve ilmi meselelerde delil olmayacağıdır. Yoksa rikâk, tergîb ve terhib konusunda rivâyet edilebileceklerine imamlardan pek çok kimse ruhsat vermiştir."*¹⁶⁷

İbn Recep el-Hanbelî'nin zayıf hadisi kategorilendirmesi, kökleri ilk dönem muhaddislere dayandırılan ve İbnu's-Salâh ile beraber en somut halini alan bir kategorilendirmedir. Nitekim ilk muhaddisler döneminde konuya dair çok az da olsa birkaç rivâyetin olduğunu görmekteyiz. Örneğin İbn Ebî Hâtim'in, İbn Mübârek ile ilgili rivâyet ettiği şu anektod gibi *"İbn Mübârek bir adamdan bir hadis rivâyet etti. Orada bulunan biri ona kendisinden rivâyet ettiğin râvî zayıftır."* deyince, İbn Mübârek *"bu miktar kadar ve bunların benzerleri kendisinden rivâyet edilebilir."* diye cevap verdi.

¹⁶⁷ İbn Recep, el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s,72.

İbn Ebî Hatim diyor ki, Âbede' ye (ö.?)“Benzerleri derken” neyi kast ediyor diye sordum. Âbede“ edeb vaaz ve zuhdü kastediyor.”¹⁶⁸ Dedi.

Yine bu anlamda Süfyân Sevrî'ye isnâd edilen şu sözü görmekteyiz “bu ilmi (hadis rivâyetini) haram ve helal konusunda sadece, rivâyetteki ziyâde ve noksanı bilen İlim ile meşhur olmuş belli başlı şahıslardan rivâyet edin. Bu konular dışında kalan rivâyetleri meşayıhten rivâyet etmede bir beis yoktur.”¹⁶⁹

Yine bu cümleden olmak üzere Yahya b. Maîn'in, âbid olmakla şöhret bulmuş zayıf bir râvî olan, Musâ b. Ubeyde er-Rebezî'nin rivâyetleri ile ilgili “Ondan rikâka dair olan hadisler yazılır.” Dediği rivâyet edilmektedir.¹⁷⁰

Yine bu anlamda Süfyân b. Uyeyne'nin zayıf bir râvî olan Bakıyye adlı râvî için “ Sünnete dair olan hususları Bakıyye'den dinlemeyin. Sevap ve benzeri konularda olan diğer hususları ise dinleyin.”¹⁷¹

Yine bu anlamda Ahmed b. Hanbel'in, İbn İshâk hakkında “meğazi ve benzeri konular kendisinden rivâyet etmede beis yoktur.”¹⁷² Dediği rivâyet edilmiştir.

¹⁶⁸ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s, 73.

¹⁶⁹ Bağdadî, **el-Kifaye**, s, 133; Ramehürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsıl**, s.417-418.

¹⁷⁰ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî** s, 73.

¹⁷¹ Bağdadî, **el-Kifaye**, s, 134

¹⁷² İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî** s, 74

Kanımızca hadislerin içerik açısından bir kategorilendirilmeye tabi tutulması yukarıda belirtilen bu ve benzeri sözlerden hareketle gerçekleştirilmiştir. Nitekim ileriki süreçlerde V. yüzyılın ünlü hadis âlimlerinden olan Hatip el-Bağdâdî *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* adlı hadis usûlü eserinde açık bir tasnife girişmiş ve bu konuya bir bab ayırmıştır. Hatip el-Bağdâdî bu baba "*Babu't-teşeddudi fi ehadisi'l-ahkâm ve't-tecevvuzî fi fedâili'l-'amâl*" ismini vermiştir.¹⁷³ Bab başlığından da anlaşıldığı üzere ahkâm hadislerde sıkı davranma, ammellerin faziletlerinde ise tesahül etme şeklinde bir hüküm verilmiş ve hadisler içerik bakımından kategorilendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kategorilendirme işi Hatib'in kullandığı bab başlığından anlaşıldığı üzere her ne kadar zımni bir kategorilendirme olsa da, O, bu bab başlığının açıklamasında şunları söylemektedir: "*Seleften birçok kimse, helal ve haram ile bağlantılı hadisleri, sadece ithamdan uzak olan kimselerden rivâyet etmenin caîz olduğunu, ancak tergib ve vaaz ile ilgili hadislerin diğer hadis şeyhlerinden de rivâyet edilebileceğini belirtmişlerdir.*"¹⁷⁴

Hatib Bağdâdî'den sonraki süreçte hadislerin içerik bakımından kategorilendirilmesi daha somut bir huyiyet kazanmıştır. Nitekim bu durumun İbnu's-Salâh ile beraber son şeklini aldığı görülmektedir.

¹⁷³ Bağdâdî, *el-Kifaye.*, s, 133.

¹⁷⁴ Bağdâdî, *el-Kifaye.*, s.133.

İbnu's-Salâh bu hususta şunları söylemektedir: *“Hadis ehli olan ve hadis ehli olmayanlara göre, Allah'ın sıfatları, helal-haram ve benzeri şer'î hükümlere dair olan hadis rivâyetinde tesahül etmek uygun değildir. Ancak bu konular dışında mevzû hadis hariç, zayıf hadisleri, zayıf olduklarını belirtmeksizin, rivâyet etmek câizdir. Örneğin vaaz, kıssa, amellerin faziletleri ve bunların dışında kalıp tergîp vetherhîb sanatıyla ilgili olan konularda durum böyledir. Ahkâm ve inanç dışında kalan diğer konularda zayıf hadis rivâyet etmek câizdir. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel bu konularda senette tesahülü kabul etmişlerdir”*¹⁷⁵

İbnu's-Salâh'ın mezkûr ifadelerinden yola çıkılırsa hadisler içerik bakımından şu dört konuya ayrılmaktadır.

1. Allahın sıfatları
2. Şer'i hükümler, haram helal.
3. Ahkâm ve itikâd
4. Tergîb- terîb (Fezâilu'l-a'mâl, Vaaz, Kıssa v.s.)

İbnu's-Salâh'a göre bu tasnifin ilk üç kısmı için zayıf hadis rivâyeti uygun değilken son kısmı için uygundur. İbn Salâh'tan sonra ki süreçlerde zayıf râvîden gelen hadislerin bir kategoriye tabi tutulması anlayışı yaygınlaşmıştır. Fakat şu da bir gerçek ki, *“ahkâm ve itikâd dışında kalan diğer hususlarda mevzû hadis dışında rivâyet etmek câizdir”* yorumunun kapsamı

¹⁷⁵ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s,49.

oldukça geniştir.

İbnu's-Salâh'ın ifadelerinde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri şudur. O bu kategorilendirmeyi yaptıktan sonra, iddiasını güçlendirmek için Ahmed b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdî'den örnek vermiştir. İbnu's-Salâh'ın Ahmed b. Hanbel'e isnâd ettiği husus, anlaşıldığı kadarıyla Ahmed b. Hanbel'in şu sözleridir. *“Hz. Peygamber'den (s.a) helal haram, sünen ve ahkâm ile ilgili rivâyet ettiğimizde senedlerde sıkı davranırdık. Amellerin faziletleri ve bir hüküm ifade etmeyen hadislerin senedlerinde ise sıkı davranmazdık.”*¹⁷⁶

Kanımızca İbnu's-Salâh'ı yukarıda verdiği hükme iten en temel nedenlerden biri, Ahmed b. Hanbele isnâd edilen bu ve benzeri sözlerdir. Ancak, zayıf hadis rivâyet etmek câizdir demek ile, rivâyetlerde tesâhül etmek farklı şeylerdir. Bur konu hakkında birkaç hususu belirtmekte yarar olacağını düşünmekteyiz.

Birincisi, İmam Ahmed b. Hanbel'in *“Ahkâm ve itikâd dışında kalan konularda zayıf hadis rivâyet etmek uygundur”* şeklinde bir söz söylediği vaki değildir. Bununla beraber, İbnu's-Salâh'ın kendiside İmam Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadis rivâyetini uygun gördüğünü söylememektedir. O Ahmed b. Hanbelin tergîb ve terhîb'e dair hadisler de tesahül ettiğini söylemektedir. Kanımızca İbnu's-Salâh burada bir

¹⁷⁶ Bağdadî, *el-Kifaye*, s,134.

içtihadta bulunmuştur. Ancak içtihadını destekleme mahiyetinde Ahmed b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdî'nin de içtihadına yakın durduklarını ifade etmek istemiştir. Daha anlaşılır bir ifadeyle O Ahmed b. Hanbel'in yukarıda zikrettiğimiz sözünden zayıf hadis rivâyetinin câiz olduğu sonucunu çıkarmıştır. Ancak başka biri farklı bir sonuca varması da mümkün görünmektedir.

İkincisi, İlk dönem muhaddisler değerlendirmelerini hadisleri kategorileştirerek yapmamışlardır. Bilakis onlar hadisleri râvîler üzerinden değerlendirmeye almışlardır. Bu itibarla yukarıda belirtilen imamların sözleri, hadislerin kabûlünde, vurgunun hadislerin kategorize edilmesinden ziyâde söz konusu râvînin hadislerine olduğu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. Nitekim konunun kaynağını tespit edebilme için yukarıda zikredilen rivâyetlerin çoğunluğuna bakıldığında, konunun râvîler üzerinden değerlendirilmeye alındığı görülmektedir. Bu durumun pratikteki anlamı şudur; Bazen aynı râvînin bazı konulardaki hadisleri makbûl addedilirken aynı râvînin başka bir konudaki rivâyetleri mardud addedilebilir. Bazende aynı râvî'nin bir zamandaki rivâyetleri makbul diğer bir zamandaki rivâyetleri mardud olabilir. Örneğin Yahya b. Saîd el-Kattân, Muhammed b. 'Aclân'ın (ö.148) rivâyetlerini hem kabul

etmiş hemde ret etmiştir.¹⁷⁷ İlk bakışta tezat görünen bu durumun özünde şu sebep yatmaktadır. Muhammed b. 'Aclân Tâbiîn'in küçüklerinden olup 5. tabakada yer almaktadır. O, kırk dokuz şeyhten hadis rivayet etmiştir. Onun rivâyet ettiği senedlerden ikisi şöyledir;

1. Muhammed b. 'Aclân > Saîd el-Mâkbûrî > Ebû Hureyre

2. Muhammed b. 'Aclân > Saîd el-Mâkbûrî > Racülün > Ebû Hureyre¹⁷⁸

Onun Saîd el-Makbûrî kanalıyla rivayet ettiği hadisler esasında yukarıda belirtilen iki farklı senedle rivayet edilmiştir. Ancak o, hangi hadisin hangi kanalla geldiğini karıştırmız ve bu münasebetlede yukarıdaki her iki kanalı birinci kanalda birleştirmiştir. İşte bundan dolayı Yahya b. Sâid el-Kattan Onun Saîd el-Mâkbûrî kanalıyla rivayet ettiği hadisleri ret etmiştir. Ancak diğer râviler kanalıyla rivayet ettiği hadislerini kabul etmiştir.¹⁹⁴

Konuya ikinci bir örnek olarak, Süfyan Sevrî'nin Kelbî ile ilgili söyledikleri zikredilebilir. Süfyan Sevrî Kelbî'den rivayet edilmemesini söylemekle beraber ondan rivayet etmeye devam etmiştir. Ona sen niye rivâyet ediyorsun diye soranlara, ben onun yalanları

¹⁷⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/745.

¹⁷⁸ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/745.

ile doğrularını bilirim diye cevap vermiştir.¹⁷⁹

Hadis imamların mezkûr sözlerinden “ahkâm ve itikad dışında kalan zayıf hadisleri rivâyet etmek caizdir” sonucunu çıkarmanın isabetli olup olmadığı kanımızca tartışmaya açık bir husustur. Bu hususun tartışmaya açık olduğunu söylememizin nedeni Onları râvî değerlendirmesinde öne sürdükleri görüşleridir. Örneğin tergîb ve terhibde zayıf hadis rivâyetinin caiz olduğu iddia edilirken, Ahmed b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdî sıklıkla ileri sürülmektedir. Ancak râvî değerlendirmesinde Abdurrahman b. Mehdî aynı zamanda şunları da söylemektedir: *“İnsanlar (râvîler) üç kısımdır. Birincisi sikâ hafız ve mutkîn olan râvîdir. İşte bu kişi hakkında ihtilaf yoktur. İkincisi, rivâyetinde vehm etmekle beraber çoğunlukla hadisi sahih olan râvîdir. Bu kısım râvînin hadisi de terk edilmez. Üçüncüsü ise, rivâyetinde vehm eden ve hadisi çoğunlukla vehimli olan râvîdir. Bu kısım râvînin hadisi ise terk edilir.”*

180

Abdurrahman b. Mehdî'nin rivâyetin kabûlü ve reddi ile ilgili şunuda söylemektedir: *“Hiçbir râvînin hadisi terk edilmez. Ancak yalan ile itham edilmiş veya çoğunlukla hata eden kişinin rivayetleri terk edilir.”*¹⁸¹

Bu anlamda Ahmed b. Hanbel'inde Abdurrahman

¹⁷⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/742.

¹⁸⁰ Bağdâdî, **el-Kifaye.**, s, 143.

¹⁸¹ Bağdâdî, **el-Kifaye.**, s, 143.

b. Mehdî gibi düşündüğü görülmektedir. Nitekim kendisine *“kişi ne zaman terk edilir”* diye soran İshak b. Mansûr'a *“çoğunlukla hata ettiği zaman”* diye cevap vermiştir.¹⁸²

Ahmed b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdî'ye ait bu sözleri zayıf râvînin rivâyetinin mutlak olarak terk edilmesini öngörmektedir. Bu itibarla zayıf râvî değerlendirmesinde, zayıf râvînin rivâyetleri kategorize edilmeksizin ret edilmelidir. Öte taraftan Ahmed b. Hanbel İbn Ebî Leylâ'nın tek başına rivayet ettiği hadislerin delill olmayacağını belirtmiştir.¹⁸³ Oysaki İbn Ebî Leylâ sadece hıfzından dolayı kusurlu görülmüş yalan ile itham edilmemiştir.¹⁸⁴

İbn Salâh, tergîb ve terhibe dair hadislerin rivâyetinin caiz olduğunu hükme bağlarken ehli-hadis'in bu hususta ittifak içinde olduğu şeklinde bir usulup kullandığı görülmektedir. Ancak ne var ki, İmam Tirmizî ehli hadisten biri olmakla beraber zayıf hadisin delil olarak kabul edilmeyeceğini söylediğini yukarıda belirtmiştik. Bunun ötesinde o, zayıf râvîden rivâyetin edilmemesini imamların tercihi olduğunu şöyle ifade etmektedir: *“Yalan ile itham olmuş veya çokça hata eden gaflet sahibi râvîler için ehli hadis İmamlarının*

¹⁸² İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s. 113.

¹⁸³ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/746.

¹⁸⁴ Tirmizî, Sünen, , *İlel*, V/746

çoğunluğu, kendilerinden rivâyet edilmemesini benimsemişlerdir”¹⁸⁵

İmam Tirmizî’nin bahsettiği çoğunluktan bazıları ile ilgili kaynaklarımızda bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin İbn Recep el-Hanbelî, bu hususta İmam Müslim’in de zayıf râvînin rivâyetlerini kategorize etmeksizin mutlak olarak ret ettiğini şöyle ifade etmektedir. “*Müslim’in kitabının mukaddimesinden anlaşılan şudur. Müslim tergîb ve terhîbe dair olan hadislerin, ancak ahkâma dair hadislerin kendisinden rivâyet edilen râvîden rivâyet edilebileceğine hüküm etmiştir.*”¹⁸⁶ İmâm Müslim *el-Câmû’s-Sahîhin* mukaddimesinde zayıf râvilerden mutlak olarak hadis almadığını söylemektedir.¹⁸⁷ İbn Hibbân’da *Takrîbu’s-sikât* adlı eserinde “*Zayıf Râvilerden Rivâyet Ederken ihtiyatlı Davranma ve Onlardan Rivâyet Etmenin Yasaklanması*”¹⁸⁸ adı ile bir bab başlığı açmıştır. Bu durumda ehli hadisin *fezâilü’l a’mal* veya *tergîp ve terhîbde* zayıf hadis rivâyetini uygun gördükleri genellemesi doğru bir tespit görünmemektedir.

Mevzû hadis dışında kalan zayıf hadis yargısı onlarca hadis türünü kapsamaktadır.¹⁸⁹ Bu noktada biz bu çeşitlerden sadece birisi olan müdrec hadise konu

¹⁸⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/743.

¹⁸⁶ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli’t-Tirmizî**, s, 74

¹⁸⁷ Müslim, **Sahih.**, s, 11

¹⁸⁸ İbn Hibbân, **Takrîbu’s-sikât**, s, 3

¹⁸⁹ Suyutî, **Tedribu’r-râvî.**, I/196.

bağlamında değinmek istiyoruz. Müdrec hadis başta İbnu's-Salâh'ın *el-Mukaddime* adlı eseri olmak üzere klasik hadis usûlü eserlerinde, zayıf hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Ancak şu da var ki, müdrec hadis her ne kadar zayıf hadis olarak zikredilse de bazı örneklerde bir bölümü mevzu olabilmektedir. Müdrec hadis, Hz. Peygamberden (s.a) sabit olan bir rivâyete bir şeyin dâhil edilmesidir.¹⁹⁰ Bu eylem senette gerçekleşebileceği gibi metinde de gerçekleşebilir.¹⁹¹ Metinde idrâc türüne şu rivâyet örnek verilebilir.

Muhammed b. Saîd el-Maslûb > Humeyd > Enes > Hz. Peygamber: "*Ben peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra peygamber yoktur*".¹⁹²

Bu rivâyet meramımızın anlaşılması için uygun bir örnektir. Zira metnin idrâcsız hali olan bu metinde sorun görünmemektedir. Ancak ne var ki, senedin son halkasında bulunan Muhammed b. Saîd el- Maslûb bu metne ilave de bulunarak şunu demiştir "*ancak Allah dilerse olabilir*" bu durumda hadisin müdrecli metni şöyle olmaktadır.

"*Ben peygamberlerin sonuncuyum. Benden sonra*

¹⁹⁰ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s., 46.

¹⁹¹ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s, 45-46.

¹⁹² Hakim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ila kitabi'l ikhlil*, (Tah.), Fuad Abdulmun'im, Dâru'd-dava, s. 52

peygamber yoktur. Ancak Allah dilerse olabilir.”¹⁹³

Metinde idrâc hadisine verdiğimiz örneğin abartılı bir örnek olduğunu kabul etmekteyiz. Ancak söz konusu rivâyetin *müddrec* olarak nitelenebileceği de ortadadır. Bu itibarla zayıf râvîden rivâyeti caîz görme hususu bir anlamıyla aslında mevzû olan bir metni zayıf adı altında rivâyet etmenin caîz görülmesi anlamına gelecektir. Tabii olarak bunu da kabul etmek mümkün değildir.

Kanımızca gerek İbn Salâh gerekse sonraki dönem hadis âlimleri Ahmed b. Hanbel’in, hasen olarak gördüğü ricâli zayıf olarak algılamışlardır. Bundan dolayı da böyle bir sonuca varmışlardır. Çünkü ilk dönem hadis âlimlerinin ve özelde Ahmed

b. Hanbel’in konuya dair verdikleri malumatlar, hasen hadis ricâli için olabilir. Yani onlar ahkâm hadislerinde senedin sahih olmasını şart koşmuş, ancak tergîb ve terhîbe ait olan hadislerin senedinde tesahül ederek, hasen olmasını yeterli görmüşlerdir. Nitekim İbn Ebî Hatim gaflet sahibi kimsenin tergîb ve terhîbde rivâyetinin uygun olabileceğini ancak yalan ile itham olan kimsenin tergîb ve terhîbde de olsa ret edileceğini belirtmesi¹⁹⁴ kanımızı desteklemektedir. Çünkü İbn Ebî Hâtim gaflet ve yalan söyleme arasına bir fark ortaya koymakta, yalan ile itham olunan kişiden kategorisi

¹⁹³ Hakim en-Nisâbü’rî, *el-Medhal ila kitabi’l ikli*, s, 51-52

¹⁹⁴ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli’t-Tirmizî*, s, 74.

ne olursa olsun rivâyet olunan hadisin terk edilmesi gerektiğini söylemektedir.

İmâm Tirmizî Ahmed b. Hanbel özelinde bazı bilgiler vermektedir. O, Ahmed b. Hanbel'in İbn Ebî Leylâ'nın tek başına rivâyet ettiği hadislerin delil olamayacağını söylediğini ifade etmektedir.¹⁹⁵ İbn Ebî Leylâ'nın özelliğine baktığımızda ise ilim ehli tarafından cerh'e tabi tutulduğu görülmektedir. İmâm Tirmizî, onun cerh'e tabi tutulmasının, hıfzından ve çokça hata etmesinden dolayı (zayıf râvî'nin özelliği) olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶

3. Mursel Hadis

İmâm Tirmizî mursel hadise dair teorik bir tanım yapmamıştır. Ancak O, mursel hadisi *İlelü's-sağîr* de verdiği bir örnek üzerinden pratik olarak tanımlamaktadır. O Mursel hadisin tanımıyla ilgili Utbe b. Hâkim'den naklen şu anektodu aktarmaktadır;

Zührî, İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve'yi "Allah Rasülü şöyle buyurdu. Allah Rasülü şöyle buyurdu" derken işitti. Bunun üzerine Zührî ona şöyle dedi: "Allah seni öldürsün ey İbn Ebî Ferve" ¹⁹⁷ *Sen bize isnâdı olmayan hadisler rivâyet*

¹⁹⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/746.

¹⁹⁶ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/746.

¹⁹⁷ Araplarda "Allah seni öldürsün" söylemi bir kişiyi azarlamak için de kullanılmaktadır. Zührî'nin bu ifadesi bu anlamda kullanmış olması muhtemeldir (Bkz. Mübârekfûrî, a.g.e., s, 2693)

*ediyorsun”*¹⁹⁸

Tirmizî'nin bu rivâyeti, mursel hadisin pratik bir tanımı olduğu görülmektedir. Nitekim mezkûr rivâyette geçen İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve tâbiîn'dir.¹⁹⁹ Yine anektoddan anlaşıldığı üzere bu zat sahabiye zikretmeksizin Hz. Peygamberden rivâyet etmektedir. Bu itibarla İmam Tirmizî'nin örneğini teorik bir tanıma kavuşturduğumuzda;

“Tâbiîn, olan birinin senette sahabiye zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamberden (s.a) rivâyet ettiği hadis mursel hadistir.” Tanımını yapabiliriz. İmâm Tirmizî'nin, bu anektoddan hemen sonra tabiilerin mursellerini değerlendirmeye alması onun bu anektodu mursel hadisi tanımlamak için sunduğunu göstermektedir.

İmam Tirmizî mursel hadis ile ilgili ret ve kabul açısından şunları söylemektedir. *“Hadis mursel olduğunda, hadis ehlinin çoğunluğuna göre sahih olmaz. Nitekim hadis ehlinden birçok kişi mursel hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.”*²⁰⁰

¹⁹⁸ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/754.

¹⁹⁹ İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve, hicri 136 veya 144 tarihinde ölmüştür. (Bkz. Muhammed b. Ahmed Ebu'l- Berekât, **el-Kevâkibu'n-nirât fi ma'rifeti men iğtele mine'r-ruvvâtî's-sikât**, Abdu'l- Kayyûm 'Abd Rabbulğenî, el-Mektebetu'l-İmdâdiyye, 2. Baskı, Mekke 1999, s. 98.) Tabî'in den olan bir zattır.(Bkz. Mübarekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezi**, s, 2492.)

²⁰⁰ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/753.

Buna göre mursal hadis, ehli hadisin çoğunluğuna göre mardud olarak değerlendirilmiştir.²⁰¹ Ancak her ne kadar ehli hadisin çoğunluğu mursal hadise negatif bir yaklaşım sergilemiş olsa da, yine mezkûr cümleden anlaşılacağı üzere, ehli hadisten bazıları mursal hadisi makbul olarak değerlendirmişlerdir. Fakat mursal hadisi makbul olarak değerlendirenler, *mursal* olan tüm hadisleri makbul addetmemişlerdir. Çünkü onlar bunu yaparken mursal hadisin râvisini ön planda tutarak bunu yapmışlardır. İmâm Tirmizî bu durumu Yahya b. Saîd'in şahsında pratik bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve bu münasebetle Yahya b. Saîd'in aşağıda mezkûr sözlerini nakletmiştir;

*“Mücahid'in mursalı, Ata b. Ebî Rebâh'ın mursalına nazaran bana daha çok sevimlidir. Çünkü Ata her yerden hadis alırdı.”*²⁰²

*“Mâlik'in mursalı benim için sevimlidir. Râvîler içinde Mâlik'ten daha sahih rivâyet eden yoktur.”*²⁰³

*“Hasan'ın (Basri) Allah Rasûlü şöyle buyurdu” diye rivâyet ettiği, bir iki hadis dışında tüm hadisler için bir asıl bulduk.”*²⁰⁴

“Ebû İshak'ın mursalı, bana göre bir şey değil. A'meş, Teymi, Yahya b. Ebî Kesir ve İbn Uyeyne'nin mursalı ise

²⁰¹ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s.35.

²⁰² Tirmizî, sünen, *İlel*, V/754

²⁰³ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/754

²⁰⁴ Tirmizî Sünen, *İlel* V/754.

rüzgâr benzeridir."²⁰⁵

İmâm Tirmizî'nin naklettiği mezkûr rivâyetler anlamlı ve özenle seçilmiş rivâyetlerdir. Çünkü O, kendi görüşünü yukarıda ifade edildiği üzere ortaya koymuştur. Ancak şu da varki, O, kendisi gibi düşünmeyen yani mursel hadisleri kabul eden başka hadis âlimlerinin de olduğunu, Yahya b. Saîd şahsında somutlaştırarak açıklamaktadır. Onun Yahya b. Saîd'den naklettiklerine bakıldığında, şu hususu ima ettiği görülmektedir. Mursel hadisi kabul edenler, mursel hadisi mursel olduğu için kabul etmemişlerdir. Onlar bu hususta mursel hadisin kime ait olduğuna bakarak ret veya kabul etmişlerdir. Bununla beraber mursel hadisin farklı tariklerle rivâyet edilmiş olma ihtimalinin olduğu görülmektedir. Bu durumu izah için aşağıda farklı tarikleri olan rivâyet örnek verilebilir.

Hasan Basrî > Hz Peygamber: "*Ammâr'ı zalim olan kavim öldürecektir.*"²⁰⁶

Hasan Basrî'nin bu rivâyeti bu tarik ile mursel olarak rivâyet edilmiştir. Ehli-hadisten bu rivâyeti makbul addedenler, sırf bu hadisi Hasan Basrî rivâyet etmiş diye kabul etmekten öte, bu hadisin farklı tariklerle muttasıl olarak rivâyet edildiğini bildikleri için kabul etmişlerdir. Yahya b. Saîd'in yukarıda Hasan

²⁰⁵ Tirmizî Sünen, İle İlel I, V/754

²⁰⁶ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İlelî't-Tirmizî*, s, 288.

Basrî'nin mursellerine dair değerlendirmesi bu durumu ifade etmektedir. Bu münasebetle mezkûr rivâyet her ne kadar Hasan Basrî tarafından mursal olarak rivâyet edilmişse de, başka bir tarik ile muattasıl olarak rivâyet edilmiştir. Nitekim mezkûr rivâyetin ikinci bir tarikine baktığımızda bu durum ortaya çıkmaktadır.

İkrîme > Ebû Saîd el-Hudri > Hz. Peygamber :
*"Vahlar olsun Ammar'ı zalim olan kavim öldürecektir"*²⁰⁷

Görüldüğü üzere Hasan Basrî'nin rivâyet ettiği I. tarikte hadis mursal iken, İkrime'nin rivâyet ettiği II. tarikte ise hadis müsned ve muttasıldır. Yahya b. Saîd'in asl dediği şey de budur. Mursal hadislerin kabul edilmesinin arka planıyla ilgili ikinci bir hususta şudur. Mursal hadisi kabul edenler tâbiîn olanın bu hadisi sahabiden işittiğine, ancak çeşitli nedenlerle sahabiye atlayıp doğrudan Hz Peygambere isnâd ettiğini bildikleri içindir. Yine Hasan Basrî örneğinde şu anektod konuyu aydınlatacaktır. Bir adam, Hasan Basrî'ye gelip şöyle dedi: *"Ey Hasan Allah Rasûlüne (s.a) yetişmediğin halde sürekli; "Allah rasûlü şöyle buyurdu."* diyorsun. Bunun üzerine Hasan adama şunu dedi: *"Allah Rasûlü buyurdu diyerek benden işittiğiniz bütün herşey Ali b. Ebî Talib'dendir. Şu kadar varki ben Ali'yi zikretmeye vakit bulamıyorum. (bu esnada Hasan*

²⁰⁷ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî.**, (Nurettin İtr'in tahkiki) s, 289.

*hacılarla ilgileniyordu). Yine buna benzer bir anektodda şöyledir. Bir adam Hasan'a geldi ve "Ey Hasan sen bize hadis rivâyet ediyorsun. Ancak Allah Rasûlü (s.a) buyurdu diyorsun. Bunu yaparken bize senedide söyleseydin". Bunun üzerine Hasan O, adama şöyle dedi "Allah'a yemin olsun ki sana yalan söylemedik ve yalanlanmadıkta. Horasan'a gazveye gittik. Bu gazvede bizimle beraber Allah Rasûlü'nün (s.a.) ashabından üçyüz kişi vardı."*²⁰⁸

Hasan Basrî'nin şahsında somutlaştırdığımız hususların, murselleri kabul edilen diğer bazı tâbînler içinde geçerli olması ihtimal dâhilindedir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus mursellerin kabul ve ret edilmesini işlemekten ziyâde İmam Tirmizî'nin verdiği örnekler üzerinden, mursel hadisin kabul edilmesininin arka planını izah etmeye çalışmaktır.

Yukarıda murselleri kabul edenlerin niçin kabul etmiş olabileceklerine Hasan Basrî'nin şahsında değindikten sonra, İmam Tirmizî yine Hasan Basrî'nin şahsında mursel hadisi ret edenlerin niçin ret etmiş olabileceklerine açıklık getirmektedir. Bu hususta şunu söylemektedir: *"Murselleri zayıf olarak değerlendirenler, imamların sikâ olan ve sikâ olmayanlardan rivâyet ettiklerinden dolayı bunu yapmışlardır. Durum bu olduğuna göre bir imam bir hadisi mursel olarak rivâyet ettiğinde, âmanın söz konusu hadisi sikâ olmayandan almış*

²⁰⁸ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İlelî't-Tirmizî*, s, 286.

*olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim Hasan Basrî, Mabed el-Cühenî, hakkında konuşmuş (onu cerh etmiş) ve sonra ondan rivâyette de bulunmuştur*²⁰⁹

Tâbiûnin mursellerinin ret edilmesinin başka bir nedeni de, rivâyette bulundukları şahsın rivâyetten sonraki zamanlarda, kendisinden rivâyet etmeyi engelleyen farklı bir fikre kapılması olarak gösterilebilir. Nitekim yukarıda bahsi geçen Mabed el-Cühenî (ö.80/699) sonraki süreçte vaktiyle kendisinden rivâyette bulunan Hasan Basrî tarafından “*Mabed el-Cühenî’den sakının. Çünkü kendisi delalette olmakla beraber başkalarını da delalette götürmektedir.*”²¹⁰ Şeklinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Görüldüğü üzere Mursel hadisi kabul etmeyenlerin temel nedeni, İmam Tirmizî'nin açıkça belirttiği üzere kendileri ile Hz. Peygamber (SAV) arasında senette bulunan şahsın bilinmemesi ile ilgilidir. Çünkü söz konusu râvi sahâbi olabileceği gibi sahâbi olmayan biride olabilir.²¹¹ Yukarıdaki örneğin aksine Hasan Basrî senette bulunan kişiyi izah etmeyince bu durum meçhul kalacaktır. Şu durumda senetteki şahıs;

- A. Sahabî olabilir.
- B. Sikâ olan tâbiûn bir râvî olabilir.
- C. Sikâ olmayan Tâbiûn bir râvî olabilir.

²⁰⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/755.

²¹⁰ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/755.

²¹¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s, 31.

D. Mardud bir râvî olabilir.

Bu itibarla Hasan Basrî her ne kadar makbul bir râvî olsada, kendisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında bulunan şahıs mardud olabilir. Nitekim İbn Sîrîn'in şu sözü hem Tirmizî'nin açıklamak istediği duruma bir şerh hemde konunun anlaşılması için son derece anlamlıdır. *“Kişi bana hadis rivâyet eder ben onu itham etmem. Ancak onun üstündekini itham ederim.”*²¹²

. İmam Tirmizî, mursel hadisin pratik bir tanımını yapmıştır. Aynı zamanda mursel hadise ehli hadisin bakış açısını özet bir şekilde açıklamış olmakla beraber, gerek mursel hadisin kabul edilmesi gerekse ret edilmesinin arka planında yatan sebepleri örnekler üzerinden açıklamıştır.

4. Garîb Hadis

Hadis usûlünün temel kavramlarından biri *garîb hadis* ıstılahıdır. Garîb hadis kendi içerisinde ileride görüleceği üzere birçok kısma ayrılmaktadır. Nitekim İmâm Tirmizî *İlelü's-Sağır'de* *“Hadis ehli olanlar, bir hadisi birçok anlamdan dolayı garîb olarak nitelemişlerdir.”* demekle²¹³ bu durumu ifade etmektedir. Temelde makbul ve mardudu olan *garîb hadis*, zayıf olabileceği gibi sahihte olabilir. Bununla beraber ilk dönem hadis imamlarının ilkesel olarak garîb hadise bakış açısı

²¹² Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/746.

²¹³ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

olumsuzdur.²¹⁴ Nitekim bu hususta ilk dönem hadis imamlarından bazılarının değerlendirmeleri şöyledir;

Abdullah b. Mübârek (ö.181): *“İlim o dur ki şurdan-burdan sana gelendir.”*²¹⁵

Mâlik b. Enes (ö.179): *“İlmin şerlisi garîb olandır. İlmin hayırlısı ise insanların rivâyet ettikleri zâhir olandır.”*²¹⁶

Ibrahim en-Nehâî (ö.96) *“Onlar (hadis imamları) kelâmın ve hadisin garîb olanını hoş görmezlerdi.”*²¹⁷

Ebû Yusuf (ö.182): *“ğarîb hadisi talep eden yalanlanır.”*²¹⁸ demekle ğarîb hadis rivâyetedenin bu tutumundan dolayı cerh edileceğini, binâen aleyh hadis âlimleri tarafından mecruh addedileceğini ifade etmektedir.

Ahmed b. Hanbel *“ Hadislerin en şerli olanı kendileriyle amel edilmeyen ve dayanak olmayan ğarîb hadislerdir.”*²¹⁹.

Mezkûr örneklerden de anlaşıldığı üzere, ilk dönem hadis âlimlerinden bazıları *ğarîb hadise* olumsuz bakmışlardır. İbn Hacer'de her ikisinin Ahad hadis kategorisinde yer almasına rağmen, muhaddislerin meşhur hadisi ğarîb hadise tercih ettiklerini

²¹⁴ Suyûtî, **Tedribu'r-râvî.**, I/343.

²¹⁵ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî** s, 407.

²¹⁶ İbn Recep el-Hanbelî **Şerh-u İleli't-Tirmizî.**, s, 407.

²¹⁷ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s, 141

²¹⁸ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s, 141.

²¹⁹ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî.**, s, 409.

belirtmektedir.²²⁰ Garîb hadise olan negatif bakış açısı, ilk dönem hadis âlimlerinin ilkesel bir tutumu olarak görünmektedir. Nitekim İbn Recep el-Hanbelî'nin *"Genel anlamda, selef meşhur hadisi över, garîb hadisi ise zem ederdi."*²²¹Söylemi bunu göstermektedir.

Ancak bu durum garîb hadisin, mutlak surette mardud olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim İmâm Tirmizî'nin bir hadisin sıhhat durumunu belirtmek için sıklıkla kullandığı *"sahihuh garibun"* ıstılahı, garîb olan bir hadisin aynı zamanda sahih olabileceğini göstermektedir.

İmâm Tirmizî, garîb hadisin pratik tanımını yapmamakla beraber, çeşitlerini de isim olarak zikretmemektedir. Ancak, garîb hadis çeşitlerini örnekler üzerinden açıklamakta ve böylece garîb hadisin pratik tanımını da zımnen yapmış olmaktadır. İmâm Tirmizî *İlelî's-sağir'de* garîb hadisin şu beş çeşidini örnekler üzerinden açıklamaktadır.

1. Hem sened hem de metin olarak garîb olan hadis.
2. Sened yönüyle garîb olmayıp, sadece metin yönüyle garîb olan hadis.
3. Metin yönüyle garîb olmayıp, sadece sened yönüyle garîb olan hadis.

²²⁰ İbn Hacer, a.g.e., s.67.

²²¹ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İlelî't-Tirmizî* s, 409.

4. Sened'in sadece bir parçası yönüyle garîb olan hadis.

5. Metnin sadece bir parçası yönüyle garîb olan hadis²²²

Maddeler halinde, ismi belirtilerek yapılan mezkûr çeşitlendirme İmâm Tirmizî'nin yaptığı bir çeşitlendirme değildir. Bunu yapan İbn Seyyidî'n-Nâs'tır (ö.734/1334).²²³ Ancak İmâm Tirmizî *İlelü's-sağır'de* söz konusu maddelerde ismi belirtilen her bir çeşit için örnek vermiştir. İbn Seyyidnâs'ın tasnifatı Tirmizî'nin verdiği örnekler ile uyum halinde olduğu için²²⁴ bizde bu tasnifatı kullandığımızı belirtmek isteriz.

4.1. Hem Sened Hemde Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis

Hammad b. Seleme > Ebû'l-Uşera > Babası şöyle dedi. *“Allah Rasûlüne (s.a.) hayvan kesimi sadece boğazdan ve boyun çukurundan mı olmalı?”* diye sordum. Bunun üzerine, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu; *“Eğer bacağından dâvurup kan akıtsan buda sana yeterlidir.”*²²⁵

²²² İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, (Nurettin İtr'in tahkiki) s, 406.

²²³ İbn Seyyidî'n-Nâs, **en-Nefhetu's-Şezi**, s, 33.

²²⁴ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, (Nurettin İtr'in tahkiki) s, 406.

²²⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

Bu hadis hem sened hemde metin yönüyle garîb hadistir. Sened yönüyle garîb olması, mezkûr rivâyette bulunan sened ile bu hadis dışında başka sahih bir rivâyetin olmamasıdır. Yani Ebî'l-Uşera'nın bu hadis dışında, babasından başka bir hadis rivâyet ettiği sabit değildir. İşte bu nedenle bu hadis sened yönüyle garîbtir. Nitekim İmâm Tirmizî *“Ebî'l-Uşera'nın babasından bu hadis dışında başka bir hadis rivâyet ettiği bilinmemektedir”*²²⁶ derken söz konusu senedin garîb olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu hadisin metin yönüyle de garîb olduğunu, İmâm Tirmizî daha örneği vermeden *“Birçok hadis vardır ki, tek bir tarikle rivâyet edildiğinden dolayı, garîb hadis olur”*²²⁷ diyerek açıklamaktadır. Bununla beraber söz konusu hadis metni ilim ehli yanında meşhur olan bir metindir. Ancak bu şöhret Hammâd b. Seleme'den kaynaklı bir şöhrettir. Hammâd b. Seleme öncesinde her bir tabakada râvî sayısı tek iken, Hammâd b. Seleme'den sonra bu hadisi rivâyet eden birçok râvî olmuştur.²²⁸ Bu hadis metni sadece Ebî'l-Uşera > Babası > Hz. Peygamber (s.a.) senedi ile rivâyet edilmiştir.²²⁹ Bu sened dışında bu metin başka bir sened ile rivâyet edilmemiştir. Bu nedenden dolayı da bu hadis metin açısından da garîb olmaktadır.

²²⁶ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

²²⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

²²⁸ Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-ahvezî**, s.2697.

²²⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**., V/758.

4.2. *Sened Yönüyle Garîb Olmayıp, Sadece Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis*

Abdullah b. Dinar > İbn Ömer > Hz. Peygamber: “*Kölenin azad edilmesiyle efendisine ait olan miras hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasakladı.*”²³⁰

Bu hadiste geçen sened bilinen yani maruf olan bir senettir.²³¹ Çünkü Abdullah b. Dinâr, İbn Ömer > Hz. Peygamber (s.a.) senedi ile pek çok rivâyet söz konusudur. Ancak bu hadis metin açısından garîbdir. Bu durumun nedeni ise bu hadis metni sadece bu sened ile sahihtir.²³² Yani bu hadisin metni bu sened dışında rivâyet edilmemiş veyahut makbul bir sened ile rivâyet edilmemiş olduğundan hadis metni garîb olmaktadır. Konunun izahı açısından İmâm Tirmizî şunları söylemektedir: “*Bu hadisi biz sadece Abdullah b. Dinâr’ın hadisinden bilmekteyiz. Ancak bu hadisi Abdullah b. Dinâr’dan, Şu’be, Süfyân Sevrî, Mâlik b. Enes, Ubeydullah b. Ömer ve pekçok imam rivâyet etmiştir. Yahya b. Süleym ise bu hadisi, Ubeydullah b. Ömer > Nafi’ > İbn Ömer kanalıyla rivâyet etmiştir. Oysaki sahih olan Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Dinâr > İbn Ömer’ senedidir.*”²³³

İmâm Tirmizî, bizim sadece metin yönüyle garîb

²³⁰ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

²³¹ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s, 415.

²³² İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s, 415

²³³ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759.

hadis olarak isimlendirdiğimiz, garîb hadisin mezkûr çeşidi için şunları söylemektedir: *“Pek çok imam vardır ki bir hadis rivâyet eder ve bu hadis sadece onun hadisinden bilinir. Ancak sonradan hadis kendisinden rivâyet edenlerin çokluğundan dolayı meşhur olur.”*²³⁴

4.3. Metin Yönüyle Garîb Olmayıp Sadece Sened Yönüyle Garîb Olan Hadis

İmâm Tirmizî garîb hadisin bu çeşidi için şunları söylemektedir: *“ Pek çok hadis vardır ki, pek çok tarik ile rivâyet edilmişlerdir. Ancak senetteki bir durumdan dolayı garîb olurlar”*²³⁵

İmâm Tirmizî garîb hadisin bu çeşidi için şu örneği vermektedir.

Şebâbe > Şu'be > Bukeyr b. Ata > Abdurrahman b. Ya'mer “ Hz. Peygamber kurutulmuş kabaktan yapılmış ve zift ile sıvanmış (tabaklardan- testilerden içmeyi) yasakladı.”²⁵³

Bu hadis metin açısından meşhurdur. Çünkü Hz. Peygamber'inkurutulmuş kabak ve ziftle sıvanmış tabak çanaktan içmeyi nehyettiği bilinen ve hadis ehli yanında meşhur olan bir durumdur. Zira Hz. Peygamber'in bu iki kaptan içmeyi yasakladığı hususu büyük bir gurup tarafından Hz. Peygamberden rivâyet edilmiştir. Ancak söz konusu sened ile bu metin

²³⁴ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

²³⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/758.

rivâyeti garîbtir. Çünkü söz konusu metnin bu sened ile rivâyet edilmesini Şebâbe'den başkası yapmamıştır. Yani Şebâbe bu hadisin senedinde tek kalmıştır. Bununla beraber, Şu'be > Bukeyr b. Ata> Abdurrahman b. Ya'mer senedi bir bütün olarak garîbtir. Çünkü bu senedle sadece "*hac arafattır*" hadisi rivâyet edilmiştir. Bu nedenlerden ötürü mezkûr sened garîb olmaktadır.

4.4. Senedin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis

Ebû 'İsa Tirmizî > Abdullah b. Abdurrahman > Mervan b. Muhammed > Muaviye b. Selam > Yahya b. Ebî Kesîr > Hamza b. Sufeyne > Saib > Aişe > Hz Peygamber: "*Kim bir cenazeye tabi olup arkasında namaz kılsa ona bir kırat vardır. Kimde işlemleri bitinceye kadar bir cenazeye tabi olursa ona iki kırat vardır.*" Buyurdu. İki kırat nedir? Diye sorulunca, Hz. Peygamber "*küçüğü uhud dağı kadardır buyurdu.*"²³⁶

Bu hadis metin olarak meşhurdur. Çünkü farklı tariklerle Ebû Hureyreden rivâyet edilmiştir. Bununla beraber yine Hz Aişe'den de birçok tarikle rivâyet edilmiştir. Ancak mezkûr senedle senette yer alan Saib adlı râviden dolayı bu hadisin isnadının bir parçası garîb olmaktadır.

²³⁶ Tirmizî, Sünen, İlel, V/761-762

4.5. Metnin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis

Bu çeşit için İmam Tirmizî'nin yaptığı açıklama şöyledir. *“Pek çok hadis vardır ki, garîb olmasının nedeni hadiste bulunan bir ziyâde'dir.”*²³⁷

Garîb hadisin bu çeşidi için İmam Tirmizî şu örneği vermektedir.

Mâlik b. Enes > Nafi' > İbn Ömer: *“Hz. Peygamber (s.a) Ramazan ayında fıtır sadakasını müslüman olan hür, köle, erkek ve kadına, hurma'dan veya arpa'dan bir sa' olmak üzere farz kıldı.”*

İmâm Mâlik bu hadis metnine *“Müslüman”* kaydını eklemiştir. Bu hadisi İmâm Mâlik dışında Nâfi' İbn Ömer tarikiyle Eyyüp es-Siğtiyânî (ö.132/749) Ubeydullah

b. Ömer ve pek çok imam rivâyet etmiştir. Ancak bunlardan hiç birisi *Müslüman* kaydını zikretmemiştir.²³⁸Buna göre hem sened hemde metin aslı itibari ile meşhurdur. Ancak bu hadis, İmam Mâlik'in rivâyet ettiği şekliyle garîb olmaktadır. Bu garabet metnin sadece bir parçasıyla yani *Müslüman* kaydıyla ilgilidir. Bu itibarla İmam Mâlik'in rivayet ettiği şekliyle bu metnin bir paçası garîb olmaktadır.

²³⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759.

²³⁸ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759.

5. Ziyadâtû's-Sikât

Hadis usûlünün konularından birisi de *ziyâdâtû's-sikât'tır*. Ziyâdâtû's-sikât, sikâ olan bir râvînin farklı tariklerle rivayet edilmiş olan bir hadise eklemede bulunmasıdır.

İmâm Tirmizî *ziyadatu's-sikat* ile ilgili şunları söylemektedir: “Çoğu hadis vardır ki, garîb olmasının nedeni, hadiste gerçekleşen bir ziyâde nedeniyledir. Hadiste olan ziyâde, ancak hıfzına itimad edilen biri tarafından gerçekleştirilmişse sahih olur.”²³⁹

İmâm Tirmizî bu açıklamasından sonra ziyâdâtû's-sikât için şu örneği vermektedir;

Mâlik b. Enes > Nâfi > İbn Ömer: “Allah Rasûlü ramazan da, fıtır zekâtını, müslüman olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.”²⁴⁰

Mâlik b. Enes'in rivâyet ettiği bu hadisi, Ebû Eyyüp es-Sıgîtiyânî, Ubeydullah b. Ömer ve başka sikâ râvîler, Nafi' > İbn Ömer > tarikiyle rivâyet etmişlerdir. Ancak onlar “Müslümanlar” kaydını zikretmemişlerdir.²⁴¹Buna göre Mâlik b. Enes bu hadiste *Müslümanlar* kısmını ziyâde etmiştir. Şukadar var ki, hafızalarına itimat edilmeyen bazı râvîler bu hadisi, Nâfi'den Mâlik b. Enes'in rivâyet gibi “Müslüman” kaydını ekleyerek

²³⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759.

²⁴⁰ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759.

²⁴¹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/759

rivâyet etmişlerdir.²⁴²

Konunun başlığından da anlaşıldığı üzere İmam Tirmizî burada sikâ olan râvînin hadise olan ziyâdesini konu edinmektedir. Konunun daha anlaşılır bu rivayetin tariklerini belirtmek önem arz etmektedir.

I. Sened; Mâlik > Nâfi > İbn Ömer: “ *Allah Rasülü (s.a) ramazan ayında fitir zekâtını, müslüman olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”

II. Sened; Eyyüp es-Sığtiyânî > Nafi' > İbn Ömer: “ *Allah Rasülü (s.a), ramazan ayında fitir zekâtını, hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”

III. Sened; Ubeydullah b. Ömer > Nâfi' > İbn Ömer: “*Allah Rasülü (SAV) ramazan ayında fitir zekâtını, hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”

IV. Sened; İmamlardan birçok kişi > Nâfi' > İbn Ömer: “ *Allah Rasülü (s.a.) ramazan ayında fitir zekâtını, hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpa'dan olmak üzere farz kıldı.*”

V. Sened; Hafızalarına itimad edilmeyen bazı râvîler > Nâfi > İbn Ömer “ *Allah Rasülü (SAV) ramazanda fitir zekâtını, müslüman olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerine hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”

²⁴² Tirmizî, Sünen, İlcl, V/759.

Mezkûr bilgilerden yola çıkarak aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mükükündür.

Birincisi; Hadisteki ziyâde garîb hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Yukarıda farklı senedlerini verdiğimiz hadis, ikinci üçüncü ve dördüncü rivâyetlerde meşhur kategorisinde değerlendirilirken birinci rivâyette garîb olarak değerlendirilir.

İkincisi; Bir hadiste ziyâdenin tespit edilebilmesi, söz konusu hadisin farklı senedlerini bir araya getirmekle mümkün olmaktadır. Örneğin, bu hadisi sadece İmâm Mâlik rivâyet etseydi hadisteki ziyâde tespit etmek mümkün olmayacaktı. Bu bağlamda ziyâdenin tespiti için farklı tariklerin olması zorunlu olmaktadır. Diğer bir ifadeyle birden fazla tarîki olmayan hadis *ziyâdâtı's-sikât* kapsamının dışında kalmaktadır.

Üçüncüsü; Sikâ bir râvînin ziyâdesi, hafızasına itimat edilmeyen başka râvîler tarafından da rivâyet edilmiş olabilir. Böyle bir durumda, sikâ râvînin ziyâdesi ile ilgili verilen ziyâde hükmü değişmeyeceği gibi, sikâ râvînin rivâyeti, asıl olan rivâyete dönüşmeyecektir.

Dördüncüsü; Sikâ olan râvî'nin hadiste olan ziyâdesi fıkhi bir meselede delil olarak kullanılabilir. İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, İmâm Mâlik'in söz konusu ziyâdesini kabul etmiş ve kendi fıkhi

görüşlerini bu doğrultuda şekillendirmişlerdir. Onların “köle müslüman olmayınca, sahibinin onun için fitır zekâtını ödemeyeceğine” hükmetmeleri bunu göstermektedir.”²⁴³

Bu münasebetle hıfzına itimat edilen yani hafız ve zabıt olan biri²⁴⁴hadiste ziyâde de bulunursa onun bu ziyâdesi kabul edilebilir.

râvîler için geçerlidir. Yani bu durumda râvî'nin sika olması durumu

6. Mana İle Rivâyet

Hadis usûlünün temel konularından biri de mana ile rivâyettir. İmâm Tirmizî mana ile rivâyet hakkında şunları söylemektedir: “Âlimler, isnâdı hıfzedip olduğu gibi aktarmak kaydıyla, manada bir değişiklik olmadığı sürece lafızların değişmesini uygun görmüştür.”²⁴⁵

Bu açıklamada biri tanım diğeri hüküm olmak üzere iki husus bulunmaktadır. Buna göre mana ile rivâyette isnâtta bir değişikliğin olmaması gerekmektedir. Yani herhangi bir rivâyette isnâd olduğu gibivarlığını koruyorsa, mana ile rivâyet söz konusu olacaktır. Yine mana ile rivâyette lafızların değişimi rivâyetin anlamını ve amacını değiştirmemekle sınırlandırılmıştır.

İmâm Tirmizî mana ile rivâyetin âlimler tarafından

²⁴³ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s, 419.

²⁴⁴ Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, s, 2697

²⁴⁵ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/746.

uygun görüldüğünü belirtmektedir. Mübârekfûrî İmâm Tirmizî'yi te'yiden dört mezhep imâmı başta olmak üzere hem selef hem de sonraki dönem âlimlerin anlam değişikliği olmadığı sürece mana ile rivayeti uygun gördüklerini söylemekte ve mana ile rivayetin ashab döneminden beri uygulandığını ifade etmektedir.²⁴⁶ Bu cümleden olarak sahabeden Abdullah b. Mes'ud, Ebû Derdâ ve Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamberden bir hadis aktardıktan sonra "*veya buna benzer*"²⁴⁷ demeleri mana ile rivâyetin ashap döneminde var olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

İlk dönem hadis âlimlerinden Amr b. Dinâr, İbn Ebî Nüceyh, Amr b. Murre, Cafer b. Muhammed, Yahya b. Saîd, Yezid b. Harun, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Zura' ve fakihlerin çoğunluğu mana ile rivâyeti uygun görenlerden bazılarıdır.²⁴⁸ Bu cümleden olarak İmam Tirmizî, erken dönem önde gelen hadis âlimlerinden bazılarının konuya dair söylem ve görüşlerini *İlelü's-sağîr*'de zikretmiştir. Onlardan bazıları şunlardır;

Ahmed b. Hanbel: "*İsnadı hıfz edip yerine getirdikten sonra, mana değişmediği sürece lafzı değiştirmede, ilim ehli bir beis görmemiştir.*"

Sahabeden Vâsile b. Aska (ö.83): "*Size mana ile*

²⁴⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, s, 2684.

²⁴⁷ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, s, 149.

²⁴⁸ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/746-747

*rivâyet ettiğimizde bu sizin için yeterlidir."*²⁴⁹

Muhammed b. Sirîn: "Aynı hadisi on kişiden işitirdim lafızları farklı manaları ise birdi."²⁵⁰

Hasan Basrî: "Manaya isabet etmişsen bu sana yeterlidir."²⁵¹

Süfyân Sevrî: "Size işittiğim her bir şeyi tahdis edeceğimi söylersem beni doğrulamayın. Çünkü size rivâyet ettiklerim ancak manadır."²⁵²

Vekî b. Cerrah': "Eğer mana (ile rivâyet) geniş tutulmasaydı insanlar helak olurdu. (hadis rivâyet edemezlerdi.)"²⁵³

İlk dönem hadis âlimlerine ait olan mezkûr ifadelerinden her birisi, konuya vâkif olma açısından önemli ve değerlidir. Fakat Vekî'nin ifadesi bir realiteyi ortaya koyması açısından farklı bir konuma sahiptir. Zira Vekî'nin sözü, mana ile rivâyetin zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu ima etmektedir. Nitekim hadis rivâyetinin söz konusu olduğu her yerde beşer faktörü de söz konusu olacaktır. Bu münasebetle beşeri sıfatlardan kaynaklı lafızlarda değişim kaçınılmaz olacaktır. Kaldı ki söz konusu olan husus bir tek insanın değil binlerce hatta on binlerce insanın

²⁴⁹ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s.206.

²⁵⁰ Ramehürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsıl**, s.,534.

²⁵¹ Ramehürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsıl** s.,533

²⁵² Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/746; Ramehürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsıl** s,535.

²⁵³ Tirmizî, Sünen, **İlel**,V/746;.

katkısının etkisinin ve tasarrufunun olduğu bir durumdur. Vekî'nin ifadesinden de anlaşıldığı üzere eğer lafız ile rivâyet zorunlu olsa idi beşer olmaları münasebetiyle râvîlerin çoğunluğu bunu olduğu gibi yerine getiremeyecekti. Bu münasabetelede cerh damgasını yemiş olacaktı. İşte böylece sikâ olsalâr dahi hadisi olduğu lafızlar üzerine aktaramadıkları için mecruh olacaktı. Doğal olarak bu durum özelde muteber râvîlerin, genelde ise islam toplumunun ağır bir tahribata düşer kalması anlamına gelecektir. Buna göre hadis rivâyetinde mana ile rivâyet râvîlerin durumları münasebetiyle zorunlu olmaktadır. Bununla beraber mana ile rivayeti uygun görmeyenler vardır. Örneğin sahabeden İbn Ömer hadis rivâyetinde hadis lafzını aynı aktarma hususunda sıkı davranır ve hadis lafzında bir değişim olmasını uygun görmemiştir.²⁵⁴ Muhammed b. Sirîn, Kâsım b. Muhammed, Recâ b. Hayve de hadisi aldıkları harfler üzerine bir sonrakine aktarmak için sıkı davramışlardır.²⁵⁵ Fakat onların bu tutumunu mana ile rivâyetin zorunlu olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü rivâyetin kaydedilmesi bir râvî (sahifeler)²⁵⁶ iki râvî (Hemmam b.

²⁵⁴ Tirmizî, Sünen, **İlel** V/746.

²⁵⁵ Ramehürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsil**, s.535.

²⁵⁶ Sahifeler ashap tarafından yazılan hadis kitabeleridir. Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. Abbas, Ali b. Ebî Talib, Ömer b. Hattab'a isnad edilen sahifeler bu anlamda meşhurdur. (İsmail Lütfü Çakan, Hadis Edebiyatı 5. Baskı, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları 2003, s. 36-37) İmâm Tirmizî Kitabı'l-Ilel de Abdullah b. Abbas'a

Münebbihin sahifesi)²⁵⁷ şeklinde gerçekleşmiş olabilir. Fakat bunlar çok sınırlı ve kısmi hususlardır. Bu münasebetle de tedvin tarihi baz alındığında râvî sayısının 4-5 ulaştığı, *Kütüb'i-Sitte* baz alındığında râvî sayısının, giderek çoğaldığı bir râvî halkası söz konusudur. Bizim bu cümleden kastımız şudur. Örneğin Kâsım b. Muhammed hadisi tahammül ettiği lafız üzerine edâ etmiş olabilir. Ama böyle bir durumda bile, sened zincirinde kendisinden önce veya sonra olan râvîler farklı davranmış olabilirler. Böyle bir durumda, yine de hadis mana ile rivâyet olunacaktır. Çünkü bütün bir sened halkasının meydana getirdiği metin tek bir hadistir ve bütün râvîler bu metin üzerinde tasarrufa sahiptirler. Bu itibarla sened halkasında bulunan bazı râvîlerin lafızlara dikkat etmesi hadisin mana ile rivâyet gerçekliğini engellemeyecektir.

7. Hadis Alma Adabı

İmâm Tirmizî'nin İlelü's-sağirde işlediği hadis usûlü konularından biri de hadis alma ve nakletme metotlarıdır. O öncelikle hadis edası esnasında belirli adap erken kurallarına riayet etmenin önemine vurgu

ait kitapların olduğunu satır aralarında zikretmektedir. (Bkz. Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/751)

²⁵⁷ Hz. Peygamber (SAV) dışında iki râvî bulunmaktadır. Senedi şöyle olmaktadır. Hemmâm b. Münebbih > Ebû Hureyre Hz. peygamber (SAV) bu sahife ile ilgili (bkz I.Lütfü Çakan, a.g.e. s. 37.) 278 Kenkûhî, a.g.e., s, 484.

yapmak için İbrahim b. Abdullah b. Kureym'den naklettiği şu rivayeti zikretmektedir.

“Mâlik b. Enes, Ebû Hazm oturduğu bir halde (hadis rivâyet ediyorken), onun yanından geçti. (bekleyip Ebû Hazm'dan hadis sema etmedi). Bunun üzerine ona “niye oturmadin ki” (böylece hadis işitmiş olurdun) diye soruldu. O ise şöyle cevap verdi “Oturacak bir yer bulamadım. Bununla beraber Allah Rasülü'nün (s.a.) hadislerini ayakta olduğum halde almayı hoş görmedim.”²⁵⁸

İmâm Tirmizî'nin bu anektodu aktarması hadis ilmi ile iştigal edenin asgari düzeyde bu iştigalin bir saygı ve hürmet çerçevesinde olması gerektiğini ima etmektedir. Nevevî de *et-Takrîb ve't-Teyşîr* adlı eserinde önemine binâen konuya dair müstakıl bir bab ayırmıştır.²⁵⁹ Hadis râvîsinin yanında daha yaşlı veya ilim yönüyle daha iyi birisi var iken tahdis etmemesi, hadis rivâyetinde bulunacağı zaman güzel giyinip güzel kokular sürmesi gibi.²⁶⁰ Hadis râvîsinin ihlâslı olması, kalbini dünyevî kirlerden arındırması maksadının hadisi yaymak ve tebliğ olması da hadis adabındandır.²⁶¹ Hadis alma adabına değindikten sonra ilk dönemde hadislerin belirli metotlar üzerinden tahammül ve edâ edildikleri görülmektedir. İmâm

²⁵⁸ Tirmizî, Sünen, İlel., V/750.

²⁵⁹ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s.,79

²⁶⁰ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s.79-80.

²⁶¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I/566.

Tirmizî'nin İlelû's-sağirde zikrettiği bu metotlar şunlardır.

7.1. Kırâat

Ebû İlsâ şöyle dedi:“ Âlim kendisine okunan hadisi hıfzettiği veyahut hıfz etmediği takdir de hadisin aslını tutabileceği zaman, hadis ehli yanında tıpkı sema' gibi kırâatta sahihtir ”²⁶²

İmâm Tirmizî'nin mezkûr ifadeleri hadis tahammül ve eda metotlarından biri olan “kırâat'ın” uygun olup olmadığına dair bilgi vermektedir. Süfyân Sevrî, Ebû Hanife, Malik b. Enes, İbn Cüreyc Ma'mer İbn Şihâb ez-Zührî, başta olmak üzere pek çok âlim kırâat metodunu uygun görmüşlerdir²⁶³ Bununla beraber kırâat'ın ne olduğunu somut olarak göstermek adına İmam Tirmizî şu anektodu zikretmektedir. “*Taif'li olan bir gurup yanlarında İbn Abbâs'ın bazı kitapları olduğu halde, İbn Abbâs'ın yanına geldiler. Bu sırada İbn Abbas onlara hadis okudu. Ancak İbn Abbâs onlara hadis okurken bocalayıp durdu. Bunun üzerine Taif'li guruba şöyle dedi “ ben bu musibete(körlük) yakalandım. Siz bu hadisleri bana okuyun. Çünkü sizin okuduklarınızı ikrar ettiğim takdirde size okumuşum gibi olur.”*”²⁶⁴

²⁶² Tirmizî, Sünen, İlel, V/751.

²⁶³ Rânehurmûzî, el-Muhaddisu'l-fâsıl s, 420, 421.

²⁶⁴ Tirmizî, Sünen, İlel, V/751.

7.2. Münâvele

Tirmizî > Süveyd b. Nasr > Ali b. Hüseyin b. Vâkid > Babasından > Mansur b. Mu'temir şöyle dedi: *"Bir kişi kitabını başkasına verip bunu benden rivâyet et dediğinde, söz konusu kişi kitaptaki rivâyetleri başkasına rivâyet edebilir."*²⁶⁵

Hadis tahammül ve edâ metotlarından biri de münâveledir. İmâm Tirmizî'nin yukarıda belirttiği üzere münâvele, şeyhin kendisine ait olan rivâyet kitabını başkasına verip kitaptaki hadisleri rivâyet etmesi için müsaade etmesine denir. İmâm Tirmizî tanımla beraber münâvele'nin uygun olduğunu söylemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, şeyhin kitap vermesi başkasının bu kitaptaki hadisleri rivâyet edebileceği anlamına gelmemesidir. İmam Tirmizî'nin yukarıda naklettiği rivâyetten de anlaşılacağı üzere burada şeyhin izni gerekmektedir. Münâvele'nin uygun bir metot olup olmadığı konusunda ulemânın ihtilaf ettiğini belirtmekte yarar vardır.²⁶⁶ Bununla beraber İmâm Tirmizî'nin şartları yerinde olan münâveleyi uygun gördüğünü söyleyebiliriz.

7.3. İcâzet

Ebû İshâ dedi ki: *"İlim ehlinden bazı kimseler icâzete izin vermişlerdir. Bir âlim birisine, kendi hadisinden başkasına*

²⁶⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752.

²⁶⁶ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s, 262-263.

*rivâyet etmesi için izin verdiği vakit o birisi onun hadisini başkasına rivâyet edebilir.*²⁶⁷

İmam Tirmizî'nin mezkûr sözleri hadis tahammül ve eda metotlarından olan icâzeti tanımlamaktadır. İmam Tirmizî birden fazla çeşidi olan,²⁶⁸ icâzet metodunun uygun bir metot olduğunu söylemektedir. Bu cümleden olmak üzere, bir kişi Hasan Basrî'ye gelerek *"sana ait bazı hadisler var yanımda. Onları senden rivâyet edeyim mi diye sordu. Hasan Basrî'de ona evet dedi."*²⁶⁹Yine Ubeydullah b. Ömer yanında bir kitap olduğu halde, Zührî'ye gelmiş ve *"bu kitapta bulunanlar senin hadislerindir. Senden rivâyet edeyim mi" diye sorunca. Zührî'de rivâyet et"* demiştir.²⁷⁰ Bu itibarla yukarıda İmam Tirmizî'nin konuya dair naklettiği rivayetler ışığında *İcâzet'i, başkasına ait olan hadislerin o şahsın tetkikinden geçmeksizin diğer bir râvînin kendisinden rivâyet etmek için izin istediği ve kendisinin de izin verdiği rivâyet metodu şeklinde tanımlamak mümkündür.* Yine mezkûr bilgilerden anlaşıldığı üzere, ilk dönem râvîler hadisi tahammül ve edâ metotlarından biri olan icâzet metodunu uygun görmüş ve kullanmışlardır.

7.4. Semâ'

Semâ'; Bir râvînin hadisi tahammül esnasında başka

²⁶⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752.

²⁶⁸ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752

²⁶⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752

²⁷⁰ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752.

bir râvîden işitme yolu ile aldığı rivâyet metoduna denir. İlkesel olarak farklı görüşler olmakla beraber ehli hadisin çoğunluğuna göre *semâ'* en makbul rivâyet metodu olarak kabul edilmektedir. İmâm Tirmizî *İlelü's-sağîrde* hadis rivâyet etme metodlarının yukarıda belirtilen çeşitlerine değinirken *semâ'* metodunu bu eserinde zikretmemiştir. Kanımızca İmâm Tirmizî, *semâ'* metodunun ehli hadis yanında makbul bir yöntem olduğunu zımnen ifade etmek istemiştir. Nitekim kırâatin caîz oluşuna hükmederken, "*kırâat'ta tıpkı sema' gibi sahihtir.*"²⁷¹ Demekle bu durumu ima ettiğini söylemek mümkündür.

7.5. Hadis Tahammül Ve Edâ Kipleri

Hadis metodolojisi konularından biri de rivâyet esnasında, râvînin rivâyet aktarımı esnasında kullandığı lafızlardır. Bu anlamda râvîler sözlü rivâyet döneminde pek çok kavram kullanmışlardır. Örneğin *haddesenâ*, *haddeseni*, *semi'tu*, *semi'na*, *kâle*, bunlardan sadece birkaç tanesidir. Hadis usûlü açısından bu kavramlar aşağıda belirtileceği üzere pek çok anlam ifade etmektedir. Örneğin Şu'be "*haddesena ve ahberana*" sözcüklerinin içinde yer almadığı rivâyetin bir değer ifade etmeyeceğini söylemektedir.²⁷² İmâm Tirmizî de *İlelü's-sağîrde* bu konuya nakillerde bulunarak değinmiştir. Nitekim O, Abdullah b. Vehb'in konuyla

²⁷¹ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/751.

²⁷² Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s, 517

ilgili şunları söylediğini rivâyet etmektedir. *“Hadesenâ dediklerim insanlar ile beraber işittiklerimdir. Haddesenâ dediklerim tek başıma işittiğimdir. Ahberanâ dediklerim benimde bulunduğum bir anda âlime kırâat edilendir. Ahberenî dediklerim sadece benim âlime kırâat ettiklerimdir.”*²⁷³ Yine o konuyla ilgili şu rivayetide zikretmektedir; *“Biz Ebû Musa’b el-Medinî’nin yanında idik, bu esnada ona bazı hadisleri kırâat edildi. Bunun üzerine ben ona “ nasıl diyelim (sana kırâat edilen ve bizim de şahit olduğumuz bu hadisleri başkasına naklederken hangi sözcüğü kullanâlim) diye sordum” Ebû Musa’b, haddesenâ Ebû Musa’b de.” diye cevap verdi.*²⁷⁴

İmam Tirmizî bu konuyla ilgili Yahya b. Saîd el-Kattân’ın *“haddesenâ ve ahberanâ birdir”* dediğini de rivâyet etmektedir.²⁷⁵

İmâm Tirmizî’nin tahammül ve edâ kavramlarına dair verdiği bu mezkûr nakilerden tahammül ve edâ sözcükleri tüm râvîler tarafından kullanılsa da, her bir râvî kullandığı kavrama diğer râvîlerin verdiği anlamdan başka bir anlam yüklemiş olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda ki örnekte ismi geçen Abdullah b.Vehb’in kullandığı kavramların her birine farklı bir anlam yüklediği görülmektedir. Bu na göre Abdullah b. Vehb’in rivâyet ettiği hadisi hangi lafız

²⁷³ Tirmizî, Sünen, **Ilel**, V/752.

²⁷⁴ Tirmizî, Sünen, **Ilel**, V/752.

²⁷⁵ Tirmizî, Sünen, **Ilel**, V/752.

ile tahammül veya edâ ettiği onun şahsında özel bir konuma sahip olacaktır. Bu münasebetle onun *haddesenâ* diye edâ ettiği hadisler *ahberanâ* diye edâ ettiği hadislerden daha sahih olacaktır.

İmâm Tirmizî yukarıda anlatmaya çalıştığımız hususu Abdullah b. Vehb'in şahsında somutlaştırmıştır. Yahya b. Saîd el-Kattân'nın şahsında ise tahammül ve edâ sözcüklerine yüklenen anlam konusunda farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu itibarla ehli hadisin bir kısmına göre tahammül ve edâ sıgalarından bazıları farklı bir anlam ifade etmemekte ve bu münasebetle pratikte rivâyetin sıhhat derecesine etki etmemektedir.

İmâm Tirmizî'nin verdiği örneklerin özenle seçilmiş örnekler olduğu görülmektedir. Nitekim bu hususu teyit mahiyetinde örnekleri çoğaltma yerine, söz konusu hususun tam tersi olan farklı bir görüşün veya görüşlerin de olduğunu bizlere anlatmaktadır. Böylece o toptan bir tanımlama yerine rivâyetin, netice de birebîr râvî ile ilgili olduğunu, bu münasebetle söz konusu rivâyetin durumunun tespitinde râvîsinin söz konusu rivâyette tahammül veya edâ esnasında kullandığı sözcüğün etkili olabileceğini bizlere örnekleriyle göstermektedir.

İmâm Tirmizî'nin mezkûr nakilleri, ilk dönem muhaddisler zamanında kurumsallaşmış kavramlar olmakla beraber, bu kavramların her hangi

birisine yüklenen anlamın kurumsallaşmadığını da göstermektedir. Bu itibarla hadis rivâyetinin ilk dönemlerinde var olan kavramların değerlendirilmesinde kurum yerine kişilerin etkili olduğu söylenebilir. Bu münasebetle de rivâyet değerlendirmesinde ileriki süreçte kavramlara yüklenen kurumsal anlam ilk dönem tek kişi tarafından yüklenen anlamı gerçekliğinden uzaklaştıramayacağını hatırlamakta yarar vardır.

8. Cerh ve Ta'dîl

Hadis usûlünün temel konularından biride, cerh ve ta'dîl konusudur. Ta'dîl, bir hadis usûlü terimi olarak, rivâyette bulunan râvîyi güvenilir kılmak iken, cerh ise bir hadis usûlü terimi olarak rivâyette bulunan râvîyi güvensiz kılmaktır. Ta'dîl'in uygun olup olmadığı ile ilgili geçmişten günümüze ciddi tartışmalar yaşanmamışken, cerh konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün görünmemektedir. Bunun temel nedeni cerh'in bir açıdan kişinin şahsiyetini hedef alması olarak gösterilebilir. Cerh ve ta'dîlin uygulamaya konulmasının nedeni ile ilgili İbn Arabî el- Mâlikî şunları söylemektedir “ *insanlar fesada uğrayıp mezhepler değişti. Fitneler baş gösterip bidatlar oluştu. İnsanlar istekelerine tabi oldular. Şeytan insanlarla oynayıp kötü sözü onlar için güzelleştirdi ve yalanın yolunu hazırladı. Böylece şeytan insanlara (olmayan) hadisleri söyletti işte tüm bunlar olduğu zaman ümmet cerh ve*

*ta'dîlin (meşruiyeti) üzerinde birlik sağladı.*²⁷⁶ İmâm Tirmizî' İlelü's-sağîrde konu hakkında hakkında şunları söylemektedir. “Anlayışı kıt olan bazı kimseler, hadis ehlini, kişiler hakkında yorum yapmaları nedeni ile ayıpladılar. Oysaki tâbiîn'den olan birçok İmam, kişiler hakkında yorum yapmıştır. Nitekim Hasan Basrî ve Tâvus, Ma'bed el-Cühenî hakkında, Saîdb. Cübeyr, Talk b. Habib hakkında, İbrahim en-Nehaî ve Çi'bi ise Haris el-A'ver hakkında yorum yapmışlardır. Aynen böyle de, Eyüp es-Sığiyanî, Abdullah b. Âvn, Süleyman et-Teymî, Çu'beb. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Evza'î, Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Saîd el-Kattân, Vekî'b. Cerrâh Abdurrahman b. Mehdi ve bunların dışında kalan pek çok âlim, kişiler hakkında yorum yapmış ve birçok kişiyi zayıf olarak değerlendirmişlerdir.”²⁷⁷

Buna göre İmâm Tirmizî cerh uygulamasının uygun olduğunu ve kendisinden önceki ulemânın da bu metodu uygun görüp kullandıklarını belirtmiş olmaktadır. Bununla beraber İmâm Tirmizî kendi döneminde cerh metoduna karşı duran bir kitlenin varlığını zımnen ifade etmektedir. Ancak O cerh metodunu hoş karşılamayan bu kitleyi anlayışı kıt insanlar olarak değerlendirmektedir.

İmam Tirmizî'nin cerh metodunu uygun görmeyen

²⁷⁶ İbn Ârâbî el-Mâlikî, **Aridetu'l-ahvezî bişerhi Sahihî't-Tirmizî**, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, XIII/304.

²⁷⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/738.

bu kitleyi anlayışları kıt kimseler olarak değerlendirmesi, kinaî bir uslup olmaktan öte gerçekçi bir değerledirmedir. Çünkü bu kitlenin, cerh'i bir tür gıybet, kişilik haklarına saldırı ve kişileri ayıplamak olarak gördüğü bir vakîadır. Nitekim şu anektod bunu göstermektedir. Abdullah b. Mübârek Muallâ b. Hilal hakkında *"o hadis rivâyet ettiğinde yalandan başka bir şey yapmaz"* dedi. Bunun üzerine biri *"ey Ebâ Abdurrahman (İbn Mübârek) sen gıybet ediyorsun."* dedi. İbn Mübârek ise ona *"Sus, onun durumunu açıklamazsak, hak ve batıl nasıl bilinecek"* diye cevap verdi"²⁷⁸ Cerh'i bir tür gıybet olarak değerlendirenlerin anlayışına karşın İmâm Tirmizî cerh'in yapılmasında amacın gıybet ve benzeri hususlar olmadığını şöyle ifade etmektedir; *"Bize göre, onları kişiler hakkında yorum yapmaya sevkeden ise –Allah en iyisini bilendir- Müslümanlara nasihat etmektir. Yoksa onlar kişileri ayıplamak ve gıybet etmek istedikleri için bunu yaptıkları zannedilmesin. Bize göre, onlar kişiler hakkında yorum yapmayı sadece, şahısların zayıflıklarını ortaya koymak ve böylece o kişilerin bu durumları bilinsin amacıyladır. Çünkü onların zayıf olarak değerlendirdikleri bazı kimseler, bidat sahibi, bazıları hadiste itham edilmiş, bazılarıda gaflet sahibi ve fazla hata eden kimselerdir. Bu münasebetle yukarıda belirtilen İmamlar, dinde sabit olma ve dine şefkat yönüyle, böyle olanların hallerini, açıkça ortaya koymak istemişlerdir. Nitekim haklarda ve mallarda*

²⁷⁸ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İlelî't-Tirmizî*, s. 47.

sabit olan şahitliğin dinde var olması daha gerekli olan bir husustur."²⁷⁹

8.1. Cerh ve Ta'dîlin İçtihadî Olduğu

Klasik hadis metodolojisinin dayanağını isnâd sistemi oluşturmaktadır. İsnâd sistemini oluşturan ve onu meydana getiren ise râvîler topluluğudur. Râvî ise söz konusu hadis metnini aktarıcılarıyla beraber birinden alıp diğerine nakleden kimsedir. Esasen asrı saadet ve ashab döneminde hadis metodolojisi ile ilgili elde yeterince veri bulunmamaktadır. Bu da her iki dönemde hadis metodolojisinde odak nokta olarak nitelendirilebilecek şeyin ne olduğunu tespit etmeyi nispeten güçleştirmektedir. Bununla beraber klasik hadis metodolojisinin aksine söz konusu dönemde hadis usûlünde odak noktanın sadece râvîden ibaret olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber'in hadisleri ashab döneminde de bir usûl ile aktarılıyordu. Bu dönemin hadis usûlü anlayışına dair elde çok az veri olmakla beraber, bu dönemin usûl anlayışını kısmi de olsa anlamamızı sağlayacak derleme türü çalışmaların yapılmış olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda Hz. Âişe'ye ait olan görüşlerin bir derlemesi olan ez-Zerkeşî'nin (ö.772/1370) *el-İcabetü li iradê ma istedrekethu Âişe'tü alas-sahabeti* adlı eseri son derece önem arz etmektedir. Bu eserin konusu Hz. Âişe'nin sahabeden bazılarının

²⁷⁹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/739.

rivâyet ettiği hadisleri tenkide tabi tutması ile ilgilidir. Bu eserde Hz. Aîşe söz konusu tenkidleri yaparken kullandığı yöntem hadis usulünün iki temel konusu olan râvî ve metne yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle O, hadis diye sunulan sözün Hz. Peygamber'e (s.a.) ait olup olmadığını ele alırken râvinin kimliğinden ziyade rivâyet edilen hadisin Hz. Kur'ana Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve sözlerine uygunluk derecesini temel alan bir değerlendirme biçimini kullanmaktadır. Buna göre ashab dönemi hadis metodolojisinde odak noktanın râvî ile beraber metin olduğu görülmektedir. Ancak klasik hadis metodolojisinde odak noktanın râvî olduğu görülmektedir. Bu itibarla klasik hadis metodolojisi ilk dönemlerde râvî ile ilgili olan halleri derlemiş ve neticesinde râvînin olumsuzluk durumu ile ilgili aşağıdaki nitelendirmeleri yapmıştır.

1. *Kizbu'r-Râvî (râvînin yalan söylemesi)*
2. *Ithamu'r-Râvî bilkizb (râvînin yalan söylemekle itham edilmesi)*
3. *Bidatu'r-Râvî (râvînin bidatçı olması)*
4. *Fıskur'Râvî (râvînin fasık olması)*
5. *Cehaletu'r-Râvî (râvînin halinin bilinmemesi)*
6. *Fuhşu galatur'Râvî (râvînin rivâyette sıkça hata yapması)*
7. *Fuhşu gafletu'r-Râvî (râvînin rivâyette dikkatli olmaması, gafil olması)*
8. *Muhalefetu'r-Râvî (râvînin rivâyette kendisinden daha güvenilir birine muhalefet etmesi)*

9. *Vehmur-Râvî* (*râvînin yanlış bir zanna istinaden rivâyette hata yapması*)

10. *Sûi-hıfzu'r-Râvî* (*râvînin hafızasının kötü olması*).²⁸⁰

Esasen yukarıda maddeler halinde alıntı yaptığımız maddeler pratik olarak ilk dönem hadis metodolojisinde bulunan maddelerdir. Bununla beraber kavramlaşmaları ve teorik bir tanıma kavuşmaları klasik hadis metodolojisi döneminde gerçekleşmiştir.

Klasik hadis metodolojisinde râvînin olumsuz olduğunu belirten bu ve benzeri tabirler ile beraber râvînin güvenilir olduğunu ifade eden *adlün*, *sikatun*, *sıdkun*, *sebtün* ve benzeri tabirler de kullanılmıştır. Kısaca cerh ve ta'dîl olarak nitelendirilen bir yöntem geliştirilmiştir. Ancak gerek ta'dîlde gerekse cerh'te râvî hakkında bir değerlendirme yapılması gerekecektir. Bu durumda râvîleri değerlendirme yetkisi işin ehli olan kimseler tarafından kullanılmıştır. Ne var ki bu maddelerden tümü veya bazıları, râvînin bidatçı olması örneğinde olduğu gibi sübjektif değerlendirmelere açıktır. Bu nedenledir ki söz konusu maddelerden herhangi birisinin bir râvîde bulunduğu iddiası kesin bilgiyi ifade etmemektedir. İmâm Tirmizî

²⁸⁰ 304 Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, s, 84 -96.

İlelû's-sağirde konuya dikkat çekerek şunları söylemektedir; “*Hadis ehlinden, önde gelen bazı âlimler, kişiler konusunda yorum yapmış ve onları hafızaları cihetiyle zayıf olarak değerlendirmişlerdir. Fakat ne varki imamlardan bazıları da, onları her ne kadar bazı rivâyetlerinde vehim etmiş olsalâr da, üstün ve doğru olmaları nedeni ile güvenilir olarak değerlendirmişlerdir.*”²⁸¹

İmam Tirmizî söz konusu maddelerin içtihadı değerlendirmelere açık olduğunu ve bu içtihadların gerek hıfz gerekse adaletle ilgili olabileceğini şu sözüyle de ifade etmektedir: “*Hadis imamları kişileri zayıf olarak değerlendirme hususunda, tıpkı diğer ilimlerde olduğu gibi farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin Şu’be, Ebû Zübeyr el-Mekki’yi, Abdullah b. Ebû Süleyman’ı ve Hâkim b. Cübeyr’i zayıf olarak değerlendirmiş ve bundan dolayı onlardan hadis rivâyet etmemiştir. Ne varki, Şu’be bunlardan gerek hıfz gerekse adalet yönüyle daha zayıf olan kimselerden rivâyet etmiştir.*”²⁸²Bu noktada şuna değinmekte yarar vardır. Şu’be Abdullah b. Süleyman’ı zayıf olarak değerlendirmiştir. Ancak yine İmam Tirmizî’nin naklettiğine göre aynı şahıs Süfyân Sevrî’ye göre ilimde ölçü olacak kadar makbul biridir.²⁸³

İmâm Tirmizî’nin bu satırlar arasında ifade etmek istediği husus şudur; Yukarıdaki maddelerin bir râvîde

²⁸¹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/744.

²⁸² Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/756.

²⁸³ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/756.

bulunması veya bulunmaması şahısların farklı bakış açısıyla değişkenlik gösterebilir. Bu münasebetle de hadis imamlarından biri *“falan şahıstan hıfzı veya adaleti ile ilgili şu kusurdan dolayı, rivâyet edilmez”* sözü mutlak kesinlik ifade etmemektedir. Yine hadis imamından sadır olacak bu değerlendirme söz konusu olan râvînin kesin olarak zayıf olduğu anlamına da gelmemektedir. Nitekim aynı şahıs diğer bir hadis imamı tarafından makbul addedilmiş olabilir.

8.2. Hadis İmamlarının da Hata Yapabileceği

İmam Tirmizî “*Üstün hafızalarına rağmen İmamların önde gelenlerinden hiçbirisi hata ve galattan beri olmamıştır.*”²⁸⁴ diyerek hadis İmamlarının da hata yapabileceklerini vurgulamıştır.

İlkesel olarak herhangi bir râvî, hadiste imam mertebesine varmış olsa dahi, beşer olması hasebiyle hatadan beri olamaz. Bu anlamda hadis imamlarından olan Yezid b. Harun'un (ö.206-821) hadis rivâyetinde pek çok defa hata ettiğini söylemesi önem arz etmektedir.²⁸⁵ Yine Yahya b. Maîn'in *“hata etmeyen kezzaptır”*²⁸⁶, Abdullah İbn Mübârek'in *“hatadan beri olan da kimdir?”*²⁸⁷ Söylemleri bu durumu ortaya koyması açısından oldukça değerlidir. Bununla

²⁸⁴ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/748.

²⁸⁵ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s,146.

²⁸⁶ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî** s, 161

²⁸⁷ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s,161

beraber İmam Şafii muvatta'ı değerlendirirken *"Yeryüzünde ilim olarak Mâlik'in kitabından daha doğru bir kitap bilmiyorum"*²⁸⁸ şeklinde değerlendirmektedir. Fakat bu değerlendirme İmam Mâlik'in hatadan beri olduğu sonucunu doğurmamıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, İmâm Mâlik için şunu demiştir. *"Mâlik insanların en sebt olanlarından idi buna rağmen hata ederdi."*²⁸⁹ Bu nakillerden sonra İmâm Tirmizî'nin savunduğu görüşün kişisel bir görüş olmaktan öte imam mertebesine varmış ilk dönem hadis âlimlerinin de benimsediği görüş olduğunu söylemek mümkündür. Bu münasebetle herhangi bir hadis imamının veya eserinin masumiyeti iddiası ilk dönem imamların benimsemediği bir görüş olarak dikkat çekmektedir.

8.3. Râvîlerde Üstünlük Kriterleri

Önde gelen bazı kimseler benimle münakaşa ederek şöyle dediler. *"Aşura günü ve gecesi namazlarını ve bu ikisi dışında kalan senenin başka gün ve gecelerin namazlarını, meşayıhten olan bir topluluk üstün olan kitaplarında zikretmişlerdir. Onlar kitapların da bu hususta rivâyet edilen bazı haberleri de zikretmişlerdir. Durum bu iken nasıl olurda bu ibadetler ile amel edilemez. Şu halde bunlar Hz. Peygambere (s.a.) nasıl iftira olabilir"*

Ben de dedim ki: *"onların zikretmelerine itibar edilmez. Çünkü onlar muhaddis olmamakla beraber, kitaplarında*

²⁸⁸İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s. 9.

²⁸⁹ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u- İleli't-Tirmizî**, s.161.

zikrettikleri hadisi, tahrir edenlerden birisine de isnâd etmemişledir."

O da dedi ki: *"sen ne diyorsun? İçinde bocalayıp durduğun şeyi düşün! Eğer bu büyüklerin naklettiklerine itibar edilmeyecekse o zaman kimin naklettiklerine itibar edilecek?"*

Ben de dedim ki:," şaşırılacak bir durum yok. Çünkü Allah her bir söylem için bir yer, her bir sanat için bir adam yaratmıştır. Fakih olan birçok kimse varki, ilimlerin zorlu denizlerine dalmış ancak asli delilleri ayırt etmez. Münekkid olan birçok muhaddis vardır ki, fıkıhın furu'unu ayırmaz ve onları asli deliller üzerine inşa edemez. Müfessîr olan birçok kimse var ki, sahih ve sakim olan hadisin arasını ayırt edemez ve meşhur ile mevzu arasında bir ayırım bilmez. Mutasaffıv olan bi çok kimse var ki, ledûnnî ilmin denizlerinde yüzer, ancak zahiri ilimlerle ilgili olanı idrak etmekten acizdir. İlimde derinleşmiş ve zahiri ilimleri kendisinde toplamış bir çok kişi de vardır ki, batini incelikleri tatmamıştır. Öyleyse herkesi olduğu yere konumlandırmamız, herkese hissesi olanı vermemiz, mertebeleri ile saygınlıklarını bilmemiz gerekir. Böylece alta olanı üstte çıkarmamalı, üstte olanı da alta indirmemeliyiz. Bu ilim ile ilgili olanı başka sanatta usta olandan değil, bilakis bu ilmin ehli olan kimseden öğrenmeliyiz. Çünkü ev sahibi evde nelerin olduğunu daha iyi bilir. Bir şeyde usta olan, o işle ilgili olan şeyleri başkasından daha iyi bilir. Bu itibarla muhaddisler bu ve benzeri namazlarla ilgili olan

*hadisleri her ne kadar sufilerden bir topluluk zikretmiş olsa da, mevzû olduğunahükmetmişlerdir.*²⁹⁰

Yukarıdaki anektod, XIX. yüzyılda Hindistan da yetişen önde gelen hadis âlimlerinden Abdulhayy b. Muhammed Abdulhalim el-Leknevî'nin, (ö.1304/1886) *el-Asâru'l-merfu'a fi'l-ahbar'il- mevzu'a* adlı eserinden bir bölümdür.

Bizim bu anektodu buraya almamızın nedeni, hadis usûlünün temel taşı olan râvînin, diğer râvîlere olan üstünlüğünün ne ile ölçüleceği sorusunun cevabı bulmaktır. Buna göre Leknevî'nin muhatabı, *şahıs endeksli hadis usûlü* olarak tanımlanabilecek, bir anlayışı benimsemektedir. Kısaca *şahıs endeksli* olarak tanımladığımız hadis usulünün en belirgin özellikleri şunlardır;

Kaynak kendisine göre muteber olan bir şahıstır. Tabiki bu şahsın karakteristik özelliği kendisine göre kutsal olmasıdır. Kendisine göre herkes onun kutsallaştırdığı bu şâhısa inanmak durumundadır. Aksi halde, fasık, münafık, bidatçı ve benzeri kavramlardan birisiyle damgalanır. Ancak ona göre kutsal olan bu şahıs gerçekte işin ehli olmayan biri de olabilir. Bizim kısaca ne olduğunu anlattığımız *şahıs endeksli hadis metodolojisinin* temel iddiası, *bir hadisin*

²⁹⁰ Muhammed Abdulahayy b. Muhammed Abdulhalim el-Ensârî el-Leknevî, *el-asâru'l-merfu'a fi'l-ahbârî'l-mevdû'a*.

(Tah)Muhammed Saîd, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1984. s.7.

sahih olup olmadığını kaynaklardan ve bilinen hadis usûlû metotlarının hadise uygulanmasıyla değil, bilakis biricik kutsalın söz konusu hadisi söylemesiyle tespit edilir. Ama ne var ki bu kutsal gerçekte saygın ve muteber bir şahıs olabileceği gibi, ilimden yoksun biriside olabilir. Şahıs endeksli hadis metodolojisi olarak ifade ettiğimiz duruma karşın, İmâm Tirmizî ilkesel hadis usûlünü öne sürmekte ve râvî üstünlüğünün belirli ilkeler etrafında şekillendiğini söylemektedir. Ona göre bu ilkelerde şu üç maddeden ibarettir: Hıfz, itkân ve tesebbüt. Başka bir ifadeyle İmâm Tirmizî hadis rivâyetinde şahısın değil, bilakis râvînin, bu maddelerin kendisinde yer edindiği miktarda muteber olduğunu söylemektedir. Örneğin A hadisi dört ihtimal dâhilindedir. Sahih, hasen, zayıf ve mevzû. Söz konusu dört ihtimale sahip olan bu hadisin durumunun tespit edilmesi gerekecektir. Bu noktada İmâm Tirmizî bu hadisin hangi kategoriye dâhil olduğunu bilebilmenin yolu olarak, bu hadisi rivâyet edenlerin hıfz, itkân ve tesebbüt sıfatlarına haiz oldukları miktar belirleyecektir demektedir. Diğer bir ifadeyle burada şahısın kim olduğunun değil, söz konusu şahısın bu sıfatları hangi ölçüde kendinde bulundurduğunun önemli olduğunu vurgulamaktadır. Konuyla ilgili olarak İmâm Tirmizî ifadesi şudur; “İlim ehli olanların birbirlerine olan üstünlüğü semâ’ anındaki

*hıfz itkan ve tesebbütleri ile belli olur.”*²⁹¹Bununla beraber İmam Tirmizî kişinin veya râvînin itkân, zabt ve tesebbüt sıfatlarına her ne kadar sahip olsa bile yine de hatadan ve galattan yoksun olamayacağını söylemesi, ilmi eleştiri kapısının açık olduğunu göstermektedir. Kendisinin özlü ifadesiyle “*Şu da var ki üstün hafızalarına rağmen imamların önde gelenlerinden tek kişi bile hata ve galattan yoksun değildir.”*²⁹²

Ne var ki, Leknevî'nin muhatabın da görüleceği üzere, “*şahıs endeksli hadis usûlü*” savunucusu olan râvî, söz konusu söylemin, hadis veya sünnet olduğunu iddia ederken, ilmi bir dayanağa değil, bilakis kendisince sâlih insanların rivâyet etmelerini dayanak edinmektedir. İmam Tirmizî bu konuyada değinmiş ve sâlih olmak ile hadis rivâyetinde güvenilir olmak arasında bir ayrım koymuştur. Zira ona göre pekâlâ bir insan sâlih olabilir. Ama aynı zamanda bir insanın toplumun çoğunluğunda var olan düşüncenin aksine, sâlih olması hadisinin sağlam olmasını gerektirmeyeceği şeklindedir. Kısmen anlatmaya çalıştığımız hususun *İlelü's-sağirde* ki özlü ifadesi şudur; “*İşte Ebân b. 'Ayaş her ne kadar o, çok ibadet ve içtihat ile nitelendirilse de onun hadisteki hali böyledir. Oysaki topluluk hıfz sahibi idi. Çoğu insan vardır ki, sâlih olmakla beraber şahitliği ikame etmez*

²⁹¹ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/755.

²⁹² Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/756.

*ve onu muhafaza etmez.”*²⁹³

İmâm Tirmizî'nin, Ebân b. Ayyaş'ı vasıflarıyla beraber somut bir örnek olarak burada zikretmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü toplumda belirli kişiler hakkında oluşan olumlu algı, bunun bir ötesi olarak, oluşan güven, söz konusu kişilerin aktardığı sözlerin toplum tarafından kabul edilmesi anlamını taşımaktadır. Ancak toplum tarafından kabul edilen yani sâlih olarak tanımlanan bu kişiler, anlaşıldığı kadarıyla ehli olmadıkları halde hadis rivâyetine girmişlerdir. Ne var ki, işin ehli olmamaları nedeni ile rivâyetleri çoğu zaman, mardud rivâyetler kategorisinde olmasına rağmen toplum tarafından sâlih olarak görülmeleri nedeni ile rivâyetleri sahih olarak görülmüştür. Oysaki Mâlik b. Enes Yahya b. Saîd, Şabî, Süfyan b. Uyeyne başta olmak üzere hadiste imam olan pek çok kişi *salih* olmanın hadis rivâyetinde güvenilir olmak anlamına gelmeyeceğini belirtmişlerdir.²⁹⁴

Adalet

İsnâd sisteminin üzerine inşa edildiği şey râvîdir. Râvîde ise bir rivâyetin kabulü ve reddi ile ilgili aranan kriterlerin en başında adalet olgusu gelmektedir. Bu münasebetle de hadis râvîsinin adaleti nedir sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. İbnu's-Salâh

²⁹³ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/742.

²⁹⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s, 158,161.

adaleti; “Adilden maksat, müslüman, ergen, akıllı olmakla beraber, fıskı gerekli kılan sebeplerden ve mürüvveti bozan şeylerden beri olan kimsedir.”²⁹⁵ Şeklinde tanımlamaktadır. İbnu’s- Salâh’ın bu tanımından sonra hadis usûlû alanında yazanlar O’nun bu tanımını olduğu gibi yazmış ve sonraki nesillere aktarmışlardır. Örneğin Nevevî²⁹⁶ (ö.675) Hafız İrakî²⁹⁷(ö.806 ve Cürçânî²⁹⁸ (ö.873) adaleti;“ *râvînin ergen, müslüman, akıllı olmakla beraber, fık sebeplerinden ve mürüvveti bozan şeylerden beri olmasıdır.*” şeklinde tanımlamışlardır.

Yakın dönem hadis âlimlerinden Cemâlüd’din el-Kâsımî (ö.1332/1914) adaleti tanımlarken yukarıdaki mezkûr cümlelerin dışında farklı bir cümle kullanmıştır. Onun tanımı şöyledir. “Adilden maksat, adaleti gizli olmamakla beraber mecruh olmayan kimsedir.”²⁹⁹ Ancak bu tanımın cümle yapısı değişik olsa da mefhum olarak İbnu’s-Salâh’ın tanımıyla paralellik arz etmektedir. İbnu’s-Salâh ve sonrası hadis âlimlerinin tanımında geçen “mürüvvet” kavramı yakın dönem hadis usûlû konusunda yazanlar tarafından

²⁹⁵ İbnu’s-Salâh, **Mukaddime**, s, 50.

²⁹⁶ Nevevî, **et-Takrîb ve’t-teysîr**, s, 48.

²⁹⁷ Âynî, Zeynuddîn, Ebî Muhammed Abdurrahim b. Ebî Bekr el-’Aynî, **Şerh-u Elfiyyeti’l-İrâkî fi ‘ulûmi’l-hadis**, (Thk) Sâdî b. Muhammed b. Sâlim, San’â, 2011, s, 150.

²⁹⁸ Molla Hanefî, Şemsuddîn Muhammed Hanefî et-Tebrizî, **Şerhu’d-dibaci’l-muzehheb**, Mısır, 1350 h, s, 49.

²⁹⁹ Muhammed Cemaluddin Kâsimî, , **Kavâidu’t-tahdis nin fununi mustalâhi’l-hadis**, (Tah) Muhammed Behcet el-Baytâr, Dâru İhyâi’l-Kutubi’l Ârâbi 2. Baskı, .s.79

açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda İbn 'Useymin *"Adalet, dinin ve mürüvvetin müstakim olmasıdır. Dinin müstakim olması kişinin vacipleri yerine getirmesi ve fısıklı gerekli kılan haramlardan kaçınmasıdır. Mürüvvetin müstakim olması ise, insanların kişiyi yermeyeceği bilakis öveceği, ahlak ve adaba sahip olmasıdır."*³⁰⁰

İmâm Tirmizî tespit edebildiğimiz kadarıyla *İlelü's-sağîrde* de sadece bir yerde adalet kavramını kullanmaktadır.³⁰¹ Bu kavramında içinde geçtiği paragraf şudur. *"İmamlar diğer ilimlerde olduğu gibi, kişileri zayıf olarak değerlendirmede de ihtilâf etmişlerdir. Nitekim Şu'be'nin Ebû Zubeyr el-Mekki'yi, Abdülmelik b. Süleyman'ı ve Hâkim b. Cübeyr'i zayıf olarak değerlendirip, onlardan rivâyet etmeyi terk ettiği zikredilmiştir. Oysaki Şu'be, gerek hıfz ve gerekse adalette, bunlardan daha aşağı olup, hadiste zayıf olarak değerlendirilen, Câbir el-Cu'fî, İbrahim b. Müslim el- Hecerî, Muhammed b. Abdillâh el-Âzremî ve bunların dışında kalan pek çok kimseden rivâyette bulunmuştur."*

Bu paragrafta geçen râvîlerle ilgili İmâm Tirmizî, bazılarının hafıza yönüyle bazılarının ise adalet yönüyle problemli olduğunu söylemektedir. Bu râvîlerden Câbir el-Cu'fî'nin, adalet konusunda problemli olan râvî olarak görünmektedir. İmâm

³⁰⁰ Muhammed Sâlih 'Useymin, **Mustalahü'l-hadis**, Mektebetü'l-İlm, Kahire 1994, s, 10.

³⁰¹ Tirmizî Sünen, **İlel**, V/756

Tirmizî Cafer el-Cu'fî şahsında bir bakıma adalet anlayışını ima etmektedir. Çünkü o, Câbir el-Cu'fî hakkında Ebû Hanifenin (ö.150/767) *“ondan daha yalancı birini görmedim”* söylemini nakleder.³⁰² Bu itibarla onun adalet anlayışının bir parçasını hadiste yalan söylemi oluşturmaktadır. Yani Râvîdeki adaletin temel şartı, yalan söylememesidir. Diğer parçasını ise *İlelü's-sağirde* anlaşıldığı kadarıyla bidat oluşturmaktadır. Nitekim o cerh'in sebeplerini açıklarken şöyle demektedir. *“Çünkü onlardan bazıları, bidat sahipleri idi. Bazıları da hadiste itham olunmuş kimselerdi. Bazılarıda gaflet sahibi ve çokça hata eden kimselerdi.”*³⁰³

Dolayısıyla *İlelü's-sağirde* ki parçaları birleştirdiğimizde İmâm Tirmizî'ye göre adalet *“râvînin bidat ehli olmamakla beraber yalan söylememesi”* olarak tanımlanabilir. Bu iki husus dışında adaleti bozan herhangi bir üçüncü sebabî araştırmamız esnasında *İlelü's-sağirde* rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

9. İsnadın Başlangıcı

İsnadın başlangıcı konusunda İmâm Tirmizî *İlelü's-Sağirde* de şu rivâyeti zikretmektedir; İbn Sîrîn dedi ki: *“ilk dönemlerde insanlar isnâdı sormazlardı. Fitne vaki olduktan sonra isnâdı sormaya başladılar. Bunu sünnet*

³⁰² Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/741.

³⁰³ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/739.

*ehlinin hadisini tutup bidat ehlinin hadisini terk etmek için yaptılar.*³⁰⁴

Buna göre isnâd sistemi önceleri yok iken, fitne vaki olduktan sonra gerçekleşmiştir. Ne var ki, gerek İbn Sîrîn (110/728) gerekse de kendisine yakın dönemde olan âlimler söz konusu fitnenin ne olduğunu açıkça belirtmemişlerdir. Bu da söz konusu fitnenin ne olduğu ve hangi tarihte gerçekleştiği ile ilgili farklı görüşlerin öne sürülmesine neden olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden İbn Sîrîn dönemine kadar, İslam tarihi içerisinde *Cemel Vakıası* (35/656), *Sıffin Savaşı* (36/657), Hz. Hüseyin'in şehadeti (61/680), *Harre vâkıası* (63/683), *Ka'be'nin yıkılıp yakılması* (73/692) başta olmak üzere fitne olarak nitelenebilecek pekçok vakıa yaşanmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, İbn Sîrîn'in mutlak bir fitneden bahsetmesidir. Bu durumda söz konusu fitnenin tüm İslam âlemini ilgilendiren kahredici bir olay olması muhtemeldir. Bu özellikteki bir fitnenin o dönemler için Hz Osman'ın şehadeti olması mümkündür. Nitekim bu elim hadise ile beraber İslam ümmeti içerisinde ilk bölünmelerin başladığı kaynaklarda mevcuttur.³⁰⁵Bununla beraber

³⁰⁴ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/740.

³⁰⁵ Oryantalistlerden bazıları, Alman müsteşrik Joseph Schacht örneğinde görüldüğü üzere İbn Sîrîn'e ait bu rivayeti ret etmişlerdir. Bu inkârın arka planında ilmi gerçekliğin olmadığı bilakis isnadın İbn Sîrîn'den daha sonra gerçekleştiğini iddia edebilmek içindir. Nitekim Schacht, aynı şeyi fitne kavramı içinde

söz konusu fitne ile ilgili en çok şu hususlar gündeme getirilmektedir:

I. Hz. Osman'ın şehit edilmesi (35/656)

II. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam ümmeti içerisinde başlayan parçalanma süreci (35-37/657-658)

yaparak, fitneyi neredeyse hiçbir müslümanın aklına gelmeyen ve sadece bir sene veya bir sene birkaç ay kadar tahtta kalan Emevi padişahlarından olan, Velid b. Yezid (ö.126/744) döneminde gerçekleşen bir takım iç çekişmeler olarak değerlendirmektedir. (Bu konu için bkz. Arif Ulu, **Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi** (İbn Sirîn'in Isnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme). Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012, s.127,129). Öte taraftan isnad kavramına boğulup İbn Sirîn'in (ö.110) bu sözünü isnad sisteminin erken dönemden itibaren uygulandığının, yegâne kaynağı olarak görmenin isabetli bir tercih olmayacağı düşüncesindeyiz. Çünkü İbn Sirîn var olan pratiği isnad kavramı ile ifade etmiştir. Oysaki İbn Sirîn'den önce pratikte isnad sistemi yaygın olarak kullanılıyordu. Örneğin Şa'bî'nin (Ö.104) şu ifadesi "Eğer Hasan (Basrî) ile karşılaşıyaydım onu "Allah Rasûlü şöyle buyurdu" söylemenden men ederdim. İbn Ömer'le altı ay arkadaşlık yaptım. Bir defa dışında Allah Rasûlü şöyle buyurdu dediğini iştirmedim" (Bağdadî, **el-Kifâye**, s.392) Şa'bî'nin itirazı Hasan Basrî'nin hadis rivayet etmesine değildir Aksine Onun itirazı, Hasan Basrî'nin, hadisi senedsiz olarak rivâyet etmesinedir. Şa'bi ise (d.21, ö.104.) Joseph Schach'tın bahsettiği olaydan 26 sene önce vefat etmiştir. Dememiz şu ki isnad kavramı var olan bir uygulmanın kavramsal ifadesidir. Bu münasebetle İbn Sirîn'in sözünü bu şekilde değerlendirmenin daha makul olacağını düşünmekteyiz.

III. Muhtar es-Sekafî (ö.67/687) fitnesi.

İsnâd sisteminin başlangıç tarihinin belirlenmesinde İmâm Tirmizî'nin İbn Sirîn'den naklettiği rivâyetin odak rivâyet olduğu görülmektedir. İlk dönem islam âlimlerinden, (Goldziher örneğinde olduğu gibi istisnası var olmakla beraber)³⁰⁶ günümüz oryantalistlerine, konu ile ilgili yazan bütün müellifler İbn Sirîn'in mezkûr sözünü isnad sisteminin başlangıç tarihinin tespiti için ortak rivâyet olarak kullandıkları görülmektedir.³⁰⁷

İbn Sirîn'in mezkûr sözleri hadis uydurma faaliyetinin fitnelerle başladığına işaret ettiği şeklinde değerlendirilenler olmuştur.

Bu rivâyetten anlaşıldığı kadarıyla süreç şöyle gerçekleşmiştir. *Fitne-mevzû hadis- isnâd sistemi*.

Buna göre fitnenin mevzû hadisi tetiklediği, mevzû hadisin de isnâd sisteminin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bu durumda bu üç olgunun birbirleriyle direkt bağlantılı olduğu söylenebilir.

³⁰⁶ Arif Ulu, **Hadis Rivâyetinde Isnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi**, İbn Sirîn'in Isnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012

³⁰⁷ 341 Mustafa Karataş, **Hadislerde Isnad Sistemi**, Diyanet İlmi Dergi, 2003, cilt XXXVI, sayı 4, s.,71- 84; Selahattin Polat, **Hadiste Isnad Sistemi Üzerine Bazı Görüşler**, Diyanet Dergisi, 1984, cilt XX, sayı 2, s, 22-36; Arif Ulu, a.g.m. s,119-169.

Mevzû hadisin tarihçesi üzerinde yakın dönemde kapsamlı araştırma yapan kişilerden biri de Fellâte'dir. Fellâte araştırmaları sonucunda Mevzû hadisin hicri 66'lı yıllar olduğu sonucuna varmıştır.³⁰⁸ Ancak Fellâte'nin çalışması da dâhil, konu üzerinde yapılan çalışmaları ve görüşleri değerlendirmeye tabi tutan Enbiya Yıldırım söz konusu fitnenin Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile patlak verdiğini söylemektedir.³⁰⁹ Bu durumda isnâdın başlangıcı hicri 35'li yıllar olmaktadır. Öte taraftan isnâdın sorulmaya başlandığı tarih ile ilgili İmam Ahmed b. Hanbel'de bir rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in, İbrahim en-Nehaî'ye dayandırdığı bu rivâyete göre "*isnâd Muhtar es-Sekafi günlerinde sorulmaya başlanmıştır*."³¹⁰ Bu durumda İbn Sirîn'in bahsettiği fitne Muhtar es-Sakafi'nin fitnesi olmaktadır. Hicri 60'lı yıllarda faaliyet göstermiş olan bu şahıs anlaşıldığı kadarıyla kendisine taraftar bulmak ve Emevi devletine olan düşmanlığı daha da çoğaltmak için taraftarlarından ve ya kişilerden hadis uydurmalarını istemiştir. Bu münasebetle de İmam Ahmed b. Hanbel'in bahsettiği günler hicri 60'lı yıllar olmaktadır.

Ancak İmam Tirmizî'nin İbn Sirîn'den naklettiği ve isnâdın başlangıcı olarak sunduğu fitnenin, Muhtar es-Sekâfi döneminde yaygınlaşmış olması ve İmam

³⁰⁸ Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s, 33.

³⁰⁹ Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s, 43

³¹⁰ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İleli't-Tirmizî**, s, 52.

Ahmed b. Hanbel'in mezkûr naklinin de bu şekilde yorumlanması daha İsaetli görünmektedir. Çünkü söz konusu fitnenin, Muhtar es-Sakaî öncesi dönemde gerçekleşmesi gerçeğe daha uygun düşmektedir. Zira Hz. Peygamber'den rivâyet edilene ihtiyatlı yaklaşımın ashab'ı kiramın son dönemlerine doğru mevcut olduğu kayıtlarda mevcuttur. Abdullah İbn Âbbas'tan rivâyet edilen “bizler Hz. Peygamberden (s.a) rivâyet ederdik. Çünkü o vakitlerde Hz. Peygamber (s.a) adına yalan söylenmezdi. Ancak insanlar uysal ve hırçın develere bindikten sonra Hz. peygamberden rivâyet etmeyi terkettik”³¹¹ demesi bu durumu teyit etmektedir. İbn Abbas hicri 68 de vefat ettiğine göre rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşımın daha erken dönemlerde olması gerekmektedir. İbn Abbas'ın, bu sözünden anlaşıldığı üzere önceleri bir güven ortamı vardı. Ancak sonradan bu güven ortamı zedelenmiştir. Bu güven zedelenmesinden dolayı da ashab, Hz. Peygambere isnad edilen hadislere ihtiyatlı yaklaşmıştır. Nitekim İbn Abbas “Bizler Hz peygamber şöyle buyurdu, diyen kişiye gözlerimizi diker ve kulaklarımızı açardık insanlar hırçın ve uysal develere binmeye başlayınca, sadece tanıdığımız kişilerden hadis almaya başladık.”³¹²Sözü bu durumu teyit etmektedir. Bu durumda İbn Sirîn'in sözünü ettiği fitne, İbn Âbbas'ın ima ettiği bu güven ortamının zedelenmesine neden olan husus veya

³¹¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhâl ila kitâbi'l-iklil*, s, 52.

³¹² Müslim, *Sahih*, s,15.

hususlardır. Bu güven ortamının zedelenmeye başladığı tarih olarak Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yılı gösterilebilir. Nitekim bu dönem mevcut yönetime itirazların çoğaldığı ve bunalımın yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu güven zedenlenmesinin sonucunda, Hz. Osman (r.a.) şehit edilmiştir. Bu durumda, fitnenin Hz. Osman'ın şehadetiyle açıktan bir gelişim sürecine girdiği söylenebilir. Buna paralel olarak ta isnâd bir silah olarak uygulamaya konulmuştur. Bu itibarla isnâdın başlangıcı, Hz. Osman döneminin sonlarına doğru veyahut şehit edidiği sürece müteakip zamanlarda başlanmıştır, denilebilir.

Öte taraftan İbn Abbas'ın mezkûr sözüne Hâkim en-Nisâbü'rî ise şu yorumu yapmaktadır. *“Hadis uyduranların bir kısmıda, insanları kendi hevâlarına (bidatlarına) çağırmak için hadis uydurmuşlardır.”*³¹³

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin bu yorumundan anlaşıldığı kadarıyla o siyasi ve itikadi mezhep mensuplarını kasdetmektedir. Buda hicri 41 yılı ve sonrası döneme dek gelmektedir.

10. İlk Musannifler

İmam Tirmizî'nin *İlelü's-Sağir'de* işlediği konulardan biriside hadis tasnifatının tarihçesi ile ilgilidir. Diğer ilmi alanlarda olduğu gibi hadis ilmine dair olup erken

³¹³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhâl ila kitâbi'l-iklil*. s.52.

döneme ait olan ve günümüze ulaşmamış pek çok eser bulunmaktadır. Bu münasebetle erken döneme ait eserlerin varlığının tespiti çoğu zaman günümüze de ulaşmış başka kaynaklar üzerinden gerçekleşmektedir. İmâm Tirmizî'nin *İlelü's-Sağîr*'de verdiği bilgilere bakıldığında hadisin daha ashab döneminde yazıldığı görülmektedir. Bu anlamda İbn Abbas'a ait hadis kitapları³¹⁴örnek verilebilir. Ashab döneminden sonra tabiîn'in büyüklerinden olan Sâlim b. Ebî'l-Ce'd (ö.100/718) hadis yazardı.³¹⁵Salim b. Ebî'l-Ce'd'in çağdaşı olan Beşir b. Nehîk'in (ö.?) hadis kitabı vardı.³¹⁶

İmâm Tirmizî'nin *İlelü's-Sağîr*'i tahlil edildiğinde ashab döneminden itibaren hadisin hem sözlü hemde yazılı olarak sonraki nesillere aktarıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla ravilerin çoğunluğu, hadisi hıfzetmeyi tercih etmiştir. Ancak bazıları da hadisi yazmayı tercih etmiştir.³¹⁷ Bu tercih meselesinin arka planında yatan sebebin hadisin yazımının uygun olup olmadığı tartışması olması muhtemeldir.

Konuyla ilgili, İbn Receb el-Habelî şu bilgileri vermektedir. "*Bil ki, Hz. Peygamber'in (s.a) gerek sözleri gerekse fiilleri, Hz. Peygamber (s.a) döneminde ashab tarafından hıfz ve rivâyet yoluyla aktarımdaydı. Abdullah b.*

³¹⁴ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/752.

³¹⁵ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/ 748

³¹⁶ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/753

³¹⁷ Tirmizî, Sünen, **İlel**, V/746.

'Amr b. 'As ve ashaptan bazıları ise hadisi yazardı. Hz. Pegamber'in (s.a) vefatından sonra ise, ashaptan bazıları hadisin yazılmasına ruhsat verirken, bazıları da hadisin yazılmasına ruhsat vermezdi. Tabiînler de hadisin kitabeti konusunda ashab gibi ihtilafa düştüler. Ancak şu da varki, ashab döneminde yazılmış olan hadisler, tertibli ve bablar şeklinde değildi. Çünkü ashab döneminde yazılan hadisler, hızfetmek ve müracaat etmek için yazılırdı. Sonra etbâu't-tabiîn döneminde kitaplar tasnif edildi.³¹⁸ Bu dönemde ilim ehlerinden bazı kimseler Hz. Peygamberin (s.a) sözlerini bazıları da ashabın sözlerini cem etti.³¹⁹

Fuad Sezgin'de hadis tasnifatına dair, İbn Receb'in görüşüyle paralel bir görüş ortaya koymaktadır. O bu hususta şunları söylemektedir;

"3- Hadislerin Tasnifi: Bu merhalede hadisler, konusuna göre fasıl ve bablara ayrılmıştır. Bu tertip H. II asrın ikinci çeyreğinde başlamış ve hadislerin Sahabi isimlerine göre tertip edildiği farklı bir yöntemin ortaya çıktığı II. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu ikinci yöntemle oluşturulan kitaplara "Müsned" ismi verilmiştir.³²⁰H. II.

³¹⁸ İbn Recep tasnifatın etbâu't-tabiîn döneminde başladığını söylemektedir. Ancak parçaların birleşiminden çıkan sonuç tasnifatın tâbiîn döneminde gerçekleştiği şeklindedir. İmam Tirmizi'nin belirttiği Hişâm b. Hasan için, Zehebi, onun Enes b. Mâlike yetiştiğini söylemektedir. (Zehebi, a.g.e., IV/356.) Bu durumda tasnifat tâbiîn döneminde gerçekleşmiş olmaktadır.

³¹⁹ İbn Recep el-Hanbelî, **Şerh-u İlelî't-Tirmizî**, s. 37.

³²⁰ Bu cümleden anlaşıldığı kadarıyla, Fuat Sezgin, Müsnedlerin H. II. asrın sonlarına doğru telif edildiğini ileri sürmektedir. Ancak

asırda bablara göre tasnif edilen kitaplar tertip edilmiş, Kütüb-i Sitte ve Sünen-i Darimi gibi özet çalışmalar ortaya konmuştur"³²¹

İmâm Tirmizî *İlelü's-Sağîr*'de ilk musannifleri sadece isim olarak muhtasar bir şekilde açıklamıştır. O bu hususta şunları söylemektedir.

" Birçok İmâm kendilerinden önce hakkında eser olmayan konularda, kendilerini kitap yazmaya zorlamışlardır. Hişâm b. Hasan, Abdülmelik b. Abdulaziz

b. Cüreyc, Saîd b. 'Arûbe, Mâlikb. Enes, Hammâd b. Seleme, Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Zekeriyya İbn Ebî Zaide, Vekî' b. Cerrah, Abdurrahman b. Mehdi ve onların dışındaki pek çok fazilet ve İlim erbabı olan kişiler tasnifatta bulunmuşlardır"³²²

İmâm Tirmizî'nin yukarıda zikrettiği isimler, hadisleri bir kitapta toplayan ve topladıkları hadisleri konularına göre bablara ayıran ve bunu ilk yapan âlimlerden olan bir listedir. Râmeihürmüzî İmâm

yine Hişâm b. Hasan'dan yola çıkarak bu tespitin tartışmaya açık olduğunu belirtmekte yarar var. Hişâm b. Hasan 144 veya 148 yılında vefat ettiğine göre ilk müsnedler h.II asrın ilk veya ikinci çeyreğinde var olması gerekmektedir.

356 Fuat Sezgin, *İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi*, Hüseyin Kahraman (Çvr) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı:5, Cilt:5, 1993, s. 330.

³²¹ Fuat Sezgin, *İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi*, Hüseyin Kahraman (Çvr) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı:5, Cilt:5, 1993, s. 330.

³²² Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/738.

Tirmizî'nin verdiği listeyi yer tayini yaparak kısmen detaylandırmıştır. O, bu hususta şunları söylemektedir; *“Bildiğim kadarıyla hadisleri ilk tasnifata tabi tutup bablara ayıranlar şunlardır. Rabî'b. Sabih, Saîdb. 'Arûbe, Hâlid b. Cemîl, Hammad b. Seleme Basra'da, Ma'mer Yemen'de, İbn Cüreyc ve İbn 'Uyeyne Mekke'de, Süfyân Sevrî Küfe'de, Velid b. Müslim Çam'da, Cerir b. Abdulhamid Rey'de, İbn Mübârek Merv ve Horasan'da ve Hüseyim Vasıt'ta kitap tasnif etmişlerdir. Yine bu asırda İbn Ebî Zâide, İbn Füdeyl ve Vekî' kitap tasnif etmişlerdir.”*³²³

Burada İmam Tirmizî ile Râmezhürmüzî'nin verdiği bilgiler arasında küçük de olsa bazı farklılıklar gözükmemektedir. Kanımızca bu farklılık söz konusu hadis musanniflerinin aynı dönemde yaşamaları ile ilgilidir. Bu münasebetle İmam Tirmizî'nin sunduğu listeyi ilk yazarlar olarak değil de, ilk yazarlardan bazılarının listesi olarak yorumlamanın daha uygun olacağı kanısındayız. Nitekim İmam Tirmizî'ninde *“ilk tasnifatta bulunanlardan bazıları şunlardır”* diye söze başlaması bunu göstermektedir.”³²⁴

İmam Tirmizî'nin ilk musannifler diye isim olarak belirttiği âlimler hakkında

kısa bir bilgi vermenin doğru olacağı kanısındayız.

Hişâm b. Hasan. Hicri 144, 147 ve 148 yılında vefat

³²³ Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fasıl*, s, 611.

³²⁴ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/738.

ettiğine dair bilgiler vardır.³²⁵ Kendisi tâbî'n'den olup râvî silsilesinde 5. tabakadadır.³²⁶ Aynı zamanda kendisi çok ağlayanlar anlamına gelen bekkâinlerdendir. Basra muhaddislerindendir. Hasan Basrî'ye on yıl komşuluk yapmış ve ondan birçok hadis rivâyet etmiştir. İmâm Tirmizî, Hişâm b. Hasan'nun hadis konusunda eser te'lif ettiğini söylemektedir. Ancak eserin mahiyeti ve ne tür bir eser olduğu ile ilgili kaynaklarda net bir bilgiye ulaşmadık. Bununla beraber ez-Zehebî'nin Hişâm b. Hasan'ın haltercemesi esnasında verdiği üç rivâyeti konunun anlaşılması açısından önemli buluyoruz. O üç nakilde şudur;

Abdulaziz b. Ebî Rîzme > İbrahim b. Muğîre el-Mervezî *"Hişâm b. Hasan'a bana bazı kitaplarını çıkarırmısın? Dedim. O ise "benim kitaplarım yok" dedi. Yani Hişâm b. Hasan az yazardı. Çünkü O hıfzederdi.*

327

Buna göre Hişâm b. Hasan rivâyet ettiği hadisleri daha çok hıfz yoluyla rivâyet etmekle beraber, zaman zaman rivâyet ettiği hadisleri yazmıştır. Onun rivâyet ettiği hadisleri az da olsa yazdığını gösteren diğer bir rivayette şudur;

Mihled b. Huseyin > Hişâm b. Hasan *"Hasan (Basrî)*

³²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/361.

³²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/355.

³²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/357

*ve Muhammed'den (İbn Sîrîn) rivâyet ettiğim hiçbir hadisi yazmadım. Ancak A'mâk hadisini yazdım. Çünkü bu hadis bana uzun geldi. Ancak ezberledikten sonra bu hadisi sildim."*³²⁸

Her iki rivâyetten de anlaşıldığı üzere Hişâm b. Hasan rivâyetlerinde zaman zaman kitabe başvurmuştur. El-'İclî (ö.261/874) konumuzla ilgili şu bilgileri vermektedir. *"Hişâm Basra'lıdır. Sikâ olmakla beraber hadisleri Hasen olan biridir. Nitekim bin kadar Hasen hadisin sadece kendisinde bulunduğu söylenmektedir. Bazıları ise Hişâm b.Hasan'a ait ikiyüz kadar hadis olduğunu söylemiştir. Öyle zannediyorum ki o bazıları Müsnedi kasdetmişlerdir."*³²⁹

Yukarıda el-'İclî olarak belirtilen kişi, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih b. Müslim el-'İcli el-Kufî adlı zattır. Bu zatın kendisi de önde gelen hadis râvîlerinden olmakla beraber ihtisas alanında yine hadistir. Hicri 180 yılında doğmuştur. Hişâm b. Hasân'a yetişmemiş olsada ona yakın bir dönemde olduğu görülmektedir. Onun mezkûr nakline dikkat edilirse Hişâm b. Hasan'a ait *musned* tarzında bir eserinin olduğunu söylemektedir. Yine mezkûr nakilden yola çıkarak Hişâm b. Hasân'ın *müsnedinde* 200'e yakın musned hadis olduğunu öğrenmekteyiz. İmam Tirmizî, Hişâm b.Hasân'ın eser telif ettiğini söylerken bu eserimi yoksa

³²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, VI/357

³²⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/ 360

başka bir eserimi kast ettiğini bilmek güçtür. Ancak bu bilgilerden anlaşıldığı üzere İmâm Tirmizî'nin ilk hadis musannifi olarak tavsif ettiği ettiği kişilerden olan Hişâm b. Hasan'ın *müsned* adlı eseri vardır.

İbn Cüreyc. Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc el-Kureyşî el-Emevi el-Mekkî. Hicri 80 yılında doğmuş ve 150 de vefat etmiştir.³³⁰ Tabiînden olup râvî silsilesinde beşinci tabakada yer almaktadır. Mekke'de ilk ilmi tedvin eden kişi olarak zikredilmektedir. Hadiste birden fazla kitap telif etmiştir. Râvî silsilesinde önde gelen tabiilerden olan, Ata b. Ebî Rebah, İbn Ebî Muleyke, Abdullah b. Ömer'in mevlası Nafi'den rivâyette bulunmuştur.³³¹ Kendisi hadis yazan râvîlerdendir. Nitekim İbn Şihab ez-Zührî'den bir cüz hadis yazdığını ifade etmiştir.³³² O "*benden önce bu ilmi bu şekilde tedvin eden olmamıştır*" derken yazdığı hadisleri bir tertip içerisinde yazdığını belirtmiş olmaktadır.³³³ Yine o Hişâm b. Urveye ait hadisleri bir kitapta toplamış ve rivayet etmiştir.³³⁴

Saîd b. Ebî 'Arûbe. Basra âlimlerindendir. Hicri 156 yılında vefat etmiştir. Tâbiîn'den olup râvî silsilesinde altıncı tabakadadır. Zehebî'nin ifadesine göre Hz.

³³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/333.

³³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/ 325-326.

³³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/332.

³³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/334

³³⁴ Tirmizî, Sünen, *İlel*, V/753.

Peygamberin (SAV) sünnetini ilk tedvin edendir.³³⁵ Katâde'den (ö.118/736) rivâyet edilen hadislerde en bilgili olan râvî olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır.³³⁶ Ebû Ahmed b. 'Adiyy (ö.365/975) onun *birden çok eser tasnif ettiğini* belirtmiştir.³³⁷

Hammâd b. Seleme. Basralı olup hicri 167 yılında vefat etmiştir.³³⁸ Râvî silsilesinde yedinci tabakadadır. Önde gelen hadis âlimlerinden, İbn Cüreyc, İbn Mehdî, Abdullah b. Mübârek ve Yahya b. Saîd el-Kattân başta olmak üzere pek çok râvî kendisinden hadis rivâyet etmiştir.³³⁹ Zehebî Onun için şunları söylemektedir; *“O hadiste imam olmakla beraber, arap dilinde de imamdı. Anlaşılır bir dili olan fakih biriydi. Sünnet'te lider olan biriydi. Birçok eser yazmıştı.”*³⁴⁰

Abdullah b. Mübârek, Hicri 118 de doğmuş ve 181 de vefat etmiştir. ³⁴¹ *Şeyhu'l-İslam* olarak tavsif edilmiştir.³⁴² Râvî silsilesinde sekizinci tabakada bulunmaktadır. Faydalı pek çok eser tasnif etmiştir.³⁴³ Nitekim Yahya b. Adem (ö.203/818) *“öğrenmek istediğim ince konuları, Abdullah b. Mübârek'in kitaplarında*

³³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/414

³³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/415

³³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI/415.

³³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII/453.

³³⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII/445.

³⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VII/447

³⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII/418.

³⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII/378-379.

³⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII/379

görmediğimde o konudan ümidimi keserdim.” demesi Abdullah b. Mübârek pek çok konuda yazdığını göstermektedir. O hadisleri hafıza yolu ile rivâyet etme yerine daha çok yazma yolu ile rivâyet etmiştir.³⁴⁴ Öyleki Yahya b. Maîn onun tahdis ettiği kitap sayısının 20 veya 21 bin olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵

Mâlik b. Enes. Hicri 93 yılında doğmuştur. Râvî silsilesinde yedinci tabakadadır. Hadis kitapları içerisinde birinci tabakada yer alan *Muvatta'ı* telif etmiştir.

Vekî' b. Cerrâh. Ebû Süfyân er-Ruâsî el-Kûfî hicri 129 yılında doğmuştur. Irak muhaddislerinden olup hadiste İmam mertebesine ulaşmıştır.³⁴⁶ Kendisi Süfyân Sevrî'nin vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Süfyân Sevrî'den hadis dinlerken Semâ' anında hiç yazmadığını ancak eve dönünce bu hadisleri yazdığını söylemiştir.³⁴⁷ onun hal tercemesinden anlaşıldığı kadarıyla o hadis yazmaya oldukça önem vermiştir. Nitekim onun “*kişi (râvî) kendisinden üst olandan, kendisinden aşağı olandan ve kendisi gibi olandan (hadis) yazmadan kâmil olmaz.”*

³⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII/492.

³⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII/491

³⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IX/140-141.

³⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IX/146.

Söylemi bunu göstermektedir.³⁴⁸ 68 yaşında iken hicri 197 de vefat etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdi. Hicri 135 yılında doğmuştur. Hadiste tenkit yönü ön plana çıkan bir âlimdir. Kendisi hafızların efendisi olarak nitelendirilmiştir.³⁴⁹ Etbau't-Tâbiîn'den olup râvî silsilesinde 9. tabakadadır. Hicri 198 de 63 yaşında iken vefat etmiştir.

11. Günümüze Ulaşmış İlk Hadis Usûlü Eseri

Hadis usulü alanında geçmişten günümüze pek çok eser yazılmıştır. Konumuz açısından tahlile tabi tutacağımız şey ise günümüze de ulaşmış olup bu alanda yazılan ilk eserin hangisi olduğudur. Hadis usûlü alanında yazılmış olan eserler için *mutekaddimûn* ve *muteahhirûn* dönemi usûl eserleri şeklinde bir tasnifin yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda mutekaddimûn dönemi eserler şunlardır:

I. Kâdı Ebû Muhammed er-Râmehürmüzî(ö.360)
“*el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*.”

II. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî,(ö.405.)

Marifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyeti Ecnâsihi

III. Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip el-

³⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IX/159.

³⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IX/193

Bağdâdî (ö.463) *el- Kifaye fi ilmi'r-rivâye*.

Muteahirûn dönemi eserler içinde ise sırasıyla ilk yazılanlar şunlardır:

I. İyâd b. Mûsâ es-Sebtî (Kadı 'Îyâz) (ö.544) *el- ilma' ilâ ma'rifeti usûli'r rivâye ve takyîdi's-Semâ'*.

II. Ebû Hafs, Ömer b. Abdülmecîd el-Meyâncî (ö.580) *Mâ lâ yese'u'l- muhaddise cehlüh*.

III. Ebû Âmr Osman b.Abdurrahman eş-Şehrezûrî, (ö.643) *Mukaddimet'u İbni's-Salâh fî ulumi'l-hadis*

Yukarıda isim olarak belirttiğimiz eserler günümüzde ulaşmış olan, sırasıyla, yukarıdan aşağıya doğru yazılan ilk hadis usûlü eserleridir. Bu münasebetle de bu alanda yazılan ilk eserin kâdı Ebû Muhammed er-Râmehürmüzî'nin *el- Muhaddisu'l fâsıl beyne'r-râvî ve'l- vâî* adlı eseri olduğu şeklinde genel bir kanaat mevcuttur Bu kanaatin hangi dönemde ortaya çıktığı ve kim tarafından dillendirildiği önemli bir husustur. Konuyla ilgili, Celâluddîn es-Suyûtî *Tedribu'r-râvî* adlı eserinde, İbn Hacer 'Askalânî'nin şu sözlerini nakletmektedir“ *hadis usulü alanında ilk yazan kişi Kadı Ebû Muhammed er-Râmehürmüzî'dir. O, el- Muhaddisu'l fâsıl adlı eserini yazmıştır. Fakat ne varki onun bu eseri tüm konuları kapsamamıştır. Sonra Hâkim en-Nisâbü'rî yazmıştır. Fakat o eserini bir düzene koymamış ve konularıda bir tertibe tabi tutmamıştır.*”³⁵⁰

³⁵⁰ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I/43.

Suyûtî İbn Hacer'in bu sözlerine dayanarak hadis usûlü alanında yazılan ilk eserin Râmeihürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l fâsıl* adlı eseri olduğunu söylemektedir. Suyûtî sonrası dönem Suyûtî'nin bu görüşünü kabullenmiş gözükmektedir. Ancak ne var ki Nurettin İtr'ında belirttiği üzere İbn Hacer'in sözü tam olarak şöyledir; "*hadis usûlü alanında ilk yazanlardan biri de Kadı Ebû Muhammed'dir.*"³⁵¹ Burada dikkat çekmeye çalıştığımız husus Suyûtî'nin nakli ile İbn Hacer'in sözü arasında bir anlam farklılığı olmasıdır.³⁸⁸ Nitekim Suyûtî'nin nakline göre Râmeihürmüzî'den önce hadis usûlü alanında eser yazılmadığı iken İbn Hacer'in sözüne göre ise Râmeihürmüzî'den öncede hadis usûlü alanında yazılmış eserlerin var olabilmesidir. Çünkü Râmeihürmüzî'den önce Ali b. Medinî'nin (ö.234/848) *'Ulûmu'l-hadis* adı ile bu konuda eser yazdığı görülmektedir.³⁵² Ancak ne var ki, bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Günümüze ulaşmış ilk müstakil hadis usûlü

³⁵¹ Ahmed b. Hacer el-'Askalânî, **Şerh-u Nuhbeti'l-Fiker**, (Tah) Muhammed 'Avd, Muhammed Ğiyâs es-Sebbâğ Mektebetü'l-Gazâlî, Şam, s.2.

Şerh-u Nuhbeti'l-Fiker'in farklı nüshaları vardır. İhtimal ki, Suyûtî "hadis usûlü alanında ilk yazan" ibaresinin geçtiği nüshaya dek gelmiştir. Yoksa hakikatte Suyûtî ile İbn Hacer'in sözü arasında bir fark yoktur. Yukarıda verdiğimiz nüshayı şu nüsha ile karşılaştırabilirsiniz. Şerhu Nuhbeti'l-fiker, (Tah), Ebû Mu'az Tarık, Dâru'l-Mûğni ' Riyâd 2009, s, 22.

³⁵² Ahmed b. Hacer el-'Askalânî, **Tehzibu't-tehzib**, Dâru's-Sâdr, Beyrut Bty, II/383.

eserlerini baz aldığımızda, İmâm Tirmizî'nin *İlelü's-Sağır* (*Kitâbu'l-İlel*) adlı eserinin bilinen meşhur anlamıyla bir ilel kitabı olmadığını görmekteyiz. Ne var ki, günümüzde bu eser ile ilgili yaygın kanaat bu eserin bilinen meşhur anlamıyla bir ilel kitabı olduğu şeklindedir. Bu eserin ricâl ilmine dair olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Mesela, konusu ilel edebiyatı ve kuralları olan bir yüksek lisans tezinde bu esere dair verilen bilgiler şunlardır; “*İlelü's Sağır* ise, bir ilel kitâbı olmaktan ziyâde, rical ilminin bazı konularının anlatıldığı, bir kitap olup, İbn Recep el-Hanbeli ona güzel bir şerh yazmıştır.”³⁵³

Ancak, söz konusu eserin bir ricâl ilmi eseri olmadığı ortadır. Doğal olarak hadis usûlü metin ve râvî'yi konu edinmektedir. Bu münasebetle de, *İlelü's-Sağır'de* râvîye yani ricâle dair bilgiler mevcuttur. Ancak bu bilgiler bir hadis usûlü eserinde bulunması gereken zorunlu bilgileri ihtiva edecek miktardadır. Öyleki *İlelü's-Sağır* cerh ve ta'dîl yönünden pek az râvîyi ele almaktadır.

İlelü's-Sağır isminde bulunan *ilel* kavramı ileriki süreçlerde *Muallal hadis* olarak kavramlaşan hadis türünü ifade etmemektedir. Bilakis buradaki *ilel* kavramı zihinlerde canlanan anlam dışında, başka anlamları ifade etmektedir. Nitekim *Sünenu't-Tirmizî* şarihlerinden olan Mübârefkuri de bu duruma nisbî de

³⁵³ Kudret Karaçam, *İlel Edebiyatı ve Kuralları*, s.21.

olsa değinmiş ve şunları söylemiştir.“ *Bazen illet kavramından, meşhur olan anlamından daha genel bir anlam kast edilir. İlet ile bağlantılı olan hükümler, önemli faydalar bir kitapta toplanır. Ve o kitaba Kitâbu'l-ilel denir. Tirmizî'nin yaptığı gibi.*”³⁵⁴ Burada şunu da belirtmek gerekir ki ilk bakışta *Kitâbu'l-İlel*'in bir hadis usûlû eseri olduğunun anlaşılmamasının temel nedenlerinden biri genelde hadis metodolojisinin İbnu's-Salâh'ın *'Ulûmi'l-hadis* adlı eseri ve sonrası yazılan eserler üzerinden okunmasıdır. Yani hadis metodolojisinin çoğunlukla muteahhirûn dönemi eserler üzerinden okunmasıdır. Oysaki *Kitâbu'l-ilel* şekil açısından daha çok mutekadimûn döneminde yazılmış eserlere benzemektedir. Diğer bir neden de eserin bizzat ismi ve buna paralel olarak isimden kaynaklı var olan algıdır. Çünkü Hâkim en-Nisâbûrî ile başlayan ve İbnu's- Salâh ile kavramlaşan ilel veya muallel terimleri, muhatabın zihninde içinde gizli bir kusurun olduğu hadisi yerleştirmektedir. Bu itibarla *Kitâbu'l-ilel* denildiğinde muhatabın zihninde illetli hadisleri konu edinen hadis kitabı canlanacaktır. Oysaki Nurettin İtr'ın da değindiği gibi Tirmizî'nin kitabına ilel adını vermesi, muhaddisler yanında meşhur olan anlamıyla değildir. Tirmizî *ilel* kavramından sebep anlamını kastetmiştir.³⁵⁵

³⁵⁴ Mübârekfurî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, s.2672..

³⁵⁵ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, (Nurettin İtr'ın tahkiki)s,19.

Bu itibarla buradaki *ilel* kavramı “açıktan bir kusuru gözükmeyen, ancak içinde sahihliğini bozan gizli bir sebep olan hadis” anlamını taşımamaktadır. Bilakis hadislerin kabul ve ret edilme sebepleri anlamını taşımaktadır. Zaten hadislerin red ve kabul edilme konusunu işleyen eserler de hadis usûlü eserleridir. Bu itibarla genel kanının tersine günümüze de ulaşan hadis usûlü eserlerinin ilki Râmeihürmüzî'nin *el- Muhaddisu'l fâsıl* adlı eseri değil, bilakis ondan bir asır önce yazılmış Tirmizî'nin *Kitâbu'l-ilel* adlı eseridir.³⁵⁶ Nurettin İtr'ın ifadesiyle “ İmam Ebû İsa et-Tirmizî, *Kitâbu'l-ilel* adlı bu eserini *Cami'* (Sünen Tirmizî) adlı eserini okuyanın müracaat edeceği konular ve hadisin usûlü olarak ele almıştır. Bununla beraber *Kitâbu'l-ilel* hadis metodolosinin genel kurallarını da ele almaktadır.”³⁵⁷

Hemmam Abdurrahim Said'de *Kitâbu'l-ilel*'in hadis usûlü alanında ilk yazılan eser olduğunu söylemektedir.³⁵⁸ Ancak Tirmizî'nin *Kitâbu'l-ilel*'inin bir hadis usûlü eseri olduğunu açıkça söyleyen ilk kişi tesbit edebildiğimiz kadarıyla hicri VIII. yüzyılda da yaşamış hadis usûlü âlimlerinden İbn Mulekkîn'dir (ö.804/1401). Nitekim O, *el-Mukni'* fî 'ulûmi'l-hadis adlı eserinde şunları söylemektedir; “Şüphesiz hadis

³⁵⁶ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, (Nurettin İtr'ın tahkîki) s, 25.

³⁵⁷ İbn Recep el-Hanbelî, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, (Nurettin İtr'ın tahkîki) s, 19.

³⁵⁸ Hemmam Abdurrahim Said, a.g.e., I/41.

*metolodojisi alanında pek çok imam eser yazmıştır. Tirmizî hem Câmi' hem de ilel adlı eserinde, Hâkim, hem usûlünde hem de el-Medhal adlı eserinde, Hatîp hem Câmi' hemde el-Kifâye adlı eserinde bu alanda eser yazmışlardır.”³⁵⁹ İbn Mulakkîn'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere Tirmizî'nin *İlel* adlı eseri bilinen anlamda bir ilel kitabı değil, aksine bir hadis usûlü eseridir. Şu da var ki, bu tespitlerimizle beraber *Kitâbu'l-İlelin* içeriğinin hadis usûlüne dair olduğu tesbiti, adı konulmamış olsa da, İbn Mulakkîn'den çok daha öncedir. Nitekim İmam Tirmizî'nin *Câmi'* (Sünen Tirmizî) adlı eserinin şarihlerinden olan İbn Arabî el- Mâlikî (ö.543/1148) *Kitâbu'l-ilel'in* küçük bir kısmını şerh etmiş ve o şerhinde bu kısmı hadis usulüne uygun bir düzenle tertib etmiştir. O *Kitâbu'l- ilelin* üçte birine denk gelen kısmı şerh ederek yedi bab şeklinde taksim etmiştir. O bablarda şunlardır.*

Birinci bab cerh ve ta 'dîle daırdır.³⁶⁰

İkinci bab, Hz. peygamberin hadislerini mana üzere rivâyet etmeye daırdır.³⁶¹

Üçüncü bab rivâyetin şekillerine daırdır.³⁶²

Dördüncü bab, musned ve mursal hadise

³⁵⁹ Sirâcuddîn Ömer b.Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Mülakkîn, **el-Muknî' fi 'ulûmî'l-hadis**, Dâr Fevvâz, Suudi Arabistan199, s.37.

³⁶⁰ İbn Ârâbî el-Mâlikî, **Aridetu'l-ahvezî**, XIII/304

³⁶¹ İbn Ârâbî el-Mâlikî, **Aridetu'l-ahvezî**, XIII/307

³⁶² İbn Ârâbî el-Mâlikî, **Aridetu'l-ahvezî**, XIII/308

dairdir.³⁶³Beşinci bab, kezzab ve bitatçıdan rivâyete dairdir.³⁶⁴ Altıncı bab sikanın ziyâdesine dairdir.³⁶⁵

Ne var ki, İbn Arabî el-Mâlikî, üçte birine dek gelen ilk kısımları şerh ederken “ kaplte hazır olanlar bitti.”³⁶⁶ diyerek devamını şerh etmemiştir. Ancak yukarıdaki bab başlıklarından anlaşıldığı üzere o *Kitâbu'l-Ilelin* bir usul kitabı olduğunu belirtmiş olmaktadır. Tüm bu bilgilerden sonra tez konumuz olan *Kitâbu'l-Ilel'in* içerik itibariyle bir hadis usulü eseri olduğu kanısına vardığımızı belirtmek isteriz. En iyisini Allah bilir.

³⁶³ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *Aridetu'l-ahvezî*, XIII/310.

³⁶⁴ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *Aridetu'l-ahvezî*, XIII/312

³⁶⁵ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *Aridetu'l-ahvezî*, XIII/314

³⁶⁶ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *Aridetu'l-ahvezî*, XIII/319.

SONUÇ

Hadis usûlü, Hz. Peygambere isnâd edilen bir hadisin gerçekte de Hz. Peygambere ait olup olmadığını konu edinmektedir. Bu itibarla İslam ülemâsı geçmişten günümüze, hadis usûlüne önem vermiş ve bu alanda pek çok kıymetli eser telif etmiştir. Onlar böylece İslam toplumunun asırlar geçse de Hz. Peygambere ait olan şeyi, Hz. Peygambere ait olamayan şeyden ayırabilmelerini gaye mümkün kılmışlardır. O eserlerden biri de hicri III. asrın son çeyreğinde te'lif edilmiş olan İmam Tirmizî'nin *İlelü's-Sağır* (*Kitâbu'l-İlel*) adlı eseridir. Bu eser mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserleri tarzında yazılmıştır. Ancak nisbî de olsa uslup açısından bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu eser içerik olarak bir hadis usûlü eserinin ihtiva ettiği konuların pek çoğunu ihtiva etmektedir. Bu anlamda, hasen hadis, zayıf hadis, mursel hadis, garîb hadis, gibi pek çok hadis türünü zikretmektedir. Bununla beraber, bu hadisler ile ilgili ilk dönem hadis âlimlerinin yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Yine *İlelü's-Sağır* (*Kitâbu'l-İlel*) de hadis usûlünde bir üst başlık olan cerh ve ta'dîl konusunu işlemektedir. Bu anlamda cerh'in, zorunlu olmasının nedenini ve amacını açıklamaktadır. Aynı zamanda cerhi kullanan ilk dönem hadis âlimlerinden bir liste

sunmaktadır.

İmâm Tirmizî *İlelü's-Sağîr* (*Kitâbu'l-İlel*)de hadis usûlünün odak noktası olan râvî ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Bu anlamda muteber bir râvîde bulunması gereken özelliklere ilkesel bir yaklaşım sergilemekte ve bu özelliklerin ne olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda râvî'nin sâlih olmasının, rivâyet edilen hadise, sırf bu özelliğinden dolayı, pozitif bir etki yapmayacağını söylemektedir. Yine bu anlamda ilimde derinleşmiş, İmamlık mertebesine ulaşmış olanların dahi, hatadan beri olmadıklarını ifade etmektedir.

İlelü's-Sağîr (*Kitâbu'l-İlel*) hadis usulünü realiteler üzerinden değerlendirmektedir. Bu münasebetle de hadise duygusal yaklaşımı red etmektedir. bu bağlamda râvî hakkında verilen yargının sübjektif olduğunu örnekler üzerinden açıklamaktadır.

İlelü's-Sağîr (*Kitâbu'l-İlel*) hadis usulünün vazgeçilmez konularından olan tahammül ve edâ konusuna da değinmekte ve türleri ile ilgili bilgiler vermektedir. İlk musanniflere dair bilgilerde vermektedir. Bu cümleden olmak üzere, ilk musanniflerden olan hadis âlimlerinden bir liste sunmaktadır.

İmâm Tirmizî bu eserinde herhangi bir konuyu işlerken çoğunlukla kendisinden önce olan hadis

âlimlerinin konuya dair görüşlerini rivâyet etmektedir. Ancak bununla beraber çoğu zaman “*kâle Ebû İsa*” diyerek kendi görüşünü de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz; *İlelü’s-Sağir* (*Kitâbu’l-İlel*) hadis usûlüne ait olan konuların pek çoğunu ihtiva etmesi münasebetiyle bir hadis usûlü eseridir. Eserin *İlelü’s-Sağir* (*Kitâbu’l-İlel*) olarak isimlendirilmesi ise bilinen meşhur anlamında bir isimlendirme değildir. Aksine hadisin ret ve kabul edilme sebepleri anlamındadır. En İyisini Allah bilir.

KAYNAKÇA

- ‘AYNÎ, Zeynuddîn Ebî Muhammed Abdurrahim b. Ebî Bekr, **Şerh-u Elfiyyeti'l- Irâkî fi 'ulûmi'l-hadis**, (Tah) Sâdî b. Muhammed b. Sâlim, San'â 2011.
- BAĞCI, H.Musa, **Hadis Tarihi İlk Üç Asır**, Ankara Okulu Yay.2009.
- BAŞARAN, Selman, **Tirmizi ve İbn Mace'yi İbn Hazm'ın Meçhul olarak Vasıflandırması**, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1987.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib, **el-Kifaye fi Ilmir'Rivâye**, (Tah) İbrahim Hamdî el Medenî- Ebû Abdillâh es-Sevrekî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine.
- ÇAKAN, İsmail Lütfü, **Hadis Edebiyatı**, Marmara Üniversitesi Vakfı Yay, 5.Baskı. İstanbul, 2003.
- DÜZENLİ, Muhittin, **Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri İbn Ebî Hatim'in İle Adlı Eseri Özelinde**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 29, 2010.
- DÜMEYNÎ, Müsfir Gurmullâh, **Mekâyîsü Nakdi Mütûni's-Sünne**, Dersaadet, İstanbul, 1996.
- EBÛ BEKİR b. ARABÎ el-MÂLIKÎ, Muhammed b.Abdullah b.Muhammed, **Aridetu'l-ahvezî bişerhi Sahihi't-Tirmizî**, Dâru'l-Kutubi'l

İlmiyye, Beyrut, bty.

EBU'L-BEREKÂT, Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Berekât, **El-Kevakibu'n-nirât fi ma'rifeti men İğtelete mine'r-ruvvâtî's-sikât**, (Tah) Abdu'l Kayyum-Abdu'r- Rabbilğeni, el-Mektebetu'l-İmdâdiyye, Mekke 2. Baskı, 1999.

EZHERÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Ali, **Suâlâtü Ebî Ishak li Yahyâ b. Maîn**, el- Faruku'l- Hediseti, Kahire 2007.

_____ **Suâlâtü Ebî Bekr, b. Esrem li'l-İmami'l-Kebîr Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, fi'l Cerhi ve't Ta 'dîli ve İleli'l-Hadis**, el-Faruku'l-Hediseti Kahire 2007,

İSFAHÂNÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-İsfihânî, **el-Bûstânî'l-Câmi' li cemi'î tevârihi ehli'z-zamân**, (Tah) Ömer Abdusselam Tedmûrî, el- Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2002.

İTR, Nurettin b. Muhammed b., **el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmiî'hi ve beyne's-Sahihayn**, Matba'at'u Lecneti't-Telîfî ve't-Tercümeti li'n- Neşr, 1970.

İBN EBÎ HATIM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Idris er-Râzi, **İlelü'l-Hadis**, Dâru'l-Ma'rifet'i Beyrut, 1986.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l- Ahadisi'l-Vâhiye**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

İBN ESÎR, Ebi'l-Hasan Ali B. Ebi'l-Kerem Muhammed

b. Muhammed b. Azbdulkerim, **el-Kâmil fî't-Târîh**, (Tah) Muhamed Yusuf ed-Dekkâk, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İBN HACER, Ebî'l Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed b.Hacer el-'Askâkanî, **Nuzhetu'n-nazar fî tavdihî Nuhbeti'l-fiker fî mustalahî ehli'l-eser**, (Tah), Abdullah b. Deyf er-Rahilî, Riyad 2001, s.133.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibban el-Bûsti, **Takrîbu's-sikât**, (Tah), Halil b. Me'mun, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.

İBN KÂYYİM el-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüp, **el-Menâru'l Munîf fi's-Sahihî ve'd-Daîf**, (Tah) Yahya b. Abdullah es- Sumalî, Dâru 'Alemlîl- Fevaid, bty.

İBN KESÎR, İmâduddîn Ismail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, (Tah) Hassan b. Abdulmennân, Beytu'l-Efkâriyye, Lübnan 2004.

İBN MULAKKÎN, Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, **el-Mukni' fî Ulûmi'l-hadis**, Dâr Fevvâz li'n-Neşr, Suudi Arabistan,1992.

İBN RECEP EL-HANBELÎ, Abdurrahman b. Ahmed, **Çerhu ileli't-Tirmizî**, (Tah). Nurettin İtr), Dâru'l Melâh 1978,

İBNU'S-SALÂH, Ebû Âmr Osman b.Abdurrahman Eş-Şehrezûrî, **Mukaddime'tu İbni's-Salâh fî 'ulumi'l-hadis**, Mektebetu'l Mütenebbî, Kahire, bty.

- İBN SEYYİDNAS, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî, **En- Nefhu's-şezî şerh-u Camiî't-Tirmizî**, Ebû Câbir el-Ensârî, Abdulaziz Ebû Rihle, (Tah), Salih el-Lehham, Dârû's-Samî'î, Suudi Arabistan 2007.
- İBN TEYMIYE, Takîyuddin, Ahmed, **İlmu'l-hadis**, Dâru'l kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- KARAÇAM, Kudret, **İlel Edebîyatı ve Kuralları**, Yüksek Lisans Tezi, SELÇUK Üniv, Konya, 2004.
- KARATAŞ, Mustafa, **Hadislerde İsnad Sistemi**, Diyanet İlmi Dergi, cilt 39, sayı 4, 2003,
- KASİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, **Kavâidu't-Tahdîs min fununi mustalâhi'l- hadis**, (Tah), Muhammed Behcet el-Baytâr, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l 'Arâbî, 2. Baskı, Byy,1961.
- KEŞMİRÎ, Muhammed Enver Şah, **el-Arfu's-şezî, şerh-u Sünen'it-Tirmizî**, (Tah) Mahmud Şakir, Beyrut, 2004.
- KENKÛHÎ, Râşîd Ahmed, **el-Kevkebu'd-Durî 'Ala Camiî't-Tirmizî**, Muhammed (Tah), Zekerîyya Hindistan, 1975
- KUŞEYRÎ, Ebi'l-Huseyn Müslim b. Haccac, **Sahîh Müslim**, Sıdkî Cemil el-Attar (Tah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.
- KIRBAŞOĞLU, M.Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Ankara Okulu yayınları Ankara.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı, 11. Baskı. 2012.

MÜBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-'Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî şerh-u Câmiî't-Tirmizî*, (Tah), Zâid b. Sabrî, Beytu'l-Efkârî'l- Duveliyye, Byy, 1986.

MEDİNÎ, Ali b. Abdullah b.Cafer es-Sa'dî, **el-İlel**, Muhammed Mustafa el-'Azami (Tah), Mektebetu'l-İslamî, 2. Baskı, bty. byy.

NİSABÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, **Ma'rifet-u ulûmî'l- hadîs ve kemiyeti ecnâsihi**, (Tah), Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 2003..

_____ **el-Medhal İla kitâbi'l-İklîl**, Dr.Fuad Abdulmun'im Ahmed(Thk), Dâru'd-Dava, Iskenderiye, bty.

LEKNEVÎ, Muhammed Abdulahayy b. Muhammed Abdulhalim el-Ensârî el- Leknevî, **el-Asâru'l-Merfu'a fi'l ahbari'l-mevdu'a**, (Tah.) Muhammed Saîd, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

MOLLA HANEFÎ, Şemsuddîn Muhammed Hanefi et-Tebrizî, **Şerhu'd-dibaci'l- Muzehheb**, Mısır, h.1350.

NEVEVÎ, Muhyiddin b. Şeref, **et-Takrib ve't-Teysir li ma'rifeti süneni'l-Beşîr ve'n-Nezîr**, (Tah), Muhammed Osman el-Ğeşt, Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 1985

ÖZDEMİR, Veysel, **“Tirmizî ve el-İlelül’l-Kebîr’inin İlel Ilmindeki Yerine Genel Bir Bakış”** Turkish Studies International Periodical Fort The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Ankara 2014.

RÂMEHÜRMÜZÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd el-Farisî, **el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâî**, Muhammed ‘Accâc el-Hatip (Tah) Dâru’l-Fikr, Beyrut 3. Baskı, 1404.

SAÎD, Hemmam Abdurrahim, **Tahkîk ve dirâse ‘ala şerh-i ilel Tirmizî li İbn Recep el-hanbelî**, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad 2001.

SEZGIN, Fuat, **İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Önemi**, Hüseyin Kahraman (Çvr) Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sayı 5, cilt 5, 1993.

SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebû Bekr, Celâluddîn, **Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribî’n- Nevevî**, (Tah)Ebû Kuteybe Nezr Muhammed Fâyâyât, Beyrut, 2. Baskı, 1415.

ŞAKİR, Ahmed Muhammed **el-Bâ’isu’l-hasîs şerh-u ihtisar-i ulumi’l-hadîs**,

Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, Bty.

ULU, Arif, **Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi** (İbn Sîrîn’in İsnadla İlgili Ifadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme).

Dinbİlimleri Akademik Araştırma Dergisi, cilt 12, sayı 1, 2012.

ÛSEYMÎN, Muhammed Sâlih, *Mustalahu'l-Hadis*, Mektebetu'l-İlm, Kahire, 1994.

TEKİNEŞ, Ayhan, İlelü'l-Hadis Mad. TDV, İlelü'l-Hadis İlmi (Basılmamış Yüksek Lİsans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü) İstanbul, 1991.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *El-Câmi'u't-Tirmizî vehuve Sünen*, (Tah) Ahmed Muhammed Şakir, İbrahim 'Avd, Dâr İhyâu't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut, bty.

YILDIRIM, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yay, İstanbul, 2.bas. 2014

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b.Osman ez-Zehebî, *Siyeru Alâmi'n- Nubelâ*, (Tah) Şu'ayb Arnavut, Muessesetur'Rİsale, 1982.

_____ *el-Mukîze fi-mustalahi'l-hadis*, (Tah) Amr Abdulmun'im Selîm, Dâr Ahmed, 1999.